

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН

ВБД: 336+336,4+336,46+347,73 (575,3)

Бо ҳуқуқи дастнавис

ҚУРБОНОВ ВАФО НАМОЗАЛИЕВИЧ

**ТАВАРРУМ ВА РОҲҲОИ ПЕШГИРИИ ТАЪСИРИ
МАНФИИ ОН БА РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмӣ
доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисоси 6D050900 – Молия
(6D050901 - Молия, муомилоти пулӣ ва қарз)**

Рохбари илмӣ:
н.и.и., Махшулов С.Ҷ.

ДУШАНБЕ - 2025

МУНДАРИЧА

Феҳристи ихтисораҳои истифодашуда.....	3
Муқаддима.....	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ МАРҲАЛАҲОИ БАВУҶУДОИИ ТАВАРРУМ.....	17
1.1. Заминаҳои назариявӣ ва методологии пайдоиши таваррум дар иқтисодиёт.....	17
1.2. Хусусиятҳо ва ҷараёнҳои тағйирпазирии таваррум ва таъсири он ба сатҳи иҷтимоию иқтисодӣ.....	29
1.3. Танзими таваррум ва пешбурди сиёсати зиддитаваррумӣ дар кишварҳои хориҷӣ.....	41
БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ВАЗӢИ ТАВАРРУМ ВА ТАНЗИМИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	52
2.1. Таҳлили вазъи таваррумӣ ва сиёсати пулию қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	52
2.2. Оқибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии болоравии таваррум ва механизмҳои паст кардани шиддати таъсири манфии он.....	64
2.3. Масъалаҳои муҳимми зоҳиршавии таваррум ва занҷираи таъсири он ба бахшҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	77
БОБИ 3. МАСЪАЛАҲОИ АСОСИИ ИДОРАКУНИИ ТАВАРРУМ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР.....	96
3.1. Муаммоҳои муосири сиёсати пулию қарзӣ ва алоқамандии он бо таваррум.....	96
3.2. Таҳлили бахши воқеии иқтисодиёт ва таъсири он ба сатҳи таваррум ва қурби пули миллӣ.....	108
3.3. Ҳадафгирии таваррум ва роҳҳои дар амал татбиқ намудани он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	119
Хулоса ва пешниҳодҳо.....	145
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот.....	148
Рӯйхати адабиёт.....	152
Феҳристи интишороти илмӣ докталаби дарёфти дараҷаи илмӣ.....	169

Фехристи ихтисораҳои истифодашуда

COVID-19 – Бемории ҳамагири Ковид

АМИТ – Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

БВИ – Бахши воқеии иқтисодӣ

БМРҶТ - Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон

БМТ – Бонки миллии Тоҷикистон

ДА – Даромади аҳоли

ИҶШС – Иттиҳоди Ҷамоҳири Шуравии Сотсиалистӣ

КОА – Комиссияи олии аттестатсионӣ

Мм – Муомилоти молӣ

ММД – Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ

Мп - Микдори пул ё ҳаҷми пул

Н - Нарх

Сгп - Суръати гардиши пул

СЗТ – Сиёсати зиддитаваррумӣ

СМРҶТ - Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон

СМФМҶТ - Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон

ССПҚҶТ - Стратегияи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон

СТТ – Сиёсати танзими таваррум

ҶТ- Ҷумҳурии Тоҷикистон

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

Муқаддима

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар ҷомеаи иқтисодӣ таваррум ҳамчун ҳодисаи номатлуби пулӣ хусусияти таърихӣ дошта, дар ташаккули муносибатҳои пулӣ зоҳир гардида, як қатор мушкилотро ба миён меоварад. Таҳаввулоти бузурги муносибатҳои пулӣ дар ҷомеаи иқтисодӣ боиси ба миён омадани шаклҳои нави пул гардида, бо мурури замон дар натиҷаи нобаробар рушд кардани иқтисодиёт ва душвор гардидани сатҳи зиндагии як табақаи аҳоли, нобаҳрасозон ва дигар ашхосе пайдо гардид, ки ба болоравии таваррум боис гардиданд. Таърих гувоҳи он аст, ки сабабҳои сар задани таваррум хосиятҳои гуногуни обективӣ, субъективӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ дошта, ҳар гуна омил метавонад боиси ба миён омадани он гардад. Сатҳи фарогирии таваррум фарохмачро буда, асосан пайдоиши он ба давлатҳои пешрафта ва хусусияти тамаддуни қадимадошта рост меояд. Новобаста аз он ки иқтисодиёти давлат дар кадом сатҳ қарор дорад ва он агар ба муҳити беруна алоқаманд бошад, таъсири таваррум ва ё пайдо шудани таваррум дар он имконпазир аст.

Агар ба таърихи таваррум ё беқурбшавӣ аҳамият диҳем, ин ду мафҳум умумиятҳои гуногунро доро мебошанд. Зеро беқурбшавӣ метавонад ҳам дар сатҳи муносибатҳои пулӣ ва ҳам дар сатҳи муносибатҳои молӣ ба вучуд ояд. Дар сатҳи муносибатҳои пулӣ барзиёдии пул боиси беқурбшавӣ мегардад ва дар сатҳи муносибатҳои молӣ баръакс, камшавии мол боиси пайдоиши таваррум мегардад. Албатта, аз он хотире ки таваррум, қабл аз ҳама дар давлатҳои пешрафта ба вучуд омада бошад ҳам, сониян он дар давлатҳои рӯ ба рушд низ ба вучуд омадааст. Вобаста ба ин, қайд кардан зарур аст, ки Тоҷикистон низ таҷрибаи шадиди таваррумиро дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ аз сар гузаронида, то ҳол ҷиҳати гирифтани пеши роҳи оқибатҳои манфии таваррум мубориза мебарад. Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯза, ба андешаи мо, таваррум хосиятҳои зоҳиршавии худро комилан дигар намуда, тарзи таъсир расонидани худро бо шароитҳои имрӯза ҳамчун организми зинда мутобиқ намудааст. Вобаста ба ин, қайд

кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯза ҳаракати равандҳои таваррумӣ ба воситаи организмҳои зинда ба иқтисодиёт ворид гардида, дар як давраи муайян сохторҳои муҳимми иқтисодиро фалаҷ гардонида, иқтисодиётро ба душвории зиёд мувҷеҳ мегардонад. Тоҷикистони тозаистиклол дар марҳалаи расидан ба як суботи сартосарӣ на танҳо бухронҳои шадиди иҷтимоӣ, балкӣ як бухрони сарбастаи иқтисодиро аз сар гузаронид, ки дар он нишондиҳандаҳои таваррумӣ ба дараҷаи баланди идоранашавандагӣ ё аз нуқтаи назари меёрӣ, комилан берун баромада буд.

Ҳамаи ин зарурат боиси он мегардад, ки ҷиҳати ба танзим даровардани мувозинатҳои нархӣ, ки бо таварруми шадид анҷом меёбанд, моро ба он водор месозад, то роҳҳои самараноки идоракунии онро дарёфт намуда, таъсири манфии онро ба иқтисодиёт ва ҷомеа коҳиш диҳем. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар сатҳи таваррум андеша ва баҳсу мунозираҳои гуногун ҷой дорад ва сабабҳои бавучудоии он дар ҳар давлат гуногун мебошад. Албатта, ин масъала дар сатҳи таҳқиқоти илмӣ ба мо имкон медиҳад, ки чунин заминаи бавучудоиро ҳамчун таҷриба истифода намуда, равиши идоракунии таваррумро бо усулҳои муносиб дар Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозӣ намоем. Рушди муназзами иқтисодӣ ва сатҳи монетизатсияи дуруст, ки мутаносибан мувозинатҳои нархиро таъмин менамояд, моро ба он водор месозад, ки ҷиҳати давомдор кардани чунин мувозинатҳои муҳимми иҷтимоӣ иқтисодӣ таҳлилҳо анҷом дода, мушкилоти ҷойдоштаро ошкору бартараф намоем.

Дараҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Дар сатҳи таҳқиқоти илмӣ таваррум ва нарх аз зумраи он масъалаҳое мебошанд, ки пайваста дар маркази диққати давлату Ҳукумат ва сохторҳои марбутаву таҳқиқотгарон қарор дошта, ба назорати он аҳамияти доимӣ медиҳанд. Масъалаи танзими таваррум ҳамчун ҳодисаи ногувори иқтисодӣ на танҳо дар таҳқиқоти олимони хориҷӣ, балки дар таҳқиқоти олимони дохилӣ ҳамчун масъалаи меҳварӣ ва асосӣ мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба масъалаҳои устувори қурби пули миллӣ бо роҳи ҷимоятҳои иқтисодӣ ва гирифтани пеши роҳи болоравии нархҳо

талошҳои пайваста менамояд. Ҳамчунин, қайд кардан зарур аст, ки вобаста ба таърихи қадима доштани таваррум нуктаи назари олимони машҳури иқтисодӣ аз давраи қадим то ба имрӯз атрофи ин масъала зиёд ва муҳим мебошад. Ақидаҳои асосӣ ба олимони ба монанди: К. Маркс, Ҷ.М. Кейнс, Й. Шумпетер, П. Самуэлсон, А.Н. Шарковский, О.И. Лаврушин, Г. Белоглазова таалук дорад.

Ҳамчунин, ин масъала дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз ба даст овардани истиқлолияти комил дар маркази диққати олимони соҳаи иқтисодиёт қарор гирифта, дар ин масъала олимони зерин ба монанди Т. Назаров, Раҳимов Р.К, Ш. Раҳимзода, Ҳ. Умаров, Л.Ҳ. Саидмуродов, Б.М. Шарифзода, Ҳикматов У.С, И.Р. Иброҳимзода, Ғ.Ҷ. Чурабоев, Шаҳриёри Н.Т. С.Ҷ. Махшулов, Қ. Муқимов ва дигар олимони тоҷик дар ин самт таҳқиқоти сатҳӣ ва ҷиддӣ намудаанд, ки ҳар кадоми инҳо афзорҳои идоракунӣ ва оқибатҳои таваррумро дар шаклҳои гуногун баён намуда роҳҳои иборати босамари онро низ дар шаклҳои гуногун пешниҳод намудаанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти анҷомдодаи мо ба як қатор Стратегия ва барномаҳои муҳимми соҳавӣ ҳамбастагӣ дошта, муҳиммияти ин масъала ба банду бобҳои ҳуҷҷатҳои мазкур: “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030”, “Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025”, “Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026”, “Стратегияи сиёсати пулино қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025”, Асосҳои сиёсати макропруденсиалии Бонки миллии Тоҷикистон, ки бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 12 июли соли 2016, №95 тасдиқ шудааст, Паёмҳои ҳамасолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» рост омада, ба бандҳои алоҳидаи ин ҳуҷҷатҳои муҳим мутобикат менамояд.

ТАВСИФИ ТАҲҚИҚОТИ ДИССЕРТАТСИОНӢ

Мақсади таҳқиқот. Ҳадафи таҳқиқоти диссертатсионии моро дар шароити имрӯзаи хочагидорӣ таҳқиқи амиқи масъалаҳои муҳимтарини таваррум ва дигар нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, ки бо таваррум ҳамбастагии зиёд доранд ташкил медиҳанд. Ғайр аз ин, таҳлили нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, ки ба мувозинати сатҳи нархҳо ва ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагон, сатҳи содироту воридоти молҳо ва дигар масъалаҳои ба ин баробар метавонад таъсир расонад, қисмати дигари таҳқиқоти илмӣ моро ташкил медиҳад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Дар сатҳи арзёбӣ ва баррасии илмӣ, ки боиси роҳҳои ҳалли як қатор масъалаҳои аҳамияти умумииктисодидошта мегарданд, заруратеро ба миён меорад, то дар сатҳи воқеӣ ҳамаи онҳо баррасӣ шуда, мушкилоти ҷойдошта ошкор ва роҳи ҳалли самараноки онҳо аз рӯй ҳосиятҳои ба воқеият наздик пешниҳод гарданд. Аз ин лиҳоз, ҷиҳати мушаххас намудани ҷанбаҳои дурусти самти таҳқиқ ва ошкору пешниҳод намудани роҳи ҳалли мушкилоти ҷойдошта мо дар назди худ вазифаҳои зеринро гузоштаем:

1. Таҳлили ҷанбаҳои назариявӣ ва методии заминаҳои пайдоиши таваррум ва дар заминаи ин муайян намудани омилҳои таъсиррасон ба сатҳи нархҳо бо дарназардошти алоқамандии онҳо бо нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва бахшҳои воқеии иқтисодиёт, ки дар сатҳи зарурӣ таҳқиқ гардидааст. Илова бар ин, ҷанбаҳои муҳими ҳосиятҳои илмӣ таваррум ва ҷи тавр тавсиф гардидани он ҳамчун ҳодисаи иқтисодӣ муайян ва пешниҳод гардидааст.

2. Вобаста ба дигар шудани таркиби иқтисодиёт ва вайрон шудани мувозинатҳои иқтисодӣ, инчунин, таъсири омилҳои дохилию берунӣ ба таваррум коркард ва роҳҳои танзими меъёрии он пешниҳод гардидааст. Қайд кардан зарур аст, ки шаклгирӣ ва шиддатёбии таваррум низ бо назардошти таъсири афзорҳои макроиқтисодӣ баррасӣ ва коркард гардидааст.

3. Таҳқиқи ҳаматарафаи заминаҳои бавучудоии таваррум ва раванди босамари идоракунии он дар давлатҳои хориҷа ва дар заминаи ин муайян

намудани хосиятҳои зоҳиршавии таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ғайр аз ин бо баррасии дурусти нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва сатҳи таъсирасонии онҳо муаян намудани сатҳи муътадили нархҳо ва таваррум бо назардошти таъсири камтарини он ба иқтисодиёт.

4. Бояд вобаста ба зарурият таҳлил ва арзёбии дурусии сиёсати пулию қарзӣ дар ҳамбастагӣ бо нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва динамикаи тағйирёбии васеи ҳаҷми пул дуруст ба роҳ монда шуда дар натиҷа, суръати афзоиши ҳаҷми пули нақд ва таъсири мусбату манфии он, ки дар таркиби он сатҳи таваррум ва тамоили болоравиаш мавқеи асосӣ дорад, муайян гардида, роҳҳои самаранок идора кардани он мушаххас ва таъсири оқибатҳои иҷтимоӣ иқтисодии он дар сатҳи зарурӣ муайян гардад.

5. Механизмҳои дурусии сиёсати таваррумӣ ва дигар меъёрҳои ба ин баробар таҳлил ва қоркард гардида, дар натиҷа, меъёри мувофиқашудаи мувозинати таваррумӣ ва ҳадафи ниҳии миёна ва муқаррариву сатҳи болоии он муайян ва пешниҳод мегардад. Илова бар мушаххасот ва андешаҳои боло сатҳи муқоисавии дуруст ва амиқсанҷидашудаи таваррум дар як қатор кишварҳои ҷаҳон бо назардошти нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои бехатарии иқтисодӣ ва сохтори муосири он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки имконияти зоҳиршавиаш ҳар гуна мебошад, бояд муайян гардад.

6. Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ ва имконияту иқтидорҳои иқтисодии давлат масъалаҳои асосии идоракунии таваррум ва сиёсати дурусии пулию қарзӣ муайян ва пешниҳод гардида, роҳҳои дар амал татбиқ намудани он бо як қатор меъёру нақшаҳои мушаххас пешниҳод мегардад. Ҳамчунин, таъсири иқтисодии лаппишҳои қурбӣ, сатҳи зоҳиршавии таваррум ва идоракунии он ва дигар меъёрҳои ба ин баробар низ арзёбӣ ва пешниҳод гардидаанд.

Объекти таҳқиқотро масъалаҳои назариявӣ амалии таваррум ва ҳамбастагии он бо як қатор нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад.

Мавзуи таҳқиқотро таърихи ташаккулёбии таваррум, таъсир ва оқибатҳои иҷтимоию иқтисодии он дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бар гирифта, роҳҳои муосири идоракунии он, тартиби зоҳиршавӣ, таъсиррасонӣ, коркарди чораҳои муосири танзимнамоӣ ва дигар механизмҳои ба таваррум вобастаро дар бар мегирад. Ҳамчунин, таҳлил ва арзёбии сатҳи таваррум ва дигар нишондиҳандаҳои меъёрии таъсиррасон ва назорату танзими он қисмати дигари мавзуи таҳқиқоти мо мебошад.

Фарзияи таҳқиқотро дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ оқибатҳои иҷтимоию иқтисодии таваррум ва таъсири он ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар бар гирифта, дар ин масъала ҳадди ниҳии идоракунии таваррум ва танзими он бо шароити тағйирёбанда будани иқтисодӣ миллӣ дар заминаи равандҳои ҷаҳонишавӣ ва таъсири он ба сатҳи таваррум дар бар мегирад. Вобаста ба таҳлилу баррасии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва нигоҳ доштани мувозинати таваррум ва истифодаи васеи афзорҳои истифодашаванда, чунин натиҷахоро интизор шудан мумкин аст;

1. Баланд гардидани ҳавасмандии истеҳсолкунандагони дохилӣ ва дар як давраи муайян маҳдуд шудани молу маҳсулоти воридотӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон;

2. Дар як ҳолати мутавозин нигоҳ доштани мувозинати меёрӣ ва мувофиқашудани таваррум дар сатҳи минималии таваррум 4% ва дар сатҳи максималии он 5%;

3. Ба ҳисоби миёна дар сатҳи 5 то 10% зиёд намудани сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Навгониҳои илмӣ.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро коркардҳо ва таҳқиқотҳои назариявӣ ва методии олимони дохилию хориҷӣ дар бар гирифта, дар ин қисмат заминаҳои бавучудоии таваррум ва дигар тафсирҳои ба ин баробар мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор гирифта, ҳамчун натиҷа ошкорнамоии назариявии заминаҳои бавучудой ва дигар тарзҳои самараноки идоракунии таваррум муайян ва пешниҳод гардидаанд. Ҳамчунин, дар мушаххасот асарҳои

олимони дохилию хориҷӣ ва дигар сарчашмаҳои ба ин баробар мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд.

Асосҳои амалии таҳқиқотро коркардҳои натиҷавии заминаҳои бавучудоии таваррум ва дигар нишондиҳандаҳои ба ин баробар дар бар гирифта, воқеияти онро як қатор омилҳои таъсиррасон ва асосӣ ташкил медиҳад. Илова ба ин, қайд кардан зарур аст, ки асосҳои амалии таҳқиқоти моро дар сатҳи дигар маълумотҳои расмии Бонки миллии Тоҷикистон, Бюллетенҳои омили бонкӣ, сомонаҳои расмии бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ташкил медиҳад.

Пойгоҳи таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон дар солҳои 2021-2024 иҷро шудааст.

Навгониҳои илмӣ диссертатсия. Ҳама он масъала ва пешниҳодҳое, ки дар самти идораи босамари таваррум бо нигоҳ доштани тамоми меъёрҳои ҳавасмандгардониҳои бахши воқеии иқтисодиёт ва аҳоли зарур мебошад ва аз тарафи мо коркард ва пешниҳод гардидаанд, навгониҳои илмӣ диссертатсияи моро ташкил медиҳад. Ҳамзамон бо ин, қайд кардан зарур аст, ки дар бахши навгониҳои илмӣ мо таҳлили амиқи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, нишондиҳандаҳои васеи ҳаҷми пул, ҳаҷми пули дармуомилотбуда, сатҳи монетизатсия, меъёри фоизи қарз ва дигар нишондиҳандаҳои ба таваррум вобаста, ки аз тарафи мо коркарду пешниҳод гардидаанд, масъалаи меҳварӣ мебошанд ва навгониҳои илмӣ инҳоро ташкил медиҳанд:

1. Вобаста ба таҳаввулотҳои замони гузашта ва муосир ҷанбаҳои назариявӣ ва методии заминаҳои пайдоиши таваррум вобаста ба сарчашмаҳои илмӣ аз рӯи асарҳои олимони дохилию хориҷӣ таҳлилу баррасӣ гардида, дар доираи онҳо тафсир, шаклгирӣ, ҳосияти зоҳиршавӣ, омилҳои таъсиррасон ва як қатор масъалаҳои дигари марбут ба таваррум таҳлилу баррасӣ гардида, як қатор алоқамандиҳои таъсиррасони равишҳои таваррум дар шароити муосир ва мувофиқ ба ҳолати имрӯза пешниҳод гардидаанд.

Ғайр аз ин, сохтори омили таваррум ба тври мухаллас пешниҳод гардида, бо нуқтаи назари олимон асоснок карда шудааст.

2. Дар шароити тағйирёбанда будани таркиби иқтисодӣ ва бо печидагиҳои раванди ҷаҳонишавӣ, ки он аксаран боиси вайроншавии мувозинати иқтисодӣ мегардад, таъсири омилҳои маҷмуии таъсиррасон ба вазъи таваррум бо пайвастигии иқтисодӣ таҳқиқ, коркард ва ошкор гардидааст. Ҳамчунин, дар таҳқиқи шаклгирӣ ва шиддати омилҳои таваррум низ таъсири афзорҳои макроиқтисодӣ ва идораи босамари онҳо ошкор ва пешниҳод гардидааст.

3. Вобаста ба хосиятҳои зоҳиршавии таваррум дар давлатҳои пешрафта заминаҳои бавучудоии он ошкор гардида, тартиби идоракунии он вобаста ба иқтидорҳои иқтисодӣ ва имкониятҳои дар даст доштаи онҳо баррасӣ ва дар сатҳи зарурӣ таҳқиқ гардида, роҳҳои имконпазири истифодаи ин таҷриба дар Тоҷикистон пешниҳод гардидааст. Ҳамчунин, тавассути нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ муайян намудани сатҳи муътадили нархҳо ва таваррум дар сатҳи иқтисодӣ муайян гардидааст.

4. Вобаста ба имкониятҳои иқтисодии Тоҷикистон аз солҳои аввали соҳибистиклолӣ баъди ислохотҳои пай дар пайи пулӣ, сиёсати пулию қарзӣ дар ҳамбастагӣ бо нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва дигар сохторҳои ёрирасони он, ки ба рушди иқтисодӣ ва сатҳи таваррум таъсир мерасонад, таҳлилу арзёбӣ гардида, ҳамчун тағйирёбии васеи ҳаҷми пул, суръати афзоиши пули нақд сатҳи болоравии нархҳо ва дигар омилҳои таъсиррасон таҳқиқ гардидаанд.

5. Вобаста ба имкониятҳои иҷтимоӣ иқтисодии давлат чараҳои амалии сиёсати идоракунии таваррум вобаста ба нигоҳ доштани мувозинати рушди иқтисоди иқтисодиёти Тоҷикистон таҳия ва пешниҳод гардидаанд, ки онҳо дар ҳолатҳои тағйирёбанда будани вазъияти иқтисодиёти ҷаҳон сиёсатҳои гуногуни боздорандагии таваррумро истифода намуда, таъсири манфии онро ба иқтисодӣ коҳиш медиҳанд. Дар баробари ин, дараҷаи тағйирёбии таваррум дар сатҳи меъёри пешбинишуда ва эҳтимоли муайян ва

пешниҳод гардидааст, ки аз рӯйи он имкониятҳои мутавозин нигоҳ доштани таваррум имконпазир мегардад. Ҳамчунин, роҳҳои татбиқи сиёсати идоракунии таваррум дар доираи имкониятҳои мавҷуда дар асоси имкониятҳои имконпазир пешниҳод гардидаанд.

6. Бо баланд гардидани имкониятҳои мавҷудай кишвар, ки асоси муваффақиятҳои онро дар ҳама ҳолат иқтидорҳои иқтисодии давлат ва дигар имкониятҳои дар дастдоштаи онҳо ташкил медиҳад, раванди идоракунии сиёсати таваррумӣ дар алоқамандӣ бо сиёсати пулию қарзӣ муайян гардида, он бо як қатор коркардҳои муаллифӣ асоснок карда шудааст. Ҳамчунин дар доираи ин масъала таҳлили лаппишҳои қурбӣ ва дигар меъёрҳои бо пул вобаста пешниҳод гардидаанд.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Низомҳои асосие, ки ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии таҳқиқоти моро дар сатҳи воқеият баён менамоянд, ин нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда мебошанд. Дар ин масъала коркардҳои илмӣ, баррасии масъалаҳои таваррум, сиёсати пулию қарзӣ ва дигар нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ба таври асоснок таҳлил гардида, натиҷаҳои назаррас ба даст оварда шудааст. Бо ин мақсад дар таҳқиқоти мо нуқтаҳои зерин ба ҳимоя пешниҳод карда мешаванд:

1. Таҳқиқи заминаи бавучудой, шаклгирӣ ва тағйирпазирии таваррум дар низоми иқтисодӣ маҳсуб ёфта, он тавассути асарҳои олимони дохилию хориҷӣ ва як қатор коркардҳои методӣ асоснок карда шудааст.

2. Вобаста ба зиёд шудани тамоюлҳои манфии раванҳои ҷаҳонишавӣ ҳангоми ба ҳам омезиш ёфтани ҷараёнҳои иқтисодӣ, ки дар онҳо масъалаи таваррум низ шомил мебошад механизмҳои танзими таваррум коркард гардида вобаста ба зарурият омилҳои таъсиррасон ошкор ва методикаи идоракунии он пешниҳод дар шакли эҳтимолӣ.

3. Таҷрибаи таваррум дар як қатор давлатҳои ҷаҳон таҳқиқ шуда, дар он мувозинати таваррум вобаста ба иқтидори иқтисодии давлатҳои ҳисобшуда пешниҳод гардидааст.

4. Дар солҳои аввали соҳибистиклолии кишвар нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ ва дигар нишондиҳандаҳои пулие, ки ба болоравии таваррум дар муддатҳои таҳқиқшуда таъсир мерасонанд, ошкору пешниҳод гардидаанд.

5. Чихати нигоҳ доштани мувозинати таваррум ва истифодаи сиёсати зиддитаваррумӣ, новобаста аз тағйирёбанда будани вазъияти иқтисодии давлат, усулҳо ва сиёсатҳои муосири танзимнамоии таваррум дар шароити имрӯза истифода гардидаанд.

6. Дар шароити имрӯза чихати гирифтани пеши роҳи таъсири манфии таваррум як қатор алоқамандихо, ба монанди сиёсати пулию қарзӣ, ҳаҷми пули нақд ва як қатор масъалаҳои меъёрии коркардшуда кашф гардидаанд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳо. Вобаста ба баррасии мавзуи диссертатсия натиҷаҳои бадастовардашуда ҳангоми таҳлил, пеш аз ҳама, аз воқеияти таҷрибаи Тоҷикистон дар замони соҳибистиклолӣ, ислоҳоти сохторӣ, ислоҳоти пулию қарзӣ ва бонкӣ, инчунин, натиҷаҳои бадастовардаи маълумотҳои оморӣ ва сохторҳои дахлдори соҳавӣ иборат мебошад. Ҳамчунин, маълумотҳои таҳлилгардида ва натиҷаҳои бадастовардашуда бо адабиёти илмӣ, оммавӣ, оморӣ ва ҳисоботӣ асоснок карда шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи диссертатсия ба бандҳои зерини шиносномаи феҳрасти ихтисосҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 6D050900 – Молия (6D050901 - Молия, муомилоти пулӣ ва қарз): 8.4. Механизми гардиши пули нақдӣ ва ғайринақдӣ, 8.6. Ташкил ва танзими чараёнҳои пулӣ дар иқтисодиёт, 8.7. Эмиссия ва сиёсати зиддитаваррумӣ дар иқтисодиёти бозорӣ, 8.10. Проблемаҳои таваррум (дефлятсия) ва беқурбшавии асъори миллӣ, 8.11. Ташаккули талабот ба пул ва пешниҳоди пул; тамоюлот ва дурнамои таъмини мувозинати зарурӣ барои мутавозин будан, 8.12. Асосҳои назариявии таҳқиқоти равандҳои таваррумӣ дар иқтисодиёт, афзоиши даромадҳои воқеӣ ва пулӣ, пасандозҳо ва дигар омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ,

11.9. Стратегия ва тактикаи истифодаи афзорҳои танзими пулиро қарзӣ. Низомии назорати бонкӣ ва унсурҳои он.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Дар таҳия ва татбиқи чораҳо ҷиҳати баррасӣ ва таҳқиқи дурусти диссертатсия аз тарафи муаллиф як қатор меъёрҳои илман асоснок риоя шудаанд: таҳия ва баррасии мавзӯи илмӣ, арзёбӣ ва баҳодиҳии сатҳи мубрам будани мавзӯи таҳқиқот, мақсадгузорӣ ва вазифагузорӣ дар ҷараёни дурусти таҳқиқот, инчунин, интишорҳо ва дигар пешниҳодҳо аз тарафи муаллиф истифода шудаанд. Инчунин, як қатор коркардҳои муаллиф масъалаҳои мубрами таваррумро дар сатҳи самаранок истифода намудааст.

Тавсиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Вобаста ба амсилаҳои арзёбӣ ва мушаххассозӣ, асосноккунии таҳқиқоти диссертатсионӣ, ки пурра фарогирии мавзӯи баррасишавандаро инъикос менамояд, ҳамчун натиҷа дар конференсия ва семинарҳои илмӣ сатҳи ҷумҳуриявӣ, донишгоҳӣ ва байналмилалӣ дар солҳои 2021-2024 муҳокима шудаанд. Ғайр аз ин, натиҷаҳои таҳқиқот ва коркардҳои илмиро дар ҷараёни таълим ва дигар таҳқиқотҳои илмӣ васеъ истифода бурдан мумкин аст. Ҳамзамон бо ин, бояд гуфт, ки ин натиҷаҳоро на танҳо дар Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, балки дар дигар макотиби олӣ ва корхонаҳои соҳавӣ низ истифода бурдан мумкин аст.

Интишор аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Қайд кардан зарур аст, ки барои мушаххасоти ҷараёни пайдапайии таҳқиқоти илмӣ ва даврабандии таҳқиқот вобаста ба нашри маводи илмӣ, вобаста ба самти мавзӯи диссертатсия аз ҷониби муаллиф 14 мақолаи илмӣ, аз он ҷумла 6 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшаванда КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия ва ҷоп гардидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Вобаста ба талабот ва стандартҳои таҳияи диссертатсияи илмӣ, сохтори он инҳоро дар бар мегирад: диссертатсияи илмӣ аз муқаддима, феҳрасти ихтисорот, се боб, 9 зербоб,

хулоса, 11 расм, 9 диаграмма, 16 чадвал рӯйхати адабиёти истифодашуда дар ҳаҷми 151 ва ҳаҷми 171 саҳифаи матни компютерӣ таҳия гардидааст.

ҚИСМИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддимаи диссертатсия масъалаҳои назариявӣ, методӣ ва сатҳи мубрамии мавзуи таҳқиқот бо коркарди асарҳои олимони дохилию хориҷӣ, сарчашмаҳои илмӣ, адабиёти таълимӣ, ҳисоботи расмӣ ва дигар ҳисоботи ба ин баробар, ки дар самти мавзуи таҳқиқот мебошад, қисми муқаддимаро ташкил медиҳанд. Илова бар ин, дар сатҳи муқаддима мақсади таҳқиқот, вазифаҳои таҳқиқот, объекти таҳқиқот, мавзуи таҳқиқот, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳо, мутобикати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ, тавсиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия, интишор аз рӯйи мавзӯи диссертатсия, сохтор ва ҳаҷми диссертатсия бандҳои меҳварии муқаддимаи диссертатсия мебошанд.

Дар боби якуми диссертатсия – «Асосҳои назариявӣ ва методологии марҳалаҳои бавучудони таваррум», як қатор масъалаҳои зерин ба монанди: заминаҳои назариявӣ ва методологии пайдоиши таваррум дар иқтисодиёт, хусусиятҳо ва ҷараёнҳои тағйирпазирии таваррумӣ ва таъсири он ба сатҳи иҷтимоию иқтисодӣ, механизмҳои танзими таваррум ва сиёсатҳои зиддитаваррумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Дар боби дууми диссертатсия – «Таҳлили таваррум ва таъсири он ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ», ки он ҳамчун қисмати таҳлилии рисолаи илмӣ аст, аз инҳо иборат мебошад: таҳлили вазъияти сиёсати пулию қарзӣ ва таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, оқибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии таваррум ва механизмҳои паст кардани шиддати таъсири манфии он, ҳадафгирии таваррум ва роҳҳои дар амал татбиқ намудани он таҳлил ва хулосабарорӣ шудааст.

Дар боби сеюми диссертатсия – «Масъалаҳои асосии идоракунии таваррум бо роҳи сиёсати дурусти пулию қарзӣ дар Тоҷикистон», ки қисмати ниҳоии рисолаи илмиро ташкил медиҳад, аз муаммоҳои муносири сиёсати

пулию қарзӣ ва алоқамандии он бо таваррум, роҳҳои баромадан аз вазъи
ногувори таваррумӣ дар шроити номувозинатии талабот ва таклифот,
масъалаҳои муҳимми зоҳиршавии таваррум, занҷираи таъсири он ба бахшҳои
иҷтимоию иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бар мегирад.

Қисмати хулосаи диссертатсия бошад, масъалаҳои назариявӣ, методӣ,
амалӣ ва коркардҳои муаллифро дар бар мегирад, ки дар он вобаста ба
мавзӯи таҳқиқшаванда дар ду соҳти алоҳида хулоса ва пешниҳодҳои
мушаххас манзур гардонида шудааст.

БОБИ 1.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ МАРҲАЛАҲОИ БАВУҶУДОИИ ТАВАРРУМ

1.1. Заминаҳои назариявӣ ва методологии пайдоиши таваррум дар иқтисодиёт

Иқтисодиёт ин муҳити васеи институтсионалӣ буда, ҳамчун системаи даврӣ дар худ элементҳои зиёдро дар бар мегирад, ки онҳо доимо дар ҳоли тағйирёбӣ қарор доранд. Дар ҳамин замина, пул ва муносибатҳои пулӣ фарогири хавфҳои зиёд мебошанд ва ҳама вақт ба равандҳои таваррумӣ ё беқурбшавӣ мувоҷеҳ мегарданд. Таваррум ҳамчун ҳодисаи аҳаммияти умумидоштаи иқтисодӣ, таърихи қадима дошта, он баробари пайдо шудани пул ва муносибатҳои пулӣ дар ҷомеа ба вучуд омадааст, ки заминаи асосии онро тичорат ташкил медиҳад. Тибқи мушоҳидаҳои таърихӣ, қабл аз ҳама, ба хавфҳои таваррумӣ ҳамон давлатҳое мувоҷеҳ гардидаанд, ки онҳо дар арсаи иқтисодӣ дар айни замон давлатҳои пешрафтаи дунё ба ҳисоб рафта, ҳамчун давлатҳои абарқудрат маҳсуб меёбанд. Ҳамин аст, ки таваррумо дар аксар давлатҳо ҳамчун падидаи ногувори пулӣ зери назорати доимӣ қарор дода, меёри бехатарии онро кӯшиш менамоянд дар сатҳи лозима нигоҳ доранд. Сабабу оқибатҳои зоҳиршавии таваррум гуногун буда, он дар сатҳи иқтисодиёт таърихи қадима дорад. Тибқи сарчашмаҳо, мафҳуми таваррум аз ҷониби иқтисоддони амрикоӣ А. Делмар истифода шудааст, ки сабабаш ҷанги шаҳрвандӣ дар ИМА солҳои 1861-1865 буд[54.175].

Сабаби асосии ба вучуд омадани таваррум рӯйпӯш намудани хароҷоти ҳарбӣ, ки боиси афзоиши ҳаҷми пули дар муомилотбуда гардид, мебошад. Ҳамчунин, ҳиссаи аз ҳад зиёди пул дар муомилот, ки таъминоти молӣ надорад, афзоиши таваррумо батадрич баланд мегардонад ва дар натиҷа, боиси афзоиши бемайлоии нархҳо мегардад. Одатан, нишонаҳои зоҳиршавии таваррумо дар сатҳи иқтисодиёт аз рӯйи индекси нархҳои ҷории молу

маҳсулоти тавлидшаванда дар дохили ҳар як давлат ва молҳои воридшаванда мушоҳида менамоянд ва онро дар сатҳи иқтисодиёт идора менамоянд. Вобаста ба ин омӯзиши муомилоти пулӣ ва таърихи шаклгирии он нишон медиҳад, ки таваррум таърихи тӯлонӣ дошта, аз ҷониби ҳукуматдорон ҳамчун як воситаи андозбандии иловагӣ истифода шудааст. Таваррум дар сатҳи иқтисодиёт таъсири институтсионалӣ дошта, бештар хатарҳои иҷтимоӣ дорад, ки дар натиҷаи он табақаи ниёзманди ҷомеа зарари бештар мебинад. Дар баъзе ҳолатҳо, дар давраҳои пеш, таваррумро амалдорон ҳамчун воситаи асосии даромади иловагӣ меҳисобиданд.

Одатан, дар сатҳи иқтисодиёт зохиршавии таваррум дар асоси таъсири омилҳои субъективӣ, ки хусусияти сунъӣ дорад, ба вучуд меояд. Дуюм, дар асоси таъсири омилҳои объективӣ, ки он хусусияти ҳақиқӣ дорад, ба вучуд меояд. Хусусияти субъективии бавучудоии таваррум, ин аз сохтакории шахсони алоҳида тавассути пулҳои қалбакӣ ва беасос ба муомилот аз ҳад зиёд баровардани пул мебошад. Таъсири омилҳои субъективии таваррум таърихи қадима дошта, он дар аксар маврид аз ҷониби қаллобон ба амал меомад ва дар натиҷа, боиси пайдоиши он мегардиданд. Масалан, дар Юнони қадим (асри то милод) ҳукуматдорон барои ба даст овардани даромади иловагӣ тангаҳои зиёди камвазну камарзишро ба муомилот бароварданд, ки сабаби болоравии нархҳо гардид.

Таъсири манфии таварруми сунъӣ, ки манфиати як ё як гурӯҳи одамон мебошад, ғайриқонунӣ сурат гирифта, ба дигар табақаҳои ҷомеа низ таъсири манфӣ мерасонад. Сабаби асосии чунин амал, набудани заминаҳои қонунии танзим ва ҷазои ҷиддӣ буд. Вобаста ба пайдоиши таваррум, аз рӯйи ҳодисаҳои таърихӣ ва таҳаввулоти дар ҷомеа бавучудомада, назария ва фарзиёти гуногун ҷой дорад, ки онҳо ҳамчун омил сабабҳои гуногунро дар масъалаи пайдоиши таваррум ва таъсири он дар бар мегиранд. Аз рӯйи баъзе сарчашмаҳо, мафҳуми маъмултарин ва анъанавии таваррум, ки натиҷаи он беқурбшавии пул дар натиҷаи пур шудани каналҳои муомилоти молии ҳаҷми пул мебошад, тамоюли он дар болоравии сатҳи умумии нархҳои молу

хизматрасонӣ дар кишвар зоҳир мегардад. Одатан, сабаби зуҳур намудани онро дар шакли нисбӣ баланд шудани тилло ва асъори хориҷӣ мушоҳида менамоянд, ки он метавонад дар шаклҳои дигар низ густариш пайдо намояд.

Тибқи баъзе сарчашмаҳо, рафъ шудан аз қонунҳои анъанавии муомилоти пулӣ боиси дар тамоми ҷаҳон паҳн шудани ҷараёнҳои таваррумӣ гардид. Яке аз сабабҳои ин вазъ дар он аст, ки аксари давлатҳо афзоиши муомилоти пулиро роҳи муносиби тавсеаи сармоягузорӣ ва афзоиши рушди иқтисодӣ медонистанд[35.161].

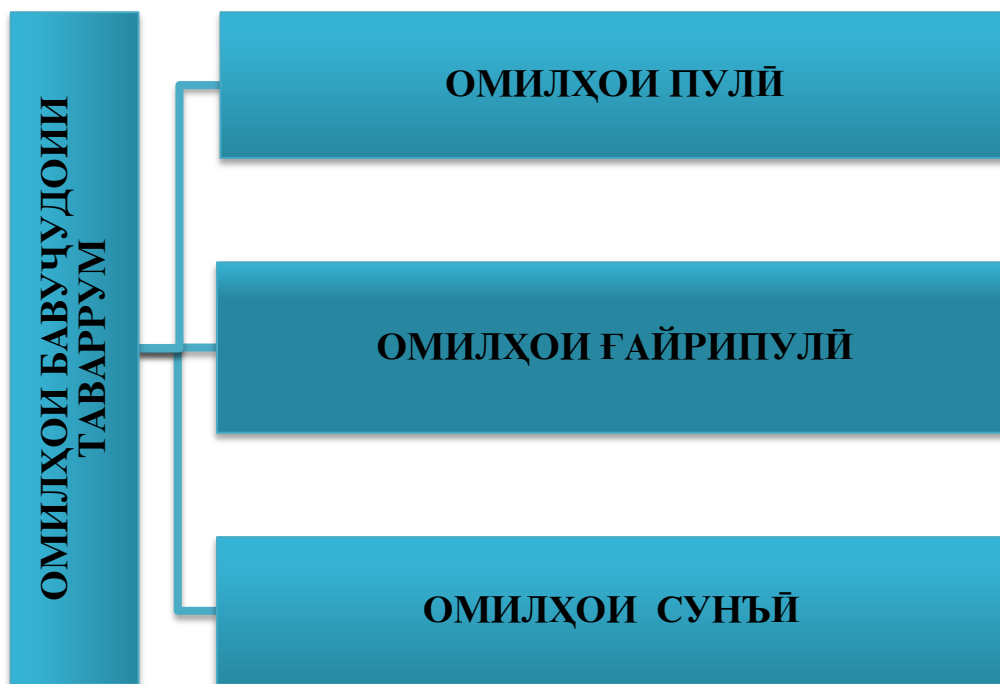
Ба андешаи мо, дар шароити муосир, бешубҳа, таваррум беистисно, маънои яқбора баланд шудани нархи ҳамаи молҳоро надорад, зеро то зоҳиршавии он ҳамчун падидаи таъсиррасон ба сатҳи иҷтимоию иқтисодӣ чанд марҳала паси сар мегардад. Вобаста ба ин, Шанхович чунин меҳисобад, ки дар давраи ҷараён доштаи таваррум дараҷаи умумии нархҳо доимо баланд мешавад, ки ин боиси кам шудани даромади воқеӣ ва баланд шудани арзиши омилҳои зиндагӣ мегардад. Ба андешаи ӯ, арзиши зиндагӣ маблағи пулиест, ки бояд барои манфиатҳои зарурӣ барои нигоҳ доштани ҳаёти инсон, пардохта шавад[60.92]. Таваррум дар сатҳи иқтисодиёт вобаста ба зоҳиршавии он хусусияти номиналӣ дорад, ки ба воситаи ҳамон миқдор пул дар қабл вучуддошта арзиши ҷориро муайян карда наметавонад.

Дар дигар маврид ба таври кӯтоҳтарин таваррумро метавон ҳамчун омили афзоиши давраи тӯлонӣ ва умумии сатҳи нархҳои молу хизматрасонӣ дар кишвар тавсиф кард, ки бо беқурбшавии баробар устувори пулӣ, ки тибқи омили расмӣ бо тилло иваз карда намешавад, ҳамроҳӣ мекунад. Чӣ тавре ки дар сатҳи иқтисодиёт таҷриба нишон медиҳад, ин ҳодиса дер давом намекунад. Бо гузашти як муддати муайян нархи ин молҳо низ баланд шудан мегирад. Ҳамин тариқ, тамоюли нархҳо нобаробар баланд мешаванд. Дар сатҳи иқтисодиёт, тамоили коҳишёбии сатҳи нархҳо ба таври нобаробар боло рафта, як қисми онҳо афзоиш, қисми дигари он бетағйир ва як қисми дигараш коҳиш меёбанд.

Ба андешаи мо, дар ҳама шароит индекси нархҳо ба таври баробар афзоиш намеёбад. Болоравии сатҳи таваррум аз он вобаста мебошад, ки таъсири омилҳо бештар ба кадом намуди мол ё маҳсулот аст. Бо зарурати ин масъала нуктаи назари олимони классик ва муосир дар масъалаи таваррум ва заминаҳои бувучудоии таваррум таҳқиқот анҷом доданд.

Мувофиқи ақидаҳои назарияи иқтисодии классикӣ, танзими давлатии сатҳи таваррум барои иҷрои функсияҳои иҷтимоии давлат бо роҳи нигоҳ доштани сатҳи муътадили нархҳо зарур мебошад. Вале, аз сабаби он ки танзими сатҳи таваррум дар дараҷаи аввал бо роҳи нигоҳ доштани массаи пулӣ дар иқтисодиёт ба амал меояд, миқдори пули дар иқтисодиёт мавҷудбуда барои пешравии корхонаҳои сектори воқеӣ кифоягӣ намекунад[36.112]. Дар ҳамбастагӣ бо назарияҳои сиёсати монетарӣ, ки он аз ду қисмати асосӣ иборат мебошад, пешниҳодҳои назаррас, ки танзими сатҳи таваррум ва рушди иқтисодиёт дар он пешбинӣ шудааст, мавриди таҳқиқи ҳаматарафа қарор дода шудааст. Таркиби ин назария аз нигоҳ доштани мувозинати сатҳи таваррум бо таъмини рушди иқтисодиёт дар сатҳи зарурӣ мебошад.

Андешаи Е.П. Барабанова дар масъалаи нигоҳ доштани мувозинати сатҳи таваррум мансуб ба назарияи монетаристон буда, он ба қадри кофӣ пешниҳод намудани пулро барои таъмини рушди иқтисодиёт ҷонибдорӣ менамояд. Дар таҳқиқоти худ олимони амрикоӣ Ирвинг Фишер, Алфред Маршал, Артур Сесилем Пигу масъалаҳои рушди иқтисодиётро бе назардошти зиёд намудани ҳаҷми пул бо нигоҳ доштани мувозинати сатҳи таваррум ҷонибдорӣ менамуданд. Тибқи назари онҳо, миқдори пули дармуомилотбуда нарх ва ҷаъл шудани болоравии иқтисодиёти мамлакатро дар муддати кӯтоҳ муайян менамояд[37.109].

Расми 1.1. Омилҳои бавучудоии таваррум дар иқтисодиёт

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Новобаста аз он ки зоҳиршавии таваррумро олимону коршиносон дар шаклҳои гуногун пешниҳод намудаанд, ба андешаи мо, омилҳои асосии бавучудоии таваррум аз нишондиҳандаҳои расми 1.1. дар шакли пурра ва фарогир инъикос ёфтааст. Тибқи таҳлиҳои ҷадвали мазкур, гуфтан мумкин аст, ки омилҳои мазкур дар шароити имрӯза омилҳои фарогир буда, назорати танзими равандҳои таваррумӣ бо ба назар гирифтани ин омилҳо манфиати иқтисодӣ дорад.

Яъне, бар гумони онҳо барзиёдии ҳаҷми пул дар муомилот боиси ба миён омадани таварруми пул мегардад. Аз ин лиҳоз, тарафдорони ин назария мехостанд ҳаҷми пул дар муомилот тавассути нигоҳ доштани сатҳи таваррум чорӣ карда шавад. Дар иқтисодиёти имрӯза болоравии сатҳи таваррум аз ду омили асосӣ вобаста мебошад, ки онҳо метавонанд боиси ба миён овардани дигар омилҳо гарданд. Албатта ин омилҳо пеш аз ҳама ба вайрон шудани мувозинати истеҳсолоту талабот ва дигараш беасос дар муомилот зиёд шудани ҳаҷми пули дар муомилотбуда мебошад. Тибқи таҳқиқотҳо ва таҷзияи назарияи пайдоиши таваррум, омилҳои дигар низ вучуд дорад, ки бе

дарназардошти сатҳи талабот ба таври сунъӣ сатҳи таваррумро ба миён меоранд.

Новобаста аз ин, дар шароити имрӯза як қатор олимони дигар, ба монанди Ш. Раҳимзода заминаҳои пайдоиши таваррумро дар дигар масъалаҳо мебинанд. Ба андешаи ӯ, заминаҳои пайдоиши таваррум ба ду гурӯҳи асосӣ чудо мешаванд:

1. Омилҳои дохилӣ.
2. Омилҳои берунӣ.

Қайд кардани зарур аст, ки заминаҳои дохилии таваррум, дар навбати худ, ба омилҳои монетарӣ ва ғайримонетарӣ чудо мешаванд. Вобаста ба ин, қайд гардидааст, ки таъсири заминаҳои монетарии таваррум ба қонунҳои муомилоти пулӣ вобастагӣ дошта, дар асоси онҳо сатҳи нархҳо ва омилҳои ба он таъсиррасонандаро муайян мекунанд. Вобаста ба ин, заминаҳои берунӣ ба сатҳи таваррум таъсири гуногун мерасонад, ки ин ба ворида барзиёди асъори хориҷӣ, беқурбшавии пули миллӣ, аз хориҷи кишвар ворид шудани молҳои хушсифату қимате, ки дар дохили кишвар низ истеҳсол мешаванд[55.189].

Новобаста аз ин, дигар олимони дигар ақида дошта, омилҳои бавучудоии таваррумро дар дигар масъала дида, чунин мешуморанд, ки сатҳи таваррум, дар маҷмӯъ, зери таъсири омилҳои мавсимии кӯтоҳмуддат қарор дошта, он асосан дар натиҷаи болоравии нархи баъзе аз маҳсулоти хӯрокворӣ ба вуқӯъ омад. Ба ин раванд, пеш аз ҳама, сиёсати фаъоли зиддитаваррумии монетарӣ, сатҳи муътадили талаботи дохилӣ, нисбат ба эътидол омадани қурби пули миллӣ ва коҳишёбии интизорҳои таваррумӣ дар нимаи дуҷоми сол таъсири мусбат расонид[114.112].

Ҳамзамон бо ин, равишҳои методологии зиддитаваррумӣ ҳамчун инструменти танзими интизорҳои таваррумӣ мебошад, ки онро бо роҳҳо ва воситаҳои гуногун бонкҳои марказӣ амалӣ менамоянд.

Дар таҳқиқоти худ дигар олимони ба монанди Е.Е. Румянсева, Е.Г. Багудина чунин андеша доранд, ки таваррум ҷанбаи сиёсӣ надорад. Илова

бар ин Е.Е. Румянсева қайд менамояд, ки дар сатҳи иқтисодиёт таваррум бо раванди динамикӣ мавҷуд мебошад, ки тамоюли болоравии сатҳи миёнаи нарххоро дар иқтисод инъикос менамояд ва беқурбшавии пул, номувофикии равандҳои тақрористехсоли молҳои гуногуни бахшҳои мухталифи хоҷагии кишлоқро ба миён меорад[42].

Теъдоди таърифоте, ки дар адабиёт вучуд доранд, мухтасар мебошанд. Вобаста ба зухуроти дар худ фарогир П.А. Ватник дар адабиёти иқтисодӣ чунин иброз намудааст, ки таваррум ба масъалаи афзоиши сатҳи умумии нархҳо дар иқтисод рабт дода мешавад, ки як муҳлати номуайян арзи мавҷуд дорад. Дар як вақт таърифи мушобехро баён менамояд, ки таваррум ҳамчун афзоиши пайвастаи индекси нархҳо дар сатҳи иқтисодиёт фаҳмида мешавад[10] Тақроран бо равандҳои монанди тафсири таваррум олимони соҳаи иқтисодиёт ба монанди К.Р. Макконнелл ва С.Л. Брю дар таҳқиқоти илмӣ худ вобаста ба таваррум исбот менамоянд, ки таваррум афзоиши сатҳи умумии нархҳост[38.983].

Новобаста аз таърифҳои гуногуне, ки тағйирпазирии таваррумро дар сатҳи ҷомеа инъикос менамоянд, аз ҳамдигар фарқ ва дар ниҳоят мақсади ягона доранд. Дар асарҳо ва ҷараёнҳои илмӣ таҳқиқгардидаи дигар олимони соҳа тафсирҳои гуногун ва фарқиятдорро доир ба таърифи таваррум дар иқтисодиёт дидан мумкин аст. Илова бар андешаҳои К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю, П.А. Ватник, Н. Ашуров, С.Ҷ. Махшулов ва П. Хейне чунин таъриф менамоянд, ки таваррум болоравии арзиши зиндагӣ нест[53]. Моҳияти таваррум аз байн рафтани арзиш ё қобилияти харидории пул дар ҷараёни мавҷудияти таваррум мебошад.

Ҳамзамон ба ҳамаи ин гуфтаҳо, ақидаи дигар низ вучуд дорад, ки таваррум ин хавфи сармоягузор мебошад, ки то як андоза ҳақиқатҳои иқтисодӣ дорад. Бархе аз коршиносон хавфи сармоягузориро ба унвони хавфе таъриф менамоянд, ки дар ҳолати маҳви сармоягузорӣ, қобилияти харидорӣ нисбат ба сармоягузорию аввалия камтар мебошад. Теъдоде аз муаллифон сайъ мекунанд, ки дар таърифи таваррум далоил ва ҳатто

оқибатҳои онро дохил намоянд. Дар идомаи ин гуфтаҳо, суҳанҳои Дж. М. Розенберг то як андоза ҳақиқат доранд. Ў қайд менамояд, ки мо ба ин боварем, ки ин равиш яктарафа мебошад, зеро дар ҳуди таъриф инъикос намудани ҳама сабабҳои таваррум масъалаи печида ва душвор мебошад[51].

Дар заминаҳои дигар, вобаста ба таҳқиқоти олимони соҳа, дар масъалаи заминаҳои бавучудоии таваррум фарзиёти гуногун ҷой дорад, ки онҳо мавҷудияти таваррумро дар шакл ва зинаҳои гуногун инъикос менамоянд. Ҳамчунин, гуфтан зарур аст, ки агар, аз як тараф, пайдоиши таваррум хусусияти омилӣ дошта бошад, аз дигар тараф, хусусияти таркибӣ дорад, ки он дар натиҷаи вайрон шудани мувозинатҳои вобаста ба вучуд меояд. Агар ба таҳқиқи Ш. Раҳимзода назар афканем, пас маълум мегардад, ки пайдоиши таваррум дар ҳама шароит хусусияти омилӣ дорад, ки дар таркиби он вайрон шудани муозинати талаботу тақлифот ба инобат гирифта шудааст. Аммо дар дигар маврид Е.П. Барабанова, Шахнович ва як қатор олимони классик Ирвинг Фишер, Алфред Маршал, Артур Сесилем Пигу пайдоиши таваррумро дар вайрон шудани муозинати пулу истеҳсолот ва дигар нобаробарии иқтисодӣ мебинанд.

Ин масъаларо дар таҳқиқоти худ М.М. Ахмедова ба таври худ таҳқиқ намудааст, ки назарияи он ба таҳқиқоти Ш. Раҳимзода, Н. Ашуров ва дигарон монандӣ дорад. М.М. Ахмедова қайд менамояд, ки омилҳои таваррум дар иқтисоди кушодро метавон ба омилҳои дохилӣ ва берунӣ тақсим кард. Дар навбати худ, ин омилҳо метавонанд заминаҳои пулӣ ва ғайрипулӣ дошта бошанд. «Омилҳои дохилӣ асосан талабот ва пешниҳод, хароҷоти истеҳсолот, ҳаҷми пул дар муомилот, тағйироти сохторӣ дар иқтисодиёт ва касри буҷети давлатиро дар бар мегиранд. Омилҳои беруна асосан ба равандҳои дохилии таваррум таъсир мерасонанд. Аз ҷумла, воридот ва содироти молҳо, хизматрасонӣ, сармоя, инчунин, қурби асъор ҳамчун пайванди робитаҳои иқтисодии берунӣ»[62.158]. Тибқи ин таҳлилҳо, омилҳои пулӣ ва ғайрипулӣ як қатор зеромилҳоро дар бар мегиранд, ки дар мукамал кардани заминаҳои пайдоиши таваррум саҳифаи навро мекушояд.

Дар чунин шароит ба тағйирёбии нархҳои истеъмоли динамикаи даромади хонаводаҳо ва хароҷоти истеҳсолот таъсири назаррас мерасонад, ки дар ниҳояти қор, боиси таваррум ва болоравии он мегардад. Дар луғати иқтисодӣ, ки аз тарафи гурӯҳи муаллифони бо роҳбарии Е.Г. Бағудина таҳия гардидааст, чунин омадааст: “...Таваррум - ин аз ҳад зиёд шудани миқдори изофии ҳаҷми пул дар соҳаи муомилот, дар сурати мавҷуд набудани афзоиши муносиби ҳаҷми молҳо мебошад, ки дар коҳишёбии воҳиди пулӣ боис мегардад” [43.152].

Дар ҳоле, ки таваррум аз ҳангоми талабот тавассути механизмҳои гуногуни пулию молиявӣ назорат карда мешавад, ба таварруми хароҷот камтар таъсир мерасонад. «Таварруми хароҷот механизми ташаккули нархҳо дар назар дорад, ки дар он афзоиши онҳо на бо афзоиши талабот, балки бо афзоиши хароҷот муайян карда мешавад. Таварруми хароҷот аз ҳисоби афзоиши ҳамаи ҷузъҳои хароҷоти истеҳсоли – захираҳои моддӣ, музди меҳнат, хароҷоти хизматрасонӣ ба қарзҳо ва хариди захираҳои молиявӣ инъикос меёбад[75.99].

Илова бар гуфтаҳои олимони соҳаи иқтисодиёт, ба андешаи мо, дар баробари омилҳои ба вучуд омадани таваррум дар таҷриба сабабҳои ба вучуд омадани онро, ки аз омилҳои пулӣ берунанд во хӯрдан мумкин аст. Тибқи таҷриба, дар ШМА сабаби бавучудоии таваррум солҳои 1861-1865 ҷанги шаҳрвандӣ дар ин кишвар буд, чунин сабаб дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 1990-1996, дар Фаронса солҳои 1789-1791, Британияи Кабир аввали асри 19, дар Олмон соли 1923 аз ҳисоби ҷанг сар зада буд. Илова бар ин, қайд кардан зарур аст, ки дар як қатор кишварҳои дигар ба монанди Федератсияи Россия ва ИҚШС пайдоиши таваррум хусусият ва сабабҳои фарқкунанда дошт, новобаста аз ин, дар адабиёти иқтисодӣ оиди таъсири манфии таваррум назарияҳои гуногун доранд.

Дар аксар маврид ҳама бовар доранд, ки таварруми баланд барои иқтисодиёту тичорат зараровар аст, вале таваррум то сатҳи муайян метавонад боиси пешрафти иқтисодиёт гардад[54.178]. Дар сиёсати ғайримонетаристон

тарафдори ҳаҷми барзиёди пул дар муомилот мебошанд. Таварруми пул дар сатҳи иқтисодиёт натиҷаи беқурбшавии индекси нархҳои истеъмоли мебошад. Аз ин лиҳоз, мафҳуми онро, ҳамчун падидаи иқтисодӣ, дар вайрон шудани мувозинат байни талабот ва таклифот маънидод менамоянд.

Дар сатҳи иқтисодиёт таваррум - ин беқурбшавии пул, паст шудани қобилияти харидорӣ, вайрон шудани мувозинати талабот ва таклифот мебошад. Ва ё таваррум ин ҳодисаи мураккаби бисёромилаи вайроншавии чараёни истеҳсоли буда, хусусияти ҳоси иқтисодиро дар муомилоти пули қоғазӣ тавсиф мекунад. Худи истилоҳи “Таваррум” аз калимаи латинӣ гирифта шуда, мазмуни “варамкунӣ”, яъне аз ҳад пурра шудани роҳҳои муомилот бо пулҳои қоғазии барзиёдати мувофиқан ба афзоиши массаи моли ғайритаъминбударо дорад.

Одатан, таваррум дар худ асосан на як, балки якчанд сабабҳои бо ҳам вобастаро дорад ва ин натавонӣ дар як баландшавии нарх дар шакли кушода, нарх мавқеи пушида ва ё таҳти фишор, таваррум пеш аз ҳама дар дефитсит, пастшавии сифати мол пайдо мешавад.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ҳосиятҳои зоҳиршавии таваррум гуногун буда, нуқтаи назари олимони низ вобаста ба манбаҳои зоҳиршавии он гуногун мебошад. Аз ин лиҳоз мо тафсири чараёнҳои печидаи иқтисодии таваррумро, ки дар асарҳои олимони ба таври гуногун баён шудаанд дар ҷадвали 1.1 мушаххас намудем.

Ҷадвали 1.1. Нуқтаи назари олимони вобаста ба таваррум

Муаллиф	Таърифҳо
Александр Делмар История монетарной системы. – М. Дом книг, 1998. – С. 22.	беқурбшавии низомии пулӣ ва кам шудани қобилияти харидории пули миллӣ (бо доллари ИМА).
Большая Советская энциклопедия. URL: http://bse.chemport.ru/inflyatsiya.shtml ; Большой экономический словарь. URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/140170	Аз меёр зиёд гардидани роҳҳои муомилоти пул дар шакли пули қоғазӣ, ки боиси беқурбшавии пул мегардад.
Мишкин Ф.С. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков. – М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2006. – С. 754.	Афзоиши устувор ва дарозмуддати сатҳи умумии нархҳо.

Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы, политика. – М.: ИНФРА-М, 2004. – С. 287.	Афзоиши умумии нарх.
Малкина М.Ю., Розмаинский И.В. К формированию институциональной теории инфляции//Журнал институциональных исследований, Том 5, №2, 2013. – С. 75-77.	Устувории воҳиди пулӣ ва афзоиши тӯлонии нархи истеъмолий.
Протасов А.Ю. Циклические закономерности инфляционных процессов: мировой опыт и отечественная практика. – СПб.: С-Петербург. Ун-та, 2013. – С. 9-11.	беқурбшавии пул, дар натиҷаи номутовозунии иқтисодиёт ва бад шудани номутовозунии он.
Абалкин Л.И. Экономическая энциклопедия / Науч.- ред. совет изд-ва «Экономика»: Ин-т Экон. РАН; Гл. Ред. Л.И. Абалкин – М.: ОАО «Издательство «Экономика», 1999. - 1055с.	аз меъёр зиёд пур шудани роҳҳои муомилоти ҳаҷми пул нисбати талаботи гардиши мол, ки боиси пастшавии воҳиди пул мегардад ва мутобиқан ба болоравии нархҳо оварда мерасонад.
Ахмедова М.М. Влияние внешней торговли на инфляционные процессы (на примере Республики Таджикистан): диссертация на соискание звания кандидата экономических наук. - Худжанд, 2013. 144 с.	Ҷараёни таваррум ҳодисаи мураккаби иҷтимоӣ-иқтисодӣ буда дар ҳолати мавҷудияти номувозинатии соҳаҳои иқтисодиёт пайдо мегардад, бисёмила мебошад ва дар баландшавии нарх инъикос меёбад.
Муқимов Қ.М. Инфляционные процессы в Республике Таджикистан. – Душанбе; издво “Ирфон”, 2012. – С.	Таварруми муосир ин пастшавии қобилияти харидории пули миллий, ки дар баландшавии нарх инъикос ёфта дар асоси тавофутҳои истеҳсолӣ ба миён омадааст.
Муаллиф. Диссертатсияи илмӣ	Таваррум ҳамчун ҳодисаи иқтисодӣ ба нарх алоқаманд аст, ки дар натиҷаи вайрон шудани мувозинат байни талабот ва тақлифот ба вучуд меояд.

Сарчашма:Таҳияи муаллиф

Тибқи таҳқиқотҳои анҷомдода ва ҳамзамон аз нигоҳи олими рус Т.Ю. Матвеева, таваррум истилоҳи итолиёвӣ буда, мазмунан ҳамчун категорияи иқтисодӣ устувории суръати баландшавии ҳамаи сатҳи нархҳо дар давраҳои муайяни вақт мебошад.

Мувофиқ бо ақидаи олими рус, бояд кайд намуд, ки таваррум яке аз нишондиҳандаҳои муҳим ба ҳисоб рафта, сатҳ ва андозаи он ба дигар нишондиҳандаҳои рушди макроиқтисодӣ, ё дар маҷмӯъ ба сатҳи зиндагии аҳоли таъсир мерасонад. Бо дастрасӣ аз маълумотҳои мушаххаси омори расмӣ, таваррум ва системаи нишондиҳандаҳои баҳогузориҳои сатҳи он мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор гирифтаанд, ки яке аз ин усулҳо истифодабарии баробарии олими классик И. Фишер мебошад.

Вобаста ба гуфтаҳои боло, бояд қайд намуд, ки дар ин давраи ҳассос, яъне пандемия, таҳияи сиёсати зиддитаваррумӣ яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи на танҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки дигар давлатҳои пешрафта низ ба ҳисоб меравад. Тибқи ақидаи мактабҳои иқтисодӣ, аз он ҷумла Монетаристӣ (асосгузораи М. Фридмен) назарияҳои гуногун дар самти танзими давлатии нархҳо, афзоиши нарх ва музди меҳнат, васеъ гардидани истеҳсолот ва афзӯдани пасандозҳои аҳоли дар бонкҳо вучуд дорад.

Бинобар ин, хусусияти ҳоси иқтисодиёти давлатҳои ҷудогона ба инобат гирифта мешавад. Пеш аз ҳама, донишмандони сабаб ва оқибатҳои раванди таваррум ва тамоюли тағйирёбии он хеле муҳим баҳисоб меравад. Барои ҳалли ин масъала низомии нишондиҳандаҳои омории таваррум аҳамияти муҳим дорад. Барои омӯзиши раванди таваррум ва ошкор намудани дигаргуншавии он аз манбаъҳои мухталифи маълумот, соҳаҳои алоҳидаи омили иҷтимоӣ-иқтисодӣ, аз ҷумла омили андоз, нарх, ва муомилоти пулӣ истифода бурдан мумкин аст. Дар асоси ин маълумотҳо низомии нишондиҳандаҳои таваррум, дар маҷмӯъ, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад.

Хулосаи зербоби 1.1.

Барои шарҳи пурратари муомилоти пулӣ ва алоқамандии он бо сектори реализи иқтисодиёт нишондиҳандаи омили муомилоти пул, сатҳи монетаризатсияи иқтисодиёт ҳисоб карда мешавад. Нуқтаи назари олимону коршиносон дар заминаи бавучудоии таваррум ва заминаҳои бавучудоии он хусусити якхела дошта, мантиқан дар як нуқта ва самти муайян қарор мегиранд. Гуфтан зарур аст, ки пайдоиши таваррум дар ҷомеаи иқтисодӣ дар заминаи сабаб ва ҳодиса ба вучуд меояд, ки ҳодисаҳои таваррум хусусияти омилӣ доранд. Дар ҷомеаи иқтисодӣ, нуқтаи назари тамоми олимони коршиносони соҳа ба як масъала, ки он нарх мебошад, бастагӣ дорад ва дар ниҳоят, он ҳамчун як падидаи номатлуб эътироф шудааст. Илова бар ин, гуфтан зарур аст, ки ҳар як олиму коршинос таваррумро вобаста ба омилҳои

гуногун мавриди таҳқиқ қарор медиҳад ва дар заминаи ин ба хусусиятҳои бавучудӣ ва тағйирпазирии он баҳои гуногун медиҳад.

Нуқтаи назари олимон ва коршиносони соҳа ба вобастагии таркибӣ доштани таваррум нигаронида шудааст, ки он дар аксар маврид ҳамчун зухуроти номатлуб дар сатҳи иқтисодиёт инъикос мегардад. Вобаста ба ин, қайд кардан зарур аст, ки барои бозкушоии тобишҳои дигари таваррумӣ, ки он аслан ба давраи капиталистӣ ва дар Тоҷикистон ба замони соҳибистиклолӣ рост меояд, паҳлуҳои дигари тафсириро дар бар мегирад.

1.2. Хусусиятҳо ва чараёнҳои тағйирпазирии таваррумӣ ва таъсири он ба сатҳи иқтимоию иқтисодӣ

Таваррум ҳамчун ҳодисаи иқтисодӣ дар барабари бухронҳо ва дигар равандҳои тамоюли манфидошта дар маркази диққати тамоми давлатҳо қарор дошта, дар аксар маврид барои пешгирии он вобаста ба сиёсатҳои иқтисодии давлат чораҳои зарурӣ меандешанд. Таваррум дар сатҳи иқтисодиёти давлат фарогирии васеъ дошта, пеш аз ҳама, он дар маҳдудсозии имкониятҳои иқтисодӣ ва душвор кардани сиёсатҳои истеҳсолию пулӣ мебошад. Дар сатҳи ҷомеа мавҷуд будани таваррум маънои болоравии нархи ҳамаи молу хизматрасониҳоро надорад. Сатҳи болоравии нархҳо - таваррум ба ҳисоби миёна муайян карда мешавад. Айни ҳол дар шароити иқтисодиёти бухронӣ, таваррум яке аз проблемаҳои асосии ҳар як давлат маҳсуб ёфта, баъзе ҳолат идоракунии он аз назорат берун мегардад. “....Аз ин рӯ, мубориза бо таваррум бо равишҳои пулӣ натиҷа надорад. Сиёсати иқтисодӣ бояд бо ҷимоя аз баҳши тиҷорат ва эҷоди соҳаҳои технологияи олӣ асос ёбад, инчунин озодии рақобат дар бозор ва чандирии музди меҳнатро таъмин кунад”[116]. Вобаста ба ин қайд кардан зарур аст, ки дар равишҳои идоракунии таваррум сиёсати иқтисодии давлат бояд бо сиёсати пулию қарзӣ ва меёриҳои танзимнамоии он ҳамроҳанг бошад.

Тибқи аксари сарчашмаҳо, таваррум гуфта, афзоиши мунтазами сатҳи умумии нархҳои молҳо ва хизматрасониҳоро дар назар доранд. Дар айнаи замон нархи баъзе молҳо ба таври намоён баланд шуда, метавонанд баъзеи дигар арзонтар шаванд ва баъзеи дигар умуман нархаш тағйир наёбад.

Масъалаи тағйирёбии индекси нархи молу хадомат аз талабот ва пешниҳоди бозор вобаста буда, баъзе нархҳоро давлат барои мувозинат ва рушди иқтисодиёти худ танзим мекунад. Чӣ тавре ки таҷриба нишон медиҳад, агар дар давоми соли қорӣ деҳқонон аз сабзавот ҳосили фаровон ба даст оранд, нархи помидору картошка поин меравад. Агар давлат ҳамзамон андози аксизии машруботро боло барад, нархи машрубот якбора боло меравад. Дар баробари ин, дараҷаи умумии нархҳо фақат андаке баланд шуда метавонад.

Дар асоси талаботи мавҷуда ва меъёрҳои ҷенкунии таваррум ба монанди аксар давлатҳои ҷаҳон дар заминаи нархи молу хадомати сабати истеъмоли ҷен карда мешавад. Чунин тартиби ҷенкунии таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи нархи молу хизматрасонӣ, ки номгӯи он зиёда аз 400 ададро ташкил медиҳад, ҷен карда мешавад. Тибқи имкониятҳои иқтисоди кишвар ва аҳоли, як қисм нафароне ҳастанд, ки кам маҳсулоти ғизоӣ муҳуранд ва аксаран бе мошин мегарданд ва қисми дигари он бошад, бе ин фаъолият карда наметавонанд, ё зиндагии худро бе ин тасаввур карда наметавонанд. Аз ҳамин лиҳоз, сабади истеъмоли ҳаҷми миёнаи истеъмоли тамоми сокинони кишварро инъикос мекунад. Арзиши ин сабади шартӣ аз моҳ ба моҳ фарқ мекунад, ки дар натиҷа, ин тамоюли тағйирёбиро таваррум меноманд.

Таваррум дар ҳама ҳолат ифодаи афзоиши индекси нархҳо мебошад. Вақте ки таваррум паст аст, нархҳо бо мурури замон оҳиста баланд мешаванд. Ҳангоми паст шудани таваррум, ин маънои онро

дорад, ки нархи молҳои сабади истеъмоли нисбат ба солҳои пеш оҳиста-оҳиста поинтар мешавад.

Тибқи таҳаввулоти иқтисодӣ, заминаҳои бавучудой ва рушди бемайлонии таваррумро дар ҷамъият аз рӯйи якчанд хусусият баҳо медиҳанд ва ҳолатҳои бавучудои онро бо назардошти ҳимояи мановфеи иқтисодӣ дар сатҳи зарурӣ идора менамоянд. Вобаста ба ин, дар сатҳи иқтисодиёт таваррумро вобаста ба суръати болоравӣ ба чор гурӯҳи асосӣ ҷудо мекунанд:

1. Таварруми паст дар як сол то 6%. Дар сатҳи иқтисодиёт ва ҷомеа чунин шакли таваррум барои истеъмокунандагон ва истеҳсолкунандагону соҳибкорон муфид ва безарар мебошад. Чунин шакли таваррум дар айни замон имконият медиҳад, ки рушди мутавозини иқтисодиёт бо назардошти омилҳои таваррумӣ таъмин гардида, рушди он имконпазир шавад. Ҳамин аст, ки аксар кишварҳои пешрафта кӯшиш менамоянд, ки таваррумро дар чунин сатҳ нигоҳ доранд.

2. Таварруми муътадил. Ин шакли болоравии таваррум дар як сол аз 6 то 10%-ро ташкил медиҳад. Дар сатҳи иқтисодиёт чунин шакли таваррум бо тағйир ёфтани як қатор нишондиҳандаҳо метавонад хатарнок гардида, ба таварруми баланд табдил ёбад. Дар шароити имрӯзаи иқтисодиёти мо назорати чунин шакли таваррум то ҳолати зиёд будани иқтисодиёти кишвар ба равандҳои ба воридот нигаронидашуда хатарнок мебошад. Дар шароити мавҷуд будани таварруми муътадил нигоҳ доштани мувозинати сатҳи талабот ва таклифот манфиатовар мебошад.

3. Таварруми ҷаҳанда ё баланд. Чунин шакли болоравии таваррум дар сатҳи иқтисодиёт аз 10 то 100% -ро ташкил медиҳад. Ғайр аз ин, чунин шакли таваррум ба муҳити бозор, фаъолияти соҳибкорӣ ва истеҳсолот як қатор мушкилотҳоро ба миён оварда боиси он мегардад, ки дигар ширкату корхонаҳо ва одамони алоҳида ҷиҳати танзими дурусти истеҳсолот ва зиндагӣ нақшаи муайян гирифта наметавонанд.

4. Таварруми аз эътидол зиёд (Гиперинфлятсия) – чунин шакли таваррум ба иқтисодиёти давлат хатарафзо буда, сатҳи болоравии нархҳо дар

як сол зиёда аз 100%-ро ташкил медиҳад. Дар чунин ҳолат вазъияти иқтисодии давлат касод гардида, тамоми субъектҳои иқтисодӣ ба асърҳои хориҷӣ таъя намуда, аз истифодаи воҳиди пули миллӣ даст мекашанд. Дар таҷрибаи таърих сабаби асосии сурат гирифтани чунин шакли таваррумчангҳои байнидавлатӣ, дохилӣ ва бухронҳои иқтисодӣ мебошад. Чунин ҳолат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз пош хурдани ИҶШС ва истиқлолият ба даст овардани Тоҷикистон таварруми аз эътидол зиёд бештар ба назар мерасид.

Табиист, ки дар чунин вазъият иқтисодиёт ва истеҳсолот наметавонист на танҳо инкишоф ёбад, балки дар як сатҳ нигоҳ дошта шавад. «...Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) дар тули солҳои 1992-95 босуръат, ба ҳисоби миёна 20 фоизи солона паст мешуд. Гузашта аз ин, сатҳи умумии нархҳои истеъмолӣ (таваррум) дар тули солҳои 1992-95 бо суръати хеле баланд, ба ҳисоби миёна 2483 фоизи солона меафзуд. Омилҳои ба ин тарз ҷараён гирифтани сатҳи таваррум, аз як тараф, ба қаламрави ҷумҳурӣ ба миқдори зиёд ворид шудани пулҳои барориши солҳои 1961-1992-и Бонки давлатии ИҶШС (бештар аз 65 млрд рубл баҳо дода мешавад) бошад, аз ҷониби дигар, мавҷуд набудани низоми мукамал ва мустақили пули миллӣ, ки метавонист таъсири ин гуна воридшавии пулҳоро маҳдуд намояд, ба шумор мерафт» [58.28]. Дар ин давраи мушкил ва ҳассос сатҳи таваррум ба дараҷаи ҷоррақама расида, ба ҳисоби миёна, сатҳи нархҳо дар як рӯз то 250% боло мерафт. Ҳангоми бавучудоии сатҳи таваррум як қатор омилҳо метавонанд ҷараёни болоравии онро дар сатҳи иқтисодиёт тез намоянд:

- афзоиши якбораи сатҳи талабот. Чунин ҳолат метавонад боиси он гардад, ки анбуҳи одамон барои қонеъ намудани талаботи худ ба як намуди барои харидани бештари маҳсулоти муайян шурӯъ намоянд. Масалан, ҳангоми кам шудани дастрасии телефонҳои мобилӣ, ҳама кӯшиш ба он менамоянд, ки аз алоқаи мобилӣ истифода баранд. Дар чунин шароит операторони алоқаи мобилӣ вақт надоранд, ки феврал барои қонеъ намудани

талаботи зиёд мутобиқ шаванд. Аз ин рӯ, нархи фурӯши алоқаи мобилӣ хеле баланд мегардад.

- камшавии мувозинати таклифот. Вайрон шудани мувозинати таклифот ба намудҳои гуногуни молу хизматрасонӣ боиси афзоиши сатҳи таваррум мегардад. Ғайр аз ин, норасоӣ бо сабаби дигар низ метавонад ба миён ояд - агар талабот бетағйир боқӣ монаду лекин молҳо ва хидматҳо камтар бошанд, дар чунин шароит таваррум метавонад афзоиш ёбад. Ин метавонад бо сабаби кам шудани ҳосил, маҳдудият дар воридоти моли хориҷӣ, қатъ ё муваққатан боздоштани кори ширкатҳои истеҳсолӣ, амали монополист дар баъзе бозорҳо рух диҳад. Ин ҳам болоравии нархро метезонад.

- заифшавии устувориҳои пули миллий. Агар қурби асъори хориҷӣ нисбат ба пули миллий ин ё он давлат боло равад, молҳои воридотӣ ба таври худкор қимат мешаванд. Ин ҳам боиси афзоиши таваррум мегардад.

- интизориҳои баланди таваррум. Вақте ки шахсони алоҳида ва ширкатҳо интизоранд, ки нархҳо яқбора баланд мешаванд ё ба таври сохта ин воҳима ба вучуд овардани муҳити паника, субъектҳои иқтисодӣ ва корхонаҳо аксар вақт рафтори истеъмолии худро тағйир медиҳанд, онҳо барои истифодаи оянда мол харидорӣ менамоянд, ки сарфаи он дар муқоиса ба талабот камтар мебошад. Охир, имрӯз арзонтар харидан аз пардохти изофаи фардо барои истеъмолкунанда бомантиқтар мебошад. Ин масъала боиси он мегардад, ки ширкату корхонаҳо дар навбати худ ба баланд бардоштани нархи молҳои истеҳсолкардаи худ шуруъ менамоянд. Масалан, як истеҳсолкунандаи панир интизор аст, ки нархи шир боло равад.

Барои он ки хароҷоти минбаъдаи ашёи хомро пӯшонад, пешакӣ ба баланд бардоштани нархи мол шуруъ мекунад ва ҳамин масъаларо ба таври доимӣ дар аксар намуди молу маҳсулоти дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодашаванда (маҳсулоти нафтӣ ва ғизоӣ) دیدан мумкин аст. Ҳамаи ин боиси афзоиши таваррум дар сатҳи иқтисодиёт мегардад. Дар чунин шароит

ҳолати ногувори иқтисодӣ ба миён омада, субъектҳои гуногун ҳама мунтазири боло рафтани нарху наво мебошанд ва нарх маҳз аз ҳамин сабаб баланд мешавад, ки мардум инро интизоранд.

Дар давлатҳое, ки иқтисодиёти онҳо дар ҳоли рушд қарор доранд ва ҳатто дар давлатҳои пешрафта ҳам сатҳи баланди таваррум ҳамеша ҳатарафзо мебошад. Дар сатҳи ҷомеа таваррум барои иқтисод, барои тичорат ва бозорҳои молиявӣ ва албатта, барои субъектҳои иқтисодӣ ва шахсони алоҳида зараровар мебошад. Дар сатҳи иқтисодиёт болоравии таваррум аз он хотир зараровар мебошад, ки ҳангоми баланд гардидани индекси нархҳои қобили талабот субъектҳои иқтисодӣ ва аҳоли кӯшиш менамоянд, ки барои гум нашудани арзиши даврагии пулҳои дар дастдошташон кӯшиш менамоянд, ки аз ин пулҳо ҳарчи зудтар ҳалос гардида, онҳоро ба молҳои қиматбаҳо, амволи ғайриманқул сармоягузорӣ намуда, қисми дигари онро асъори хориҷӣ харидорӣ намоянд. Ғайр аз ин, як мушкилоти дигар дар он мебошад, ки сатҳи пасандозгузорӣ коста гардида, иловатан пасандозҳои дар бонкҳо мавҷудбуда бозпас гирифта мешаванд, ки чунин амал барои бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ зараровар мебошад.

Дар заминаи таҷрибаҳо таварруми баланд, таварруми пешгӯинашаванда буда, он суръат мегирад ё бо ҷаҳиш ва ҳудуд ҳаракат мекунад. Бинобар ин афзоиши сатҳи ноустуворгардии бозорҳои молиявӣ, гирифтани қарзҳои дарозмуддат барои соҳибкорон дар баъзе мавридҳо ғоидаовар нест. Ғайр аз ин, пеш аз муҳлат ба нақша гирифтани мумкин ғоида оварад, вале афзоиши маблағгузорӣ ва умуман, иқтисодиёт аз ҳисоби таваррум мумкин зараровар гардад.

Дар ҷомеаи имрӯза таъсири паёмадҳои манфии таваррум бештар ба табақаи ниёзманди ҷомеа таъсир мекунад, ки онҳо дар заминаи даромадҳои муқаррарӣ зиндагӣ менамоянд. Маълум аст, ки дар ҳама шароит шахсони сарватманд роҳҳои пурра ё қисман муҳофизат кардани худро аз таъсири омилҳои манфии таваррум доранд. Масалан, тавассути гирифтани ғоизҳо аз

пасандозҳо ё сармоягузорӣ дар бозори молиявӣ. Беҳуда таваррумро андоз аз камбизоатон намегуянд.

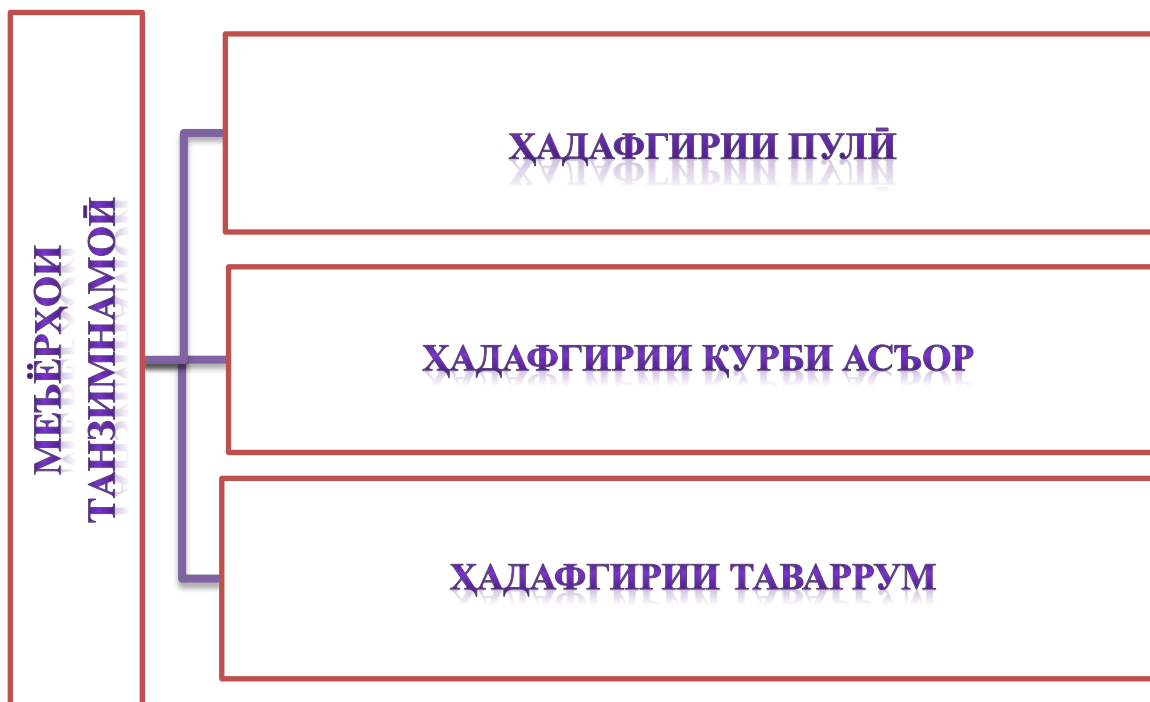
Новобаста аз он, ки сатҳи нархҳо дар иқтисодиёт паст мегардад, маъмулан таъсири манфии он метавонад ба иқтисодиёт низ расад, ки онро метавон дар иқтисодиёт аз нуқтаи назари иқтисодчиён дефлятсия ё инфлятсияи манфӣ номид. Чунин ҳолат тараққиёти иқтисодиётро коста гардонид, ҳавасмандии истеҳсолкунандагонро бозмедорад. Тибқи таҷриба, дар чунин ҳолат истеъмолкунандагон ё харидорон интизори аз ин ҳам паст гардидани нархҳо мешаванд ва ин ҳолат боиси он мегардад, ки сатҳи истеҳсолот кам гардад ё тағйир ёбад.

Чунин ба назар мерасад, ки дар як сатҳи муқаррарӣ нигоҳ доштани нархҳо мувофиқи мақсад мебошад. Аммо чунин даҳолати сунъӣ ба иқтисодиёт боиси афзоиши номутоносибии байни талабот ва пешниҳод мегардад.

Вобаста ба меъёрҳои имконпазири таъминкунандаи рушди иқтисодиёт, беҳтарин сценарияи иқтисодиёт ин таварруми пасти устувор мебошад, ки дар он қобилияти харидории пул нигоҳ дошта шуда, мувозинати нархҳо дар сабади истеъмоли нигоҳ дошта мешавад. Ин масъала имкон медиҳад, ки буҷетро барои дарозмуддат ба нақша гирифта, ҳама масъалаҳои бо пул ифодаёбандаро танзим намуда, лоиҳаҳои нави тижоратиро роҳандозӣ намоем. Дар шароити беҳатар будани таъсири таваррум ё дар як ҳолати мутавозин қарор доштани он, тартиб додани нақшаҳои перспективӣ гавари тараққиёти иқтисодиёт мебошад.

Новобаста аз он, ки масъалаи танзими сатҳи нархҳо вазифаи бонкҳои марказӣ мебошад, ҳама вақт он бо роҳи як қатор меъёрҳои пулие, ки мувозинати сатҳи таваррумро дар иқтисодиёт нигоҳ медорад, танзим карда мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути Бонки миллии Тоҷикистон

таъмини мувозинатҳои пулӣ бо нигоҳ доштани рушди иқтисодиёти кишвар тавассути роҳҳои, ки дар расми 1.2. оварда шудааст, нигоҳ дошта мешавад.

Расми 1.2. Фишангҳои танзими сиёсати пули қарзӣ ва таваррум
Сарчашма: таҳияи муаллиф

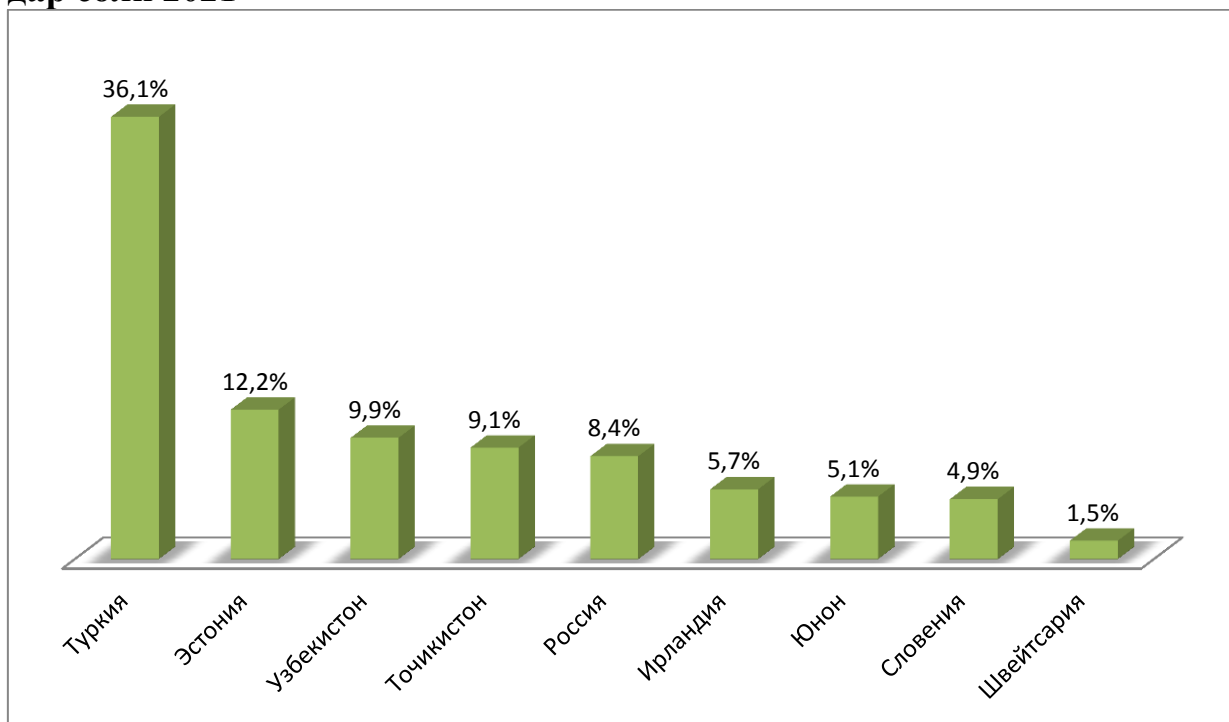
Масалан, танзимкунанда меъёри асосиро якбора баланд кард - бинобар ин, фоизи пасандозҳо ва қарзҳо зиёд шуд. Мардум камтар пул сарф карда, бештар сарфа кардан гирифт, талабот ба мол кам шуд ва ин ба суст шудани афзоиши нарх мусоидат кард.

Дар сатҳи иқтисодиёти ҳар як давлат ҳаракати пул ва ба муомилот баровардани он аз ҷониби бонкҳои марказӣ танзим карда мешавад ва ҳаҷми он бо ба назар гирифтани меъёри минималии таваррум танзим карда мешавад. Ба андешаи мо, нарх ин нишондиҳандаи динамикии сатҳи таваррум мебошад. Аз ҳамин лиҳоз, барои татбиқи амалии вазифаи худ БМТ бо ёрии фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ мувофиқи имкониятҳои мавҷудаи иқтисодии давлат ва сатҳи монетизатсия сатҳи таваррумро назорат мекунад.

Дар шароити муосир заминаҳои иловагии бавучудоии таваррум ин таҳримҳо, ки равандҳои тиҷоратии бисёр корхонаҳоро ҳалалдор мекунад, маҳсуб меёбанд. Ҷиҳати танзими раванди таваррум, ки барои иваз кардани

занҷирҳои таъминоти ашёи хом, ташкили каналҳои нави тақсимот ва дигар ҷузъҳо вақт лозим аст. То ҳамон вақт тиҷорат ҷиҳати мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбандаи беруна зери назорат буда, нархҳо метавонанд зуд баланд шаванд. Мақомоти танзимкунанда дар якҷоягӣ бо Ҳукумат кӯшиш менамоянд, ки раванди тағйирёбии таваррум дар сатҳи баланд идома наёбад ва тадричан ба арзиш ё меёри ҳадафгирии таваррум баргардад. Албатта, агар дар баъзе маврид чунин тамоил дар як давраи кӯтоҳ барои баъзе аз сохторҳои алоҳида манфиатовар бошад, дар дигар маврид он метавонад вазъияти иқтисодии давлатро дигаргун карда, як қатор мушкилотро ба миён оварад. Аз ин хотир, давлатҳо кӯшиш менамояд, ки ҳад ё меёри бехатарии таваррумо вобаста ба вазъияти иқтисодии худ нигоҳ доранд.

Диаграммаи 1.1. Сатҳи инфлятсия дар як қатор кишварҳои ҷаҳон дар соли 2021

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои <https://www.spot.uz>, <https://fincult.info>, <https://www.google.com>.

Вобаста ба таҳлили диаграммаи мазкур гуфтан мумкин аст, ки зухуроти таваррум дар сатҳи иқтисодиёт хусусияти гуногун дошта, болоравӣ ва тағйирёбии он аз рушди иқтисодиёт ва потенциалҳои истеҳсолии он вобастагии зиёд дорад. Аз рӯйи нишондиҳандаҳои зерин аён аст, ки нишондиҳандаи сатҳи таваррум дар Ҷумҳурии Туркия 36,1%, Эстония

12,2%, Узбекистон 9,9%, Тоҷикистон 9,1%, Россия 8,4%, Ирландия 5,7%, Юнон 5,1%, Словения 4,9% ва Швейтсария 1,5% - ро ташкил медиҳад. Новобаста аз гуногун будани меъёри таваррум дар давлатҳои гуногун, на ҳама давлатҳо дар масъалаи паст будани сатҳи таваррум аҳаммияти аввалиндараҷа медиҳанд.

Сиёсати иқтисодии давлатҳо вобаста ба меъёри нархҳо ва сатҳи таваррум гуногун мебошад. Як қатор давлатҳои ҷаҳон вобаста ба сиёсати иқтисодии худ, ки ҳиссаи бештари талаботи аҳолии худро аз ҳисоби истеҳсолоти дохилӣ қонеъ менамоянд, тағйирёбии таваррум ё ба таври ҷашмрас баланд гардидани таваррум зараровар нест. Чунин ҳолатро дар Ҷумҳурии Узбекистон вобаста ба ҷой доштани пулҳои арзиши номиналиашон баланд دیدан мумкин аст.

Дар Ҷумҳурии Халқии Чин ин масъала вобаста ба сиёсати иқтисодии он тамоили дигар дошта, давлат кӯшиш менамояд, ки барои кам паҳн гардидани пули миллии худ ба таври баръакс сатҳи таваррумо баланд бардорад. Чунин шакли сиёсат сиёсати содиротӣ буда, ба ин васила барои поён нигоҳ доштани қурби пули давлатҳои дигар асбӯрҳои серталаби хориҷиро захира менамояд. Қайд кардан зарур аст, ки новобаста аз он, ки сатҳи таваррум дар ҳар як давлати алоҳида меъёрҳои гуногун дорад, лекин тартиби ҳисобкунии он аз рӯй як қатор меъёрҳои нишондодашуа дар сатҳи формулаҳо гуногун мебошад. Тартиби дурусти мушаххасоти таваррум вобаста ба таъсири омилҳои пулӣ ва ғайрипулӣ имкон медиҳад, ки мувозинати он аз рӯи меъёри қобили қабул барои солҳои минбаъда дар як давраи муаяни вақт нигоҳ дошта шуда таъсири манфии он дар сатҳи зарурӣ пешгирӣ карда мешавад.

Ҳамзамон бо ин гуфтан мумкин аст, ки мушаххассозии сатҳи таваррумо дар таҷриба аслан бо роҳҳои мустаким ва ғайримустаким ҳисоб менамоянд, ки дар ҷадвали 1.2 дар шакли зер оварда шудааст.

Чадвали 1.2. Тартиби ҳисоб намудани сатҳи таваррум дар илми иқтисод

Номгӯи нишондиҳанда	Мундариҷаи ҳисобу китоб	
	Формулаи ҳисоб	Моҳият
Нишондиҳандаи мустақим		
Индекси нархҳои истеъмоли (индекс Ласпейрес)	$J_{\text{ини}} = \frac{\sum P_1 Q_1}{\sum P_1 Q_0}$	Бо мурури вақт тағйир ёфтани дараҷаи умумии нархи сабади истеъмолии дар давраи қорӣ, тақсим ба нархи сабади истеъмолии давраи гузашта (бо %)
Дефлятори ММД (индекс Пааше)	$J_{\text{ини}} = \frac{\sum P_1 Q_1}{\sum P Q^0}$	Тақсими ММД бо нархҳои қорӣ ба ММД-и ҳақиқӣ, яъне бо нархи муқоисавӣ (бо %)
Дараҷаи таваррум	$T_{\text{тав}} = \frac{J_{\text{ини ч}} - J_{\text{ини б}}}{J_{\text{ини б}}}$	Индекси нархи қорӣ тарҳи (минуси) индекси нархи давраи базавӣ тақсими нархи давраи базавӣ (бо %)
Қоидаи «70»	$= \frac{70}{\text{Сатҳи таваррум}}$	Адади 70 тақсими сатҳи таваррум
Индекси арзиши ҳаёт	Инд. сабади истеъм. / Хароҷ. ҳақиқӣ ба саб. истеъм.	Тамоюли арзиши сабади молҳои истеъмоли ва хизматрасонӣ дар муқоиса бо сохти хароҷотҳои истеъмолии аҳоли
Индекси қобилияти харидории пул	$K_{\text{пул}} = \frac{1}{T_{\text{тав}}}$	Мутаносибии чапа ба сатҳи таваррум
Нишондиҳандаҳои ғайримустақим		
Индекси таъминоти	$\frac{\text{Зах.молӣ}}{\sum \text{амонат пулӣ}} * 100$	Тақсимои захираҳои молӣ ба маҷмуаи амонатҳои пулии аҳоли зарби сад
Индекси хароҷоти зиндагӣ	$\frac{\text{Даром. аҳоли}}{\text{Хароҷоти аҳоли}}$	Тақсимои даромадҳои аҳоли ба хароҷотҳои аҳоли (бо %)
Муқоисаи индекс нархҳои дороиҳо бо истеъмоли	$\frac{J_{\text{дориҳо}}}{J_{\text{ини}}}$	Тақсими индекс нархҳои дороиҳо ба индекс нархҳои молҳои истеъмоли
Тағйирёбии қурби асъор	Нархи як сомони бо асъорҳои хориҷӣ	Муқоисаи паритети қобилияти харидории асъори милли ба дигар асъорҳои хориҷӣ
Коэффитсиенти монетизатсия	$\frac{\text{Ҳаҷми пул}}{\text{ММД}} * 100$	Тақсими ҳаҷми массаи пулӣ М2 ба арзиши ММД (бо %)

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси сарчашмаҳои зерин: Большой экономический словарь./Под ред. Борисова А.В. – М.: Книжный мир, 2008. – 789 с.; Самуэльсон П., Вильям Д. Нордхаус. Экономика: Пер. с англ. – М.: «Бином», Лаборатория базовых знаний», 1997.; Булатов А.С. Экономика: учебник. – М.: Знание, 2009.; Дорнбуш Р., Фишер С. Макроэкономика / Пер. с англ. – М.: Изд-во МГУ: ИНФРА-М, 1997.

Сатҳи ҳисоб намудани таваррум дар муҳити иқтисодӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар он дараҷаи нархҳо, сатҳи талабот ва дигар меъёрҳои ба

индекси нархҳои сабади истеъмоли дар сатҳи мустақим ва ғайримустақим дар давраи ҳозира ва оянда ҳисоб карда мешавад. Баланд шудани дараҷаи умумии нархи мол ва хизматрасонӣ дар мамлакат аз баланд шудани сатҳи таваррум аст, ки аз рӯи индекси нархҳои истеъмоли ва нархи истеҳсолкунанда чен карда мешавад. Аз назари мо низ, дуруст иброз баён намудаанд, ки "... вобаста ба сабабҳои бавҷудой намудҳои гуногуни таваррум вучуд доранд, аз ин сабаб, равандҳо ва хусусиятҳои таваррум арзёбӣ гардида, равандҳои таварруми хароҷот ва таварруми талабот аҳамият дода мешаванд" [22].

Хулосаи зербоби 1.2.

Бояд гуфт, ки яке аз масъалаҳои асосие, ки дар самти он ҳукуматҳо бо роҳи истифодаи иқтидорҳои иқтисодии худ ва таъмини талаботи аҳоли бо молҳои ниёзи аввал ба он аҳамият медиҳанд, ин нигоҳ доштани мувозинати идорашавандаи таваррум аст, ки ба иқтисодиёт таъсири манфии кам дошта бошад. Албатта, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки вобаста ба сиёсатҳои иқтисодии давлатҳои алоҳида идоракунии раванди таваррум гуногун буда, таносуби меъёри нигоҳдории он низ гуногун мебошад. Вобаста ба ин, ба андешаи мо, зарур аст, ки мо на ба меъёри мутавозини таваррум дар як қатор давлатҳо таъян намоем, балки усулҳои истифодаи нигоҳ доштани мувозинати таваррумро вобаста ба фишангҳои самаранок истифода намоем. Таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти идораи босамари таваррум аз он иборат мебошад, ки имрӯз ҳадафгирии таваррум мақсади асосии давлат ва сохторҳои алоҳидаи давлатӣ ва ғайридавлатӣ мебошад, ки ҳадафи он нигоҳ доштани меъёри бехатари таваррум ё дарозамала будани индекси бетағйири нархҳо мебошад.

Хусусиятҳо ва чараёнҳои тағйирпазирии таваррумӣ ва таъсири он ба сатҳи иҷтимоию иқтисодӣ. Таваррум дар иқтисодиёт ҳамчун арзиш муайян карда мешавад, ки мавҷудияти онро бо фоиз ифода менамоянд ва дараҷаи умумии нархи мол ва хизматрасониҳоро бо баланд шудани ифода намуда,

дар натиҷа, боиси паст шудани қобилияти харидории пул мегардад. Чунин ҳолат аз боло рафтан ва паст шудани нархҳо фарқ мекунад.

1.3. Танзими таваррум ва пешбурди сиёсати зиддитаваррумӣ дар кишварҳои хориҷӣ

Таҳаввулотҳои замони охир ҷангҳо, бӯҳронҳо ва пандемия иқтисодиёти тамоми давлатҳои ҷаҳонро хатарафзо намуда, як қатор мушкилотҳоро ба миён овардааст, ки ин, аз як тараф, ба болоравии сатҳи таваррум ва аз дигар тараф, ба паст гардидани сатҳи истехсолот боис гардидааст. Тибқи таҳлилҳо ва пешгӯиҳои институтҳои байналхалқӣ ва таҳқиқотӣ, интизор меравад, ки суръати афзоиши иқтисоди ҷаҳонӣ дар соли 2021 5,7% ва дар соли 2022 аз 2,9% мебошад, яъне дар соли 2022 коҳиш ёфтааст, ки нисбати пешбиниҳои моҳи январӣ ҳамин сол то 4,1 фоиз зиёд мебошад. Ҷараёнҳои доимотағйирёбанда бозгӯи онанд, ки дар солҳои 2023-2024 суръати афзоиш дар доираи таъсири вазъияти сиёсии як қатор кишварҳои ҷаҳон мушкил гардида, талаботи даромади иқтисодӣ, сармоягузорӣ, сармоягузорӣ ва тиҷорат тадриҷан суст мешаванд ва сиёсати ҳавасмандкунандаи сиёсати молиявӣ ва пулиро қарзӣ мушкилтар мегардад. Зарари расонидашуда дар вобастагӣ ба таъсири вазъияти сиёсӣ, ба он оварда мерасонад, ки дар соли ҷорӣ сатҳи даромади пулии аҳоли дар соҳаи рушди ташаккулефтаи иқтисодиёт тақрибан 5% камтар хоҳад гардид.

Аз ин лиҳоз, истифодаи механизмҳои имконпазири боздорандаи сатҳи таваррум дар иқтисодиёти ҳар як кишвари алоҳида мувофиқи мақсад мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути Бонки миллии Тоҷикистон яке аз ҳадафҳои асосие, ки таваррумро дар сатҳи зарурӣ танзим менамояд ин суботи нархҳо мебошад. Вобаста ба ин гуфтаҳо ва заруриятҳои мавҷуда сатҳи муътадили таваррум ҳамчун омили муҳимми рушди устувори иқтисодиёт барои таъмини суботи иқтисодиёти иҷтимоии ҷумҳурӣ аҳаммияти хосса дорад.

Барои дар як сатҳи мутавозин нигоҳ доштани таваррум механизмҳои танзими таваррум ва сиёсатҳои зиддитаварруми истифода мегардад, ки дар он мувозинатҳои таъминкунандаи рушди иқтисодиёт ба назар гирифта мешаванд.

Махз, аз ҳамин лиҳоз, Бонки миллии Тоҷикистон, ки дорои ҳуқуқи истисноии эмиссияи пули нақд мебошад, нигоҳдории суботи нархҳо дар давраи дарозмуҳлат мақсади асосии худ қарор додааст[29]. Дар баробари ин, қайд кардан зарур аст, ки дар баробари Бонки миллии Тоҷикистон, ки вазифаи асосии он нигоҳ доштани сатҳи муътадили нархҳо дар давраи дарозмуддат мебошад, масъалаи нигоҳ доштани мувозинати сатҳи нархҳо ва қонеъ намудани талаботи аҳоли ин вазифаи бозор ва истехсолкунандагони дохилӣ мебошад.

Таҷрибаи солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки новобаста аз он ки талаботи аҳоли аз ҳисоби молҳои аз хориҷ воридгардида қонеъ карда мешавад, аммо ин ба сатҳи болоравии нархҳо дар ҳама ҳолат (чангҳо, бухронҳо, таҳримҳо, тағйирёбиҳои пулӣ, тағйирёбиҳои таркибӣ) метавонад мусоидат намояд, ки як қатор мушкилотро ба миён меорад. Новобаста аз ин, дигар олимони дар масъалаи зухуроти таваррум назари дигар дошта, "...онҳо бовар бар он доранд, ки афзоиши бемайлони музди меҳнат боиси болоравии сатҳи нархҳо мегардад. Ҳангоми таваррум пули қоғазӣ нисбат ба тилло (тиллои стандартӣ), молҳо ва хизматрасониҳо, нисбат ба нишонаҳои пулҳои дигар давлатҳо муқоиса карда мешавад" [106.14].

Дар дигар маврид манбаъҳои асосии таваррум зиёд шудани музди меҳнат, баланд шудани нархи молҳо, ашёи хом ва энергия, андози зиёд мебошад. Ғайр аз ин, зухуроти таварумро ба таварруми пӯшида ва кушода чудо намудан мумкин аст. Вобаста ба чараён таваррумҳои ошкор ё кушода ва пинҳониро аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Дар сатҳи иқтисодиёт таварруми кушод бо афзоиши мунтазами сатҳи миёнаи нархҳо ифода меёбад, ки он мувозинати сатҳи нархҳо дар бар мегирад. Таварруми пинҳонӣ дар қасри

мол ё маҳдудияти сунъии истеъмол ифода ёфта, бо нишондиҳандаҳои ғайрирасмӣ чен карда мешавад.

Ғайр аз ин, иловатан вобаста ба омилҳои бозорӣ ва таъсири фарогирии таваррум аз рӯйи талабот ва таварруми берунӣ фарқ карда мешавад.

Сабабҳои таварруми талабот афзоиши ҳаҷми пул, берун рафтани пул аз бахши амвол, тағйир додани рафтори субъектҳои хоҷагидорӣ ва монанди инҳоро дар бар мегирад. Таваррум вазъиятест, ки «фишори талаботи маҷмуи ба мол ва хизматрасонӣ, инчунин, захираи мавҷудаи маҳсулоти аз меъёр зиёд аст. Дар чунин вазъият баланд шудани дараҷаи нарх ҳамчун натиҷаи табиӣ болоравии сатҳи таваррум мебошад.

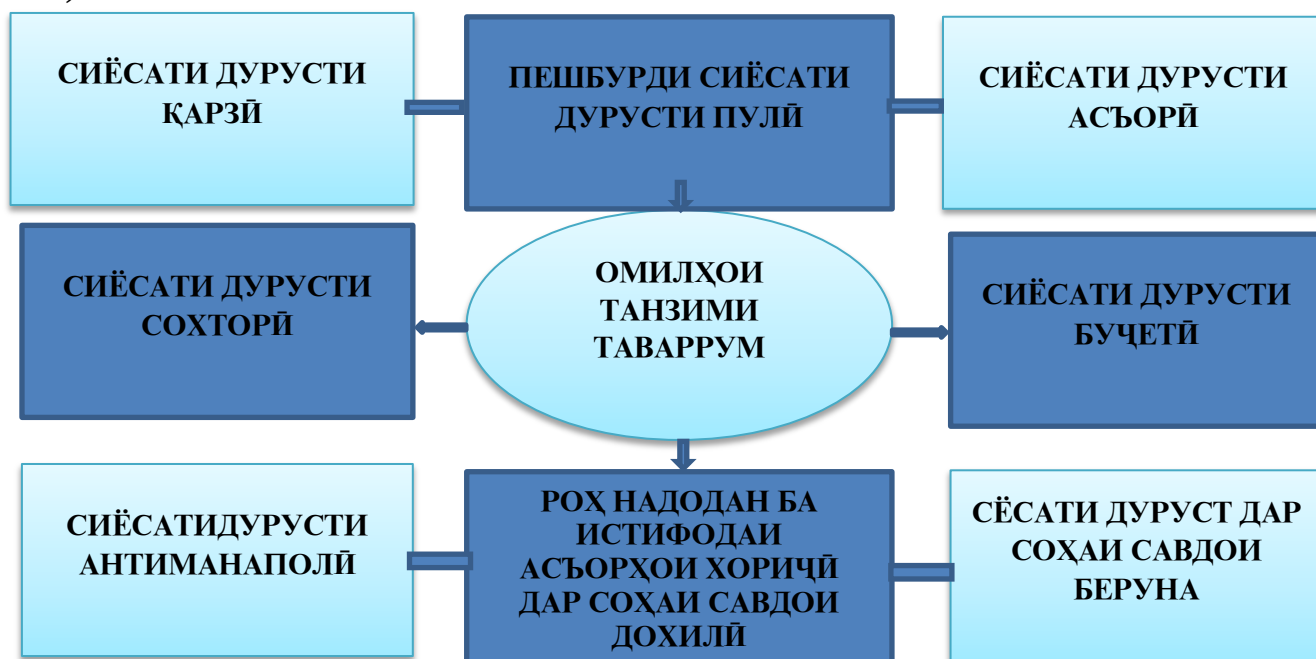
Чунон ки маълум аст, талаботи умумӣ маҷмуи хароҷоти истеъмоли ба молҳои ҳозира ва хизматрасонӣ ва сармоягузориҳои соф, ки аз ҷониби соҳибкорон ба нақша гирифта шудаанд, ифода карда мешаванд[89.36].

Вобаста ба ин гуфтаҳо, дуруст қайд гардидааст, ки оқибатҳои ногувори таваррумро ба инобат гирифта, одамони алоҳида ва корхонаҳо бо роҳҳои гуногун маблағҳои пулии худро аз таъсири он ҳимоя менамоянд. Танзим ва ё дар сатҳи барои ҷамъият мусоид нигоҳ доштани таваррум вазифаи ҳукумат аст, ки барои пешбурди сиёсати дурусти макроиқтисодӣ таъмин карда мешавад[55.202].

Тағйирёбии арзиши сабади истеъмолии давраи қорӣ ҳамчун таносуби қорӣ хароҷоти истеъмоли ба хароҷоти ба даст овардани як навъ ассортимент, ки дар нархҳо муқаррар карда шудааст, ҳисоб карда мешавад. Ин нишондиҳанда тағйирёбии нархҳоро дар сабади истеъмоли инъикос мекунад[107.25].

Нишондиҳандаҳои асосии сатҳи таваррум индекси нархҳои истеъмоли, индекси дигар нархҳо мебошанд, ки истехсолкунандагон ба дефлятори ММД, паритети қобилияти харидорӣ, индекси Пааш ҳисоб карда мешаванд. Индекси Пааш индекси нархҳоест, ки барои тавсифи тағйирёбии нархи молҳо истифода гардида, ба воситаи он сатҳи таваррум ҳисоб карда мешавад. Новобаста аз ин, дар сатҳи иқтисодиёт механизмҳои зерини танзими

таваррум ва паст кардани шиддати таъсири манфии он вучуд дорад (расми 1.3.).

Расми 1.3. Масъалаҳои асосии танзими таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Пайваст намудани занҷираи равандҳои таъсири таваррум ба иқтисодиёт, истеҳсолот ва буҷаҳои шахсони алоҳида аз танзими дурусти ҳаҷми пул ва дигар масъалаҳои ба пул ифодаёфта вобастагӣ дорад. Дар ҳар як кишвар ҳукуматҳо кӯшиш менамоянд, тавассути мақомот ва сохторҳои марбутаи худ бо роҳҳои гуногун сатҳи таваррумро танзим намуда, шиддати таъсири манфии онро дар иқтисодиёт паст намоянд. Ин масъаларо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита БМТ ба уҳда дорад, ки тавассути роҳу воситаҳои гуногун дар таърибаи хориҷӣ таваррумро дар сатҳи муайян нигоҳ медорад.

Ҳисобгирии сатҳи тағйирёбии таваррум маънои истифодаи роҳҳои муассири таваррумро дорад, ки дар заминаи он аз имкониятҳои мавҷуда барои паст кардани шиддат ва занҷираи таваррум давлатҳо ва мақомотҳои дахлдор истифода мебаранд. Ҳамчунин, ҳар як давлат ба қадри имкон масъала ва механизмҳои танзими таваррумро истифода бурда, таъсири манфии онро дар сатҳи ҷомеа коҳиш медиҳад.

Дар шароити имрӯза ва раванҳои доимотағйирёбандаи иқтисодӣ пешбурди сиёсати дурусти пулӣ яке аз механизмҳои асосии танзими таваррум ба ҳисоб рафта, мувозинати он дар сатҳи ҳаматарафа нигоҳ дошта мешавад. Ғайр аз ин, дигар омилҳои ба танзими таваррум хос аз сиёсати дурусти пулӣ сарчашма мегиранд. Вобаста ба масъул будан ба ин масъала бонки марказӣ ва сохторҳои дахлдори ҳукумат дар чорчӯбаи сиёсати иқтисодӣ ҳаҷми пул ва сохтори онро танзим менамоянд. Тибқи таҳлилҳо ва равандҳои таъсиррасонии таваррум, сиёсати дурусти пулӣ бо дарназардошти сатҳи монетизатсия бояд пеш бурда шавад. Вобаста ба ин, гуфтан мумкин аст, ки ба ҳисоби миёна бояд ҳаҷми пул тавре ба муомилот бароварда шавад, ки боиси болоравии сатҳи нархҳо нагардад.

Дар асари худ Ш. Раҳимзода қайд менамояд, ки вобаста ба он, ки Тоҷикистон кишвари тозаистиклол ва дар раванди гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ қарордошта мебошад, зиёдшавии ҳаҷми пул метавонад аз болоравии сатҳи таваррум фарқ дошта бошад[55.202]. Илова бар ин қайд гардидааст, ки ҳисоби миёнаи болоравии таваррум солҳои 2001-2017 дар Тоҷикистон 6-8% буд, вале зиёдшавии ҳаҷми пул ҳар сол ба ҳисоби миёна 16-20%-ро ташкил медиҳад.

Тибқи дигар сарчашмаҳо, ҳангоми дар ҳадди аксар баланд шудани нархҳо нисбат ба баъзеи онҳо, ин маънои мавҷуд будани таваррумро дорад, ки он ба дараҷаи дуюм дар тамоми иқтисодиёт паҳн гардидааст. Тибқи ин сарчашма, имконият ба чор омиле, ки ҳар кадоми онҳо бо асоси иқтисодӣ алоқаманданд ба вучуд меояд, ки онҳоро принципҳои тағйирёбии талабот ва пешниҳод меноманд[27]:

1. Афзоиши ҳаҷми бемайлони пул.
2. Паст шудани талабот ба пули нақд.
3. Камшавии ҳаҷми умумии мол ва хизматрасонӣ.
4. Афзоиши талабот ба мол ва хизматрасонӣ.

Вобаста ба ин, қайд кардан зарур аст, ки агарчанде, ки таваррум вобаста ба омилҳои бавучудоии он танзим карда мешавад, аммо дар ҳар кишвар

хусуситҳои гуногуни бавучудой ва танзимнамоӣ дорад. Дар ин масъала, ба андешаи профессор Шариф Раҳимзода розӣ шудан мумкин аст. Зеро, дарвоқеъ дар аксар маврид зиёдшавии ҳаҷми пул дар муомилот боиси болоравии сатҳи таваррум намегардад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аксаран таваррум вобаста ба вайрон шудани мувозинат байни талабот ва тақлифоти молу хизматрасониҳо мебошад.

Дар иқтисодиёт сиёсати дурусти қарзӣ низ яке аз омилҳои дигари танзими таваррум мебошад. Ин маънои онро дорад, ки қарз ва ҳаҷми қарздиҳӣ бе назардошти вазъияти иқтисодии давлат метавонад боиси боло рафтани сатҳи таваррум гардад. Аз дигар нуқтаи назар қарзҳои пешниҳоднамудаи бонкҳо дар ҳома бояд манфиати иқтисодӣ дошта бошанд, то ба болоравии нархҳо боис нагарданд. Сиёсати қарзии бонки марказӣ бояд тарзе ба роҳ монда шавад, ки он:

1. Ҷиҳати баланд бардоштани ҳаҷми қарздиҳӣ ва бо ин роҳ зиёд кардани ҳаҷми пул барои нигоҳ доштани таваррум роҳ надиханд;

2. Босамаргардонии меъёри фоизи қарзро нисбат ба сатҳи таварруми пешбинишуда таъмин намояд.

Масалан, агар мувофиқи барномаи молиявии Ҳукумат сатҳи таваррум барои соли оянда 8 фоиз пешбинӣ шуда бошад, зарур аст, ки фоизи қарзи бонкӣ аз ин зиёд бошад.

Илова бар ин, махсусан дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати дурусти асъорӣ яке аз индикаторҳои асосии танзими сатҳи мувозинатии таваррум мебошад. Дар доираи мувозинати сатҳи таваррум мо метавонем усутувории қурби пули миллиро нисбат ба асъори хориҷӣ таъмин намуда, барои пешрафти доимии иқтисодӣ ва афзоиши бемайлони содироту воридот мусоидат намоем. Вобаста ба ҳамбастагии байни қурби пули милли ва асъори хориҷӣ дар сатҳи зарурӣ таъмин карда мешавад. Дар доираи танзими таваррум ва таъмини мувозинати усутувории он зарурияти нигоҳдории мувозинатҳои иқтисодиро ба миён меорад, ки метавонад ба як қатор ҳавасмандгардониҳо мусоидат намояд. Қайд кардан зарур аст, ки

хамоҳангӣ байни қурби пули миллий ва сатҳи таваррум дар доираи мувозинатҳои иқтисодӣ бояд хосиятҳои иқтисодии ба ҳам наздик дошта бошанд.

Дар баъзе сарчашмаҳо чунин ишора гардидааст, ки «агар соле сатҳи таваррум 13 фоизро ташкил дода бошад, бояд сатҳи пастравии қурби пули миллий низ ба ҳамин фоиз баробар бошад. Бо сабабҳои объективӣ он метавонад каму беш (2 фоиз) фарқ кунад, аммо на зиёдтар аз ин нишондиҳанда бошад».

Қайд кардан зарур аст, ки дар татбиқи сиёсати дурусти пулию қарзӣ масъалаи сиёсати дурусти буҷетӣ ва танзими мувозинатҳои таварруми мебошад, ки ин ба даромаду хароҷотҳои буҷети давлатӣ таъсир расонида дар ин масъала ҳукумат вазифадор аст, ки танзими ин масъаларо зери назорати доимӣ қарор диҳад.

Бояд ибраз дошт, ки дар татбиқи сиёсати дурусти сохторӣ ва фарогир намудани тамоми меъёрҳои институтсионалии давлатӣ ҳукуматҳоро зарур аст, ки ҳангоми таҳлили самараноки молиявӣ ва кам кардани зарар дар корхонаҳои зараровар ва корхонаҳои истехсолкунандаи маҳсулоти истифодаи умумро дастгирии молиявӣ сохторӣ намоянд. Дар сатҳи муносибатҳои сиёсати пулию қарзӣ сохтори иқтисодиётро (ҳиссаи соҳаҳои алоҳида) тавре ташкил кардан зарур аст, ки он бояд ба зиёдшавии талабот нисбат ба пешниҳод зарар расонида нагӯнаад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон идоракунии таваррум ва назорати мувозинати нархҳо дар ҳар як кишвари алоҳида ба сиёсати антимонополӣ, ки назорати онро давлат бар ӯҳда дорад пеш мебарад. Қайд кардан зарур аст, ки дар сатҳи муносибатҳои иқтисодӣ сиёсати антимонополӣ ба болоравии нархҳо метавонад ба таври ғайримустақим ва ба воситаи ҳукумати кишвар таъсир расонад. Дар сатҳи мувозинатҳои таваррум ва нархҳо масъалаи ташкили муҳити рақобат аз зумраи он омилҳое мебошад, ки дар нигоҳ доштани мувозинати онҳо дар сатҳи иқтисодиёти кишвар нақши ҳалкунанда дорад.

Дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон тамоили ин тағйирёбиро дар сатҳи корхонаву ширкатҳо танҳо дар мисоли «Барқи тоҷик», ки он ягона корхонаи истеҳсолкунанда ва фурӯшандаи барқии кишвар мебошад, ки фурӯши барқро ба таври монополӣ ба роҳ мемонад. Бояд ибраз намуд, ки дар айни замон сиёсати дурусти дар соҳаи савдои берунӣ бо мақсади ҷимояи истеҳсоли дохилӣ мамлакатҳо маҳдудкуниҳои муайянро истифода мебаранд, ки ин масъала имкон медиҳад, ки истеҳсолкунандагони дохилӣ ҳавасманд гардида, ба воситаи таъмини 100%-и талаботҳои дохилӣ мувозинатҳои нарххоро нигоҳ медоранд. Дар ин самт гуфта шудааст, ки бо роҳи зиёд кардани тарифҳои гумрукӣ ғоиданокии воридоти молҳои хориҷиро кам намуда, қисми дигар истеҳсолоти дохилиро бо роҳи субсидия (додани маблағи муайян ба молистеҳсолкунандагон, масалан ба фермаҳо дар кишварҳои аврупоӣ) дастгирӣ менамоянд. Чунин тарзи сиёсатро дар кишвар тавре истифода намудан зарур аст, ки он ба болорравии нархҳо боис нагардад.

Дар таҳияи танзими нархҳо дар 15-соли охир нигоҳ доштани мувозинати таносуб байни талаботҳои асёрӣ ва дастрасӣ ба амалиётҳои асёрӣ мебошад, ки ин масъаларо баъзе иқтисодчиёни дохилӣ, роҳ надодан ба истифодаи асёрҳои хориҷӣ дар савдои дохилӣ (долларикунонӣ ё еврокунонии иқтисодиёт) мансуб медонанд. Доларкунонӣ метавонад ҳам паёмадҳои мусбат ва ҳам паёмадҳои манфӣ дошта бошад, ки он ба ҳаҷм ва ҳиссаи он вобастагии зиёд дорад. Қариб дар ҳамаи мамлакатҳои дунё пули миллӣ вобастаи ягонаи муомилот аст, вале дар амал аҳолии аксари кишварҳо бештар ба истифодаи асёрҳои озод табдилшавандаи хориҷӣ (хусусан доллару евра) рағбат доранд. Бо ин гуфтан зарур аст, ки гардиши озоди асёрҳои хориҷӣ дар дохили кишвар ба иқтисодиёт метавонанд зараровар бошад, ҳоло он ки қонунан истифодаи он дар дохили кишвар маҳдуд мебошад. Тибқи талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» воситаи ягонаи муомилот дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон сомонӣ мебошад, вале дар асл то соли 2008 ивази сомонӣ зиёд бо

доллар анҷом меёфт, ки ба иқтисодиёти мамлакат метавонист зараровар бошад.

Дар дохили ҳар як кишвари мустақил сиёсати дурусти пулиро қарзӣ ва иқтисодӣ шароит фароҳам меоварад, ки таварруми пул дар мувозинате, ки онро ҳукумат пешбинӣ менамояд, тадриҷан нигоҳ дошта шавад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ҳамаи мамлакатҳо дар давраҳои алоҳида бӯҳрони иқтисодӣ, аз он ҷумла боварии нархҳо (таварруми тезпарвоз)-ро аз сар гузаронида, барои аз он баромадан чораҳо андешидаанд. Аз ин рӯ, омӯзиши ин таҷриба ба мақсад мувофиқ буда, тавассути ба инобат гирифтани сценарияҳои он дар дохили кишвар имконияти дуруст идора кардани он имконпазир мегардад.

Илова бар гуфтаҳои боло, қайд кардан зарур аст, ки новобаста аз омилҳои зикршудаи танзимноии таваррум, ҳангоми зарурат сиёсати дефлятсионӣ истифода мегардад, ки он барои коҳиш додани тамоили болоравии таваррум мусоидат менамояд. Дар дигар маврид сиёсати дефлятсионӣ ба рушди истеҳсолот аз ҳисоби боздорандагии нархҳо таъсири манфӣ расонида, ҳавасмандии истеҳсолкунандагонро коҳиш медиҳад. Аз ҳамин лиҳоз, гуфтан мумкин аст, ки сиёсати дефлятсионӣ хусусияти муваққатӣ дошта, он доимӣ нест.

Дар сатҳи илм дефлятсия (аз калимаи латинии *deflatio* «дефлятсия» гирифта шуда, ифодаи он пастшавии сатҳи умумии нархҳои молу хизматрасонӣ, раванди баръакси таваррум мебошад[82.234]. Дар баробари ин, ҳангоми пешбурди ин сиёсат нархҳо бо пули милли таҳлил карда мешаванд.

Дефлятсия метавонад бо инқилоби болоравии қурби пули милли нисбат ба асъори хориҷӣ ҳамроҳ шавад. Аммо дар амал, бонкҳои марказӣ ҳангоми дефлятсия одатан кӯшиш мекунанд, ки пули миллиро беқурб кунанд, то талаботро афзоиш диҳанд.

Дар самти идоракунии ва танзими раванди болоравии таваррум сиёсати дефлятсионӣ маҷмуи тадбирҳост, ки бо мақсади пешгирии таваррум ва

беҳтар намудани тавозуни пардохт андешида мешавад. Дар байни ин тадбирҳо зиёд кардани андозҳо, кам кардани хароҷоти бучет, пеш аз ҳама, барои бо пул таъмин намудани хоҷагии халқ, кам кардани маблағгузориҳои пулӣ ва қарздиҳӣ, зиёд кардани меъёри ҳисоби бонки марказӣ ва ғайра чоӣ асосиро ишғол менамояд. Дар сатҳи иқтисодиёт давлат ҳангоми танзим ва паст кардани шиддати таваррум тадбирҳои сиёсати дефлятсионӣ молиявиро истифода мебарад:

1. Маҳдудияти пешниҳоди пул. Ҳукумат барои воридоти молиявӣ ба иқтисодиёт маҳдудият муқаррар мекунад. Дар баробари ин ба вазъияти ҳозираи бучети давлатӣ эътибор намедиханд — агар он қаср бошад ҳам, чунин чораҳо дида мешаванд. Дар ин ҷо, механизми асосӣ Бонки марказӣ мебошад. “...якбора поин рафтани қурби пули миллий қурби асосиро боло мебарад, ки воридшавии пулҳои нав ба иқтисодиётро мушкил мекунад. Қарзҳои гарантар барои бонкҳо - барои истеъмолкунандагон ва соҳибкорон гарантар мешаванд” [24].

2. Қорӣ намудани меъёри захиравӣ. Меъёри захиравӣ ин маблағест, ки бояд дар дороии ҳар як бонк ҳамчун захираи озод мавҷуд бошад. Ҳамин тариқ, мизони фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ танзим карда мешавад.

3. Амалиёти Бонки марказӣ бо вомбаргҳои давлатӣ ва дигар қоғазҳои қиматнок. Дар шароити афзоиши босуръати таваррум ва болоравии босуръати нархҳо Бонки марказӣ, бешубҳа, ба бозори қоғазҳои қиматнок ворид мешавад. Агар мақсади он паст кардани таваррум бошад, пас вай облигтсияҳои давлатиро мефурушад ва бо ҳамин маблағи пулиро дар иқтисодиёт кам мекунад. Вақте ки бӯҳрон меғузарад, танзимкунанда тадриҷан ба худ бармегардад, ки фӯрӯхта шудааст. Дар айни замон сиёсати пулиро қарзии дефлятсионӣ танзими талаботи пулро тавассути механизмҳои пулиро қарзӣ бо роҳи кам кардани хароҷоти давлатӣ, баланд бардоштани фоизи қарзҳо, зиёд кардани меъёри андоз, маҳдуд кардани ҳаҷми пул пешбинӣ мекунад. Иловатан, гуфтан зарур аст, ки ин ба афзоиши иқтисодиёт

мусоидат намекунад, балки, баръакс, суръати истеҳсоли маҳсулотро паст карда, боиси бухрони иқтисодӣ мегардад.

Хулосаи зербоби 1.3.

Дар шароити гузариш ба муносибатҳои иқтисоди бозорӣ давлат ва мақомотҳои марбутан тобеи он ҳамеша кӯшиш менамоянд, ки равандҳои таваррумро танзим намуда, шиддати таъсири манфии онро ба иқтисодиёт кам намоянд. Аз ҳамин хотир, дар масъалаи танзим ва бехатаргардонии таъсири таваррум равишҳои гуногуни илмию методологӣ истифода мегардад, ки ҳар кадоми он ба қадри имкон вобаста ба имкониятҳои иқтисодии давлат ба роҳ монда мешавад. Ҳамчунин зухуроти таваррум ва стратегияҳои паст кардани он аз суи мақомотҳои дахлдор бо истифода аз фишангҳои амиқ санчидашуда танзим карда мешаванд. Бо ин мақсад, дар сатҳи иқтисодиёт усулҳои гуногун ва сиёсатҳои амиқ санчидашударо истифода мебаранд, ки назорати иҷроиши онро вазифаи худ қарор медиҳанд. Дар ҳошияи ин гуфтаҳо, қайд кардан зарур аст, ки механизмҳои танзими таваррум ва сиёсатҳои зиддитаваррумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд тавассути омилҳои зерин ҷорӣ карда шавад:

1. Васеъ кардани сатҳи содирот ва истеҳсоли молҳои ба воридот нигаронидашуда, ки сатандарт ва аҳамияти байналмилалӣ доранд;

2. Баланд бардоштани иқтидори истеҳсолии давлат ва дар заминаи он коҳиш додани ҳамон намуд ва миқдори моле, ки аз хориҷи кишвар вориди Тоҷикистон мегардад;

3. Ба таври стратегӣ зиёд намудани манбаъҳои воридоти ашёи серталаби хориҷӣ ва бо ин роҳ нигоҳ доштани мувозинатҳо ва талаботҳои ашёӣ;

4. Диверсификатсия намудани муносибатҳои тижоратӣ дар заминаи ашёи шарикони стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо ин роҳ зиёд намудани манбаҳои ашёи хориҷӣ.

БОБИ 2

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ ТАВАРРУМ ВА ТАНЗИМИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1. Таҳлили вазъи таваррумӣ ва сиёсати пулию қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати пулию қарзӣ яке аз масъалаҳои мубраме мебошанд, ки ҳамчун масъалаҳои меҳварӣ дар таъмини амнияти иқтимоию иқтисодии кишвар нақши калидӣ ва ҳалкунанда доранд ва он ба таври доимӣ дар маркази диққати сохторҳои танзимкунанда қарор дорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати пулию қарзӣ баъд аз соҳибистиклолӣ як қатор марҳалаҳои мушкилро аз сар гузаронид. Қайд кардан зарур аст, ки дар солҳои аввали Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон давраи хеле мушкили дар кишвар боло гирифтани оташи ҷанги шаҳрвандӣ, коҳиш ёфтани назорат ва идорасозии давлатӣ, вазъи ноустувори макроиқтисодӣ аз масъалаҳои маҳсуб меёфтанд, ки ҳам барои кишвар зарур ва ҳам роҳи ҳали онҳо муҳим ва зарурӣ буд. Қайд кардан зарур аст, ки дар ин давраи печида ва душвор тамоми сохторҳои муҳими давлатӣ, ба монанди мақомотҳои қонунбарору иҷроия ва соҳаҳои иқтимоию иқтисодӣ қариб аз байн рафта буданд.

Алоқамандии вазъи сиёсати пулию қарзӣ дар чунин давраи душвор ва тоқатфарсо аз зумраи он масъалаҳое маҳсуб меёфт, ки дар таҳкими суботи миллӣ ва рушди иқтимоию иқтисодии кишвар нақши ҳалкунандаро бозида, ҳамчун унсури соҳибистиклолии кишвар маҳсуб меёфт.

Вазъи ногувори солҳои аввали соҳибистиклолӣ аз ҳисоби ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ иқтисодиёти кишварро ба маҷрои нодуруст такон дода, вазъияти иқтисодиёт ва истехсолотро то рафт душвор менамуд. Ҳамзамон бо ин, яке аз масъалаҳои муҳими макроиқтисодии кишвар Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) дар соҳои 1992-1995 вобаста ба арзёбиҳои иқтисодӣ бо суръати хеле баланд, ба ҳисоби миёна 20%- ғоизии солона паст мешуд. Илова

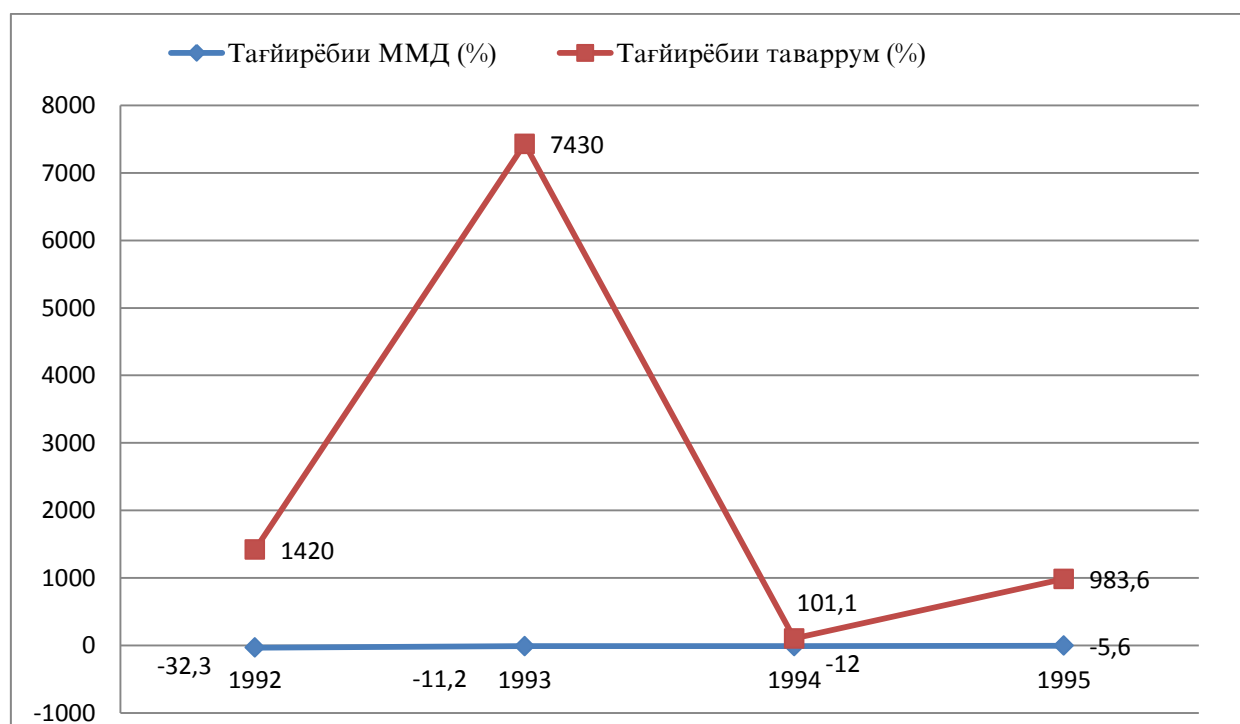
бар ин, дар чунин марҳалаи душвор сатҳи умумии нархҳои истеъмоли (таваррум) бо суръати хеле баланд, ба ҳисоби миёна 2483 фоизи солоне меафзуд, ки ин аз фалаҷшавии суботи нархҳо ва иқтисодиёт гувоҳӣ меод.

Омилҳои ба ин тарз ҷараён гирифтани сатҳи таваррум, аз як тараф, ба каламрави ҷумҳурии ба миқдори зиёд ворид шудани пулҳои барориши солҳои 1961-1992-и Бонки давлатии ИҚШС (бештар аз 65 млрд рубл баҳо дода мешавад) бошад, аз ҷониби дигар, мавҷуд набудани низоми мукамал ва мустақили пули миллӣ, ки метавонист таъсири ин гуна воридшавии пулҳоро маҳдуд намояд, ба шумор мерафт[57.294]. Хусусан, дар чунин шароит воситаи асосие, ки равандҳои бесуботи низоми пулӣ ва таваррумро танзим менамуд, ин сиёсати пулиро қарзӣ буд, илова бар ин, дар чунин ҳолат татбиқи сиёсати ягонаи пулиро қарзӣ душвор буд. Зеро идоракунии равандҳои пулӣ, танзими ҳаҷми пул ва дигар масъалаҳои ба ин баробар аз ҷониби дигар идора мегардид. Ба ин хотир, Тоҷикистон баъд аз соли 1990 то 1995 як марҳалаи душворро аз сар гузаронида, як қатор чораҳои заруриро ҷиҳати танзими ин масъала андешид.

Аҳамияти умумичамбиятӣ пайдо кардани таваррум ва дигар муносибатҳои пулие, ки ба устувории қурби пули миллӣ ва нигоҳ доштани мувозинати нархҳо муҳим ва зарурӣ буд, албатта, ин масъала баъд аз соли 1991 ва ба муомилот баровардани пули миллӣ буд. Зеро масъалаҳои мустақилона идораи босамари иқтисодӣ бо нигоҳ доштани таносуби тамоми масъалаҳои муҳимми умумичамбиятӣ аз доштани пули устувор ва иқтисодиёти пешрафта мебошад. Новобаста аз он, ки иқтисодиёти Тоҷикистон як марҳалаи душвори варшикастро аз сар гузаронид, тавонист дар як муддати кӯтоҳ бо роҳандозӣ кардани як қатор ислоҳоти сохторӣ, иқтисодӣ ва пулиро бонкӣ ба як давлати воқеан дар ҳоли рушд қарордошта мубаддал гардад. Ҳамчунин, асоснок кардани чунин ҷараёнҳои рушд моро ба он водор месозад, ки мушкилотҳои гузаштаре ҳамчун таҷриба дар роҳи рушди оянда истифода намоем.

Заруряти ташаккули муҳити ба рушди иқтисодиёт нигаронидашудаи институтсоналӣ, моро ба он водор менамояд, ки ба масъалаҳои сиёсати пулию қарзӣ ва иқтисодиёти фарогир аз омилҳои дорои хосиятҳои инноватсионӣ истифода намуда вазъияти баамаломадаро назорат намоем. Ҳамзамон бо ин, бояд ибраз намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобата ба душвор гардидани вазъи сиёсати пулию қарзӣ, яке аз нишондиҳандаҳои муҳими иқтисодӣ ММД тамоюли коҳишёбиро касб намуда, дар солҳои 1992-1995 ба ҳисоби миёна то 20% - и солона коҳиш меёфт ва сатҳи маҷмӯии он дар сол 2483%-и солонаро ташкил медиҳад. (нигар. диаграммаи 2.1)

Диаграммаи 2.1. Тамоили тағйирёбии ММД ва таваррум дар солҳои 1992-1995 бо (%)

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои рушди низоми бонкӣ дар 25 соли истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Диаграммаи мазкур вазъи нгувори сиёсати пулию қарзии мамлакатро бо назардошти ҳолати воқеии иқтисодиёти давлат инъикос менамояд. Аз нишондиҳандаҳои диаграммаи мазкур чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки вазъияти бади сиёсӣ, касодии иқтисодӣ ва надоштани пули миллий, ки он ҳамчун воситаи ягонаи пардохт мебошад, вазъи иқтисодиётро коста намуда, боиси дар сатҳи баланд боло рафтани таваррум гардид.

Тибқи маълумотҳои диаграммаи 2.1, дар сатҳи иқтисодии Тоҷикистон дар марҳалаи аввал агар таваррум дар соли 1992 1420%-ро ташкил намуда бошад, пас, ин нишондиҳанда дар соли 1993 7430%-ро ташкил намуд, ки мутаносибан 4 маротиба нисбат ба соли 1991 зиёд гардидааст. Ба андозаи баланд шудани сатҳи таваррум, ММД, ба ҳисоби миёна дар сатҳи -15,2% коҳиш меёфт, ки ин дар натиҷа як қатор мушкилотҳои иҷтимоию иқтисодиро ба миён овард. То соли 1995 тамоили серақамаи болоравии таваррум баръало эҳсос гардида, баъд аз ислоҳоти якуми хусусияти миллидоштаи пул, ки онро рубли тоҷикӣ ифода менамояд, тамоили болоравии сатҳи таваррум то як андоза пешгирӣ гардида, ин аз меёри серақамаи соли 1995 983,6% ба 40% дар соли 1996 баробар гардид, ки ин дар заминаи ислоҳоти пулӣ ва қабули як қатор санадҳои меёрию ҳуқуқии дигар мебошад.

Ҳамзамон бо ин, қайд кардан зарур аст, ки дар масъалаи татбиқи сиёсати пулию қарзӣ ва танзими сатҳи таваррум бо нигоҳ доштани мувозинатҳои рушди нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як қатор масъалаҳои аҳамияти макро ва микроиқтисодидошта аҳамияти аввалиндараҷа дода шуда, чиҳати татбиқи дуруст ва самараноки сиёсати пулию қарзӣ воситаҳои татбиқи сиёсати пулию қарзӣ муқаррар карда шуд, ки масъули пешбарандаи онҳо Бонки миллии Тоҷикистон буд.

Барои ба даст овардани мақсади нахустин, яъне нигоҳ доштани иқтидори харидории пули миллий, ба ибораи дигар, нигоҳдории сатҳи умумии нархҳои маҳсулоти истеъмолий (таваррум), Бонки миллии Тоҷикистон дорои чунин воситаҳои (фишангҳои) воқеан бозорӣ гашт, ки дар тамоми мамлакатҳои дунё мавриди истифодаи ғайрӣ ва самаранок мебошанд, аз ҷумла:

- ❖ меёри фоизӣ аз рӯйи амалиёти Бонки миллии Тоҷикистон (меёри бозтамвил);
- ❖ меёри захираҳои ҳатмӣ (талаботи захиравӣ);

- ❖ амалиёт дар бозори озод;
- ❖ ба бонкҳо додани қарз;
- ❖ танзими асъор;
- ❖ муқаррарсозии аломатҳои афзоиши пули дар муомилотбуда;
- ❖ маҳдудкуниҳои бевоситаи миқдорӣ.

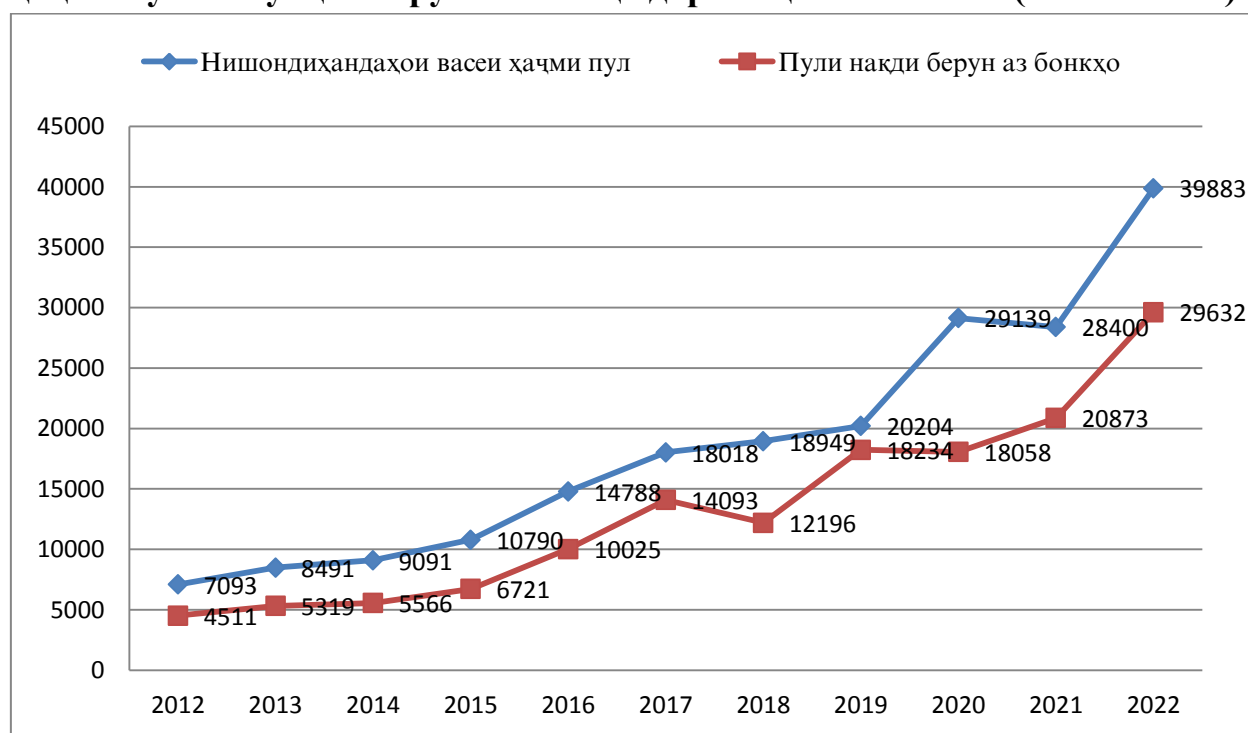
Новобаста аз он ки дар сатҳи ҷумҳурӣ вобаста ба татбиқи сиёсати пулию қарзӣ як қатор чораҳои зарурӣ андешида мешуд, ҳамоно вазъияти макроиқтисодии давлат, касодии иқтисодиёт, сатҳи пасти истеҳсолот, норасоии захираҳои асъорию пулӣ, сатҳи баланди бекорию камбизоатӣ ва дигар масоили ба ин вобаста дар сатҳи иқтисодиёт ҳамоно нигаронкунанда боқӣ монда буд. Зеро дар солҳои 1995 - 2000 суръати рушди иқтисодиёт, ба ҳисоби миёна, ба андозаи 1,32% рушди иқтисодиёт таъмин мегардид. Сабаби сатҳи пасти рушди иқтисодӣ ва таварруми баланд, агар, аз як тараф, сатҳи пасти меъёрҳои воситаҳои сиёсати пулию қарзӣ бошад, аз дигар тараф, таъсири омилҳои зерин дар ин масъала боиси сатҳи пасти сиёсати пулию қарзӣ буд:

- ❖ гузаштани муддати кӯтоҳ пас аз давраи ҷанги дохилии таҳмилии шаҳрвандӣ барои барқароршавии истеҳсоли маҳсулоти гуногуни истеъмолии ниёзи аввал дар кишвар;
- ❖ аз қор боз мондани қорхонаҳои истеҳсолӣ ва дар натиҷа бамаротиб қоғиш ёфтани номгӯи номгӯӣ маҳсулоти истеҳсолшавандаи кишоварзии ватанӣ;
- ❖ вобаста будани фаъолияти тамоми субъектҳои иқтисодию ҷамъиятӣ аз маводи сӯхти воридшаванда ва дигар молҳои ба ин баробар;
- ❖ паст будани сатҳи самаранокии фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ дар натиҷаи аз қор боз мондани фаъолияти совхозҳо ва колхозҳо.

Дар сатҳи муносибатҳои пулӣ миқдори пули дармуомилотбуда ва сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт вобаста ба масъалаҳои сатҳи таваррум зарурӣ буда, нигоҳ доштани мувозинати он вазифаи танзимгарони иқтисодиёт ва сохторҳои марбутатаи пулӣ мебошад. Сатҳи пасти монетизатсияи иқтисодиёт

ва зиёд шудани пулҳои нақди берун аз бонкҳо, ки мақсади истифода надоранд, боиси ба миён омадани як қатор мушкилот мегардад. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки новобаста аз он ки ба таври ҳамасола соҳаҳои гуногуни истеҳсолот фаъол мегарданд, ҳамоно аз ҳисоби норасоии як қатор молу маҳсулоти ниёзи аввал талабот ба пули нақд зиёд мегардад. (ниг. диаграммаи 2.2)

Диаграммаи 2.2. Динамикаи тағйирёбии нишондиҳандаҳои васеи ҳаҷми пул ва пулҳои берун аз бонкҳо дар солҳои 2012-2022 (млн сомонӣ)

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкии солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305), 2021 №12 (316), 2022, №12 (329).

Таҳлили маълумотҳои диаграммаи мазкур нишон медиҳад, ки новобаста аз дастрасии аҳоли ба захираҳои пулӣ ва бамаротиб тағйир ёфтани талабот ба молу маҳсулотҳои гуногун, ҳаҷми пули дар муомилотбуда, аз он ҷумла пулҳои нақди берун аз бонкҳо, ки онҳо бидуни таъмини истеҳсолот мебошанд, ба сатҳи таваррум ва баланд гардидани нархи молу маҳсулотҳо мусоидат менамоянд. Аз динамикаи маълумотҳои диаграммаи мазкур бармеояд, ки вобаста ба маҳдуд кардани ҳиссаи воридоти молҳои дар дохили Тоҷикистон истеҳсолшаванда ва фаъол гардонидани соҳаҳои гуногуни

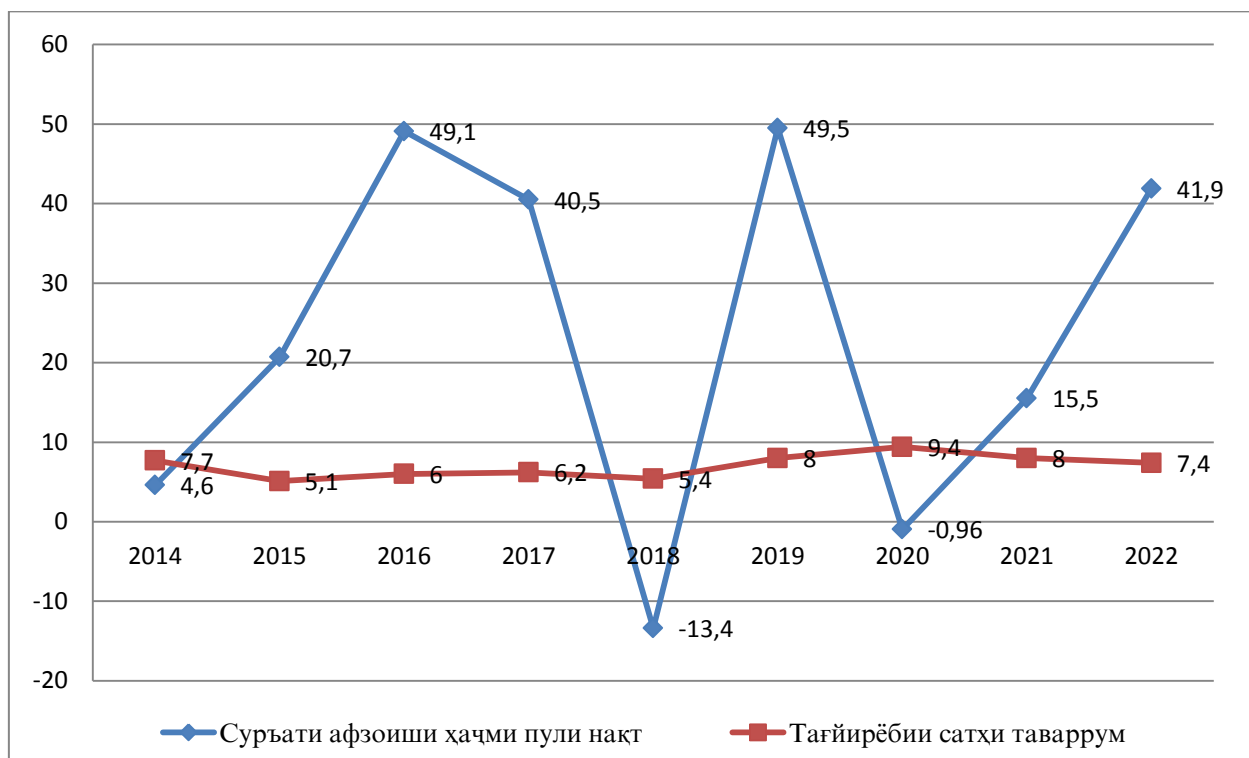
аҳаммияти иқтисодидошта ва таъсири як қатор омилҳои дигар ҳаҷми пули дармуомилотбуда бамаротиб афзоиш ёфтааст, ки ин агар аз як тараф хусусияти мусбӣ дошта бошад ҳам, лекин як қатор мушкилотҳоро низ метавонад ба миён орад.

Тибқи маълумотҳо, агар нишондиҳандаҳои васеи ҳаҷми пул дар соли 2012 7093 млн сомониро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2018 18949 ва ин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 39883 млн сомонӣ баробар гардид ва дар муқоиса ба соли 2012 4,6 маротиба афзоиш ёфтааст, ки ба масъалаи пулҳои нақди берун аз бонкҳо ва зиёд шудани сатҳи таваррум мусоидат менамояд. Новобаста аз он ки нишондиҳандаҳои васеи ҳаҷми пул дар ҳоли зиёдшавӣ қарор доранд дар баробари ин, ҳаҷми пули нақди берун аз бонкҳо низ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад, ки ин метавонад ба болоравии сатҳи таваррум мусоидат намояд. Таҳлили диаграммаи мазкур нишон медиҳад, ки агар ҳаҷми пули нақди берун аз бонкҳо дар соли 2012 4511 млн сомониро ташкил намуда бошад, пас, ин нишондиҳанда дар соли 2018 ба 12196 млн сомониро ташкил намуда бошад, пас, ин нишондиҳанда дар соли 2022 29632 млн сомониро ташкил намуд, ки дар муқоиса ба соли 2012 142% афзоиш ёфтааст.

Масъалаи зиёд шудани ҳаҷми пули нақди берун аз бонкҳо баъд аз соли 2016, агар, аз як тараф, ба масъалаи ба сармояи иловагӣ таъмин намудани баъзе аз бонкҳои тиҷоратӣ бошад, аз дигар тараф, ба масъалаи тағйир ёфтани таркиби иқтисодиёт вобаста ба тақонҳои иқтисодӣ, тағйирот дар истеҳсолоти дохилӣ, таҳримҳо ба шарикони стратегии рушд, кам гардидани маблағҳои интиқолии мизочон ва монанди инҳоро дар бар мегирад. Ҷиҳати нигоҳ доштани мувозинати сатҳи таваррум дар шароити муосир дар баробари усулҳои татбиқи дурусти сиёсати пулию қарзӣ, фаъолгардони бахшҳои гуногуни иқтисодӣ низ шартӣ зарурӣ мебошад. Таҷрибаи даврони соҳибистиклолӣ нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари бамаротиб зиёд шудани ҳаҷми пули дар муомилотбуда, вайрон шудани мувозинат байни талабот ва тақлифот ҳангоми поин рафтани ММД буд.

Таҳлило нишон медиҳанд, ки дар шароити имрӯзаи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири ҳаҷми пули нақди берун аз бонкҳо ба сатҳи таваррум таъсири кам мерасонад (нигар. диаграммаи 2.3).

Диаграммаи 2.3. Тағйирёбии суръати афзоиши ҳаҷми пули нақд ва сатҳи таваррум дар солҳои 2014-2022 (бо %)

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкии солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305), 2021 №12 (316), 2022, №12 (329).

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки на дар ҳама ҳолат зиёд шудани ҳаҷми пул дар муомилот ба болоравии сатҳи таваррум таъсир мерасонад, зеро дар шароити доимотағйирёбандаи иқтисодиёт дар аксар маврид зиёд шудани ҳаҷми пул ба ҷанбаҳои психологии аҳоли марбут буда, дар сатҳи иқтисодиёт аксар маврид таварруми интизориро ба вуҷуд меорад, ки ин ба тағйир ёфтани таркиби истеҳсолот ва нархи молу хизматрасониҳо дар дохил ва берун аз кишвар вобастагӣ надорад. Вобаста ба ин гуфтаҳо, диаграммаи мазкур нишон медиҳад, ки ҳаҷми пули нақди берун аз бонкҳо, ба ҳисоби миёна 32,1% боло меравад.

Болоравии сатҳи таваррум бошад, дар иқтисодиёти имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти ғайрипулӣ дошта, ба ҳисоби миёна дар давраи таҳлилӣ 6,7 %-ро ташкил медиҳад. Ғайр аз ин, аз таҳлили маълумотҳои мазкур бармеояд, ки агар суръати афзоиши ҳаҷми пули нақди берун аз бонкҳо дар соли 2014 4,6%-ро ташкил намуда бошад, пас, ин нишондиҳанда дар соли 2022 41,9%-ро ташкил намудааст, ки мутаносибан дар муқоиса ба соли 2014 37,3% афзоиш ёфтааст.

Сатҳи таваррум бошад, дар давраи таҳлилӣ ба таври чашмрас афзоиш наёфтааст ва он баръакс дар муқоиса ба соли 2014 -0,3 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст. Сатҳи таваррум танҳо дар соли 2020 бо сабаби бемории ҳамагири COVID-19 ба нуқтаи аз ҳама баланд 9,4% расид, ки дар ин давра бештар таварруми талабот ва таварруми интизорӣ ба назар мерасид. Аз таҳлили маълумотҳои овардашуда қайд кардан зарур аст, ки на дар ҳама ҳолат афзоиши ҳаҷми пули дар муомилотбуда боиси болоравии таваррум мегардад. Аз ин лиҳоз, сатҳи монетизатсияи самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ бояд вазифаи дигари сиёсати пулию қарзӣ бошад.

Аз ин лиҳоз, чиҳати таъмини сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт бо дарназардошти нигоҳ доштани сатҳи муътадили таваррум бояд чораҳои зерин андешида шаванд:

- дастгирии молиявии бахши воқеии иқтисодиёт бо роҳи ғаёл гардонидани саноати коркарди маҳсулотҳои кишоварзӣ;

- фароҳам овардани шароит чиҳати дастрасии субъектҳои гуногуни иқтисодӣ ба захираҳои арзони қарзӣ;

- вобаста ба тағйир додани меъёрҳои сиёсати пулию қарзӣ, васеъ кардани имконияти қарздиҳӣ ва хизматрасонии бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ;

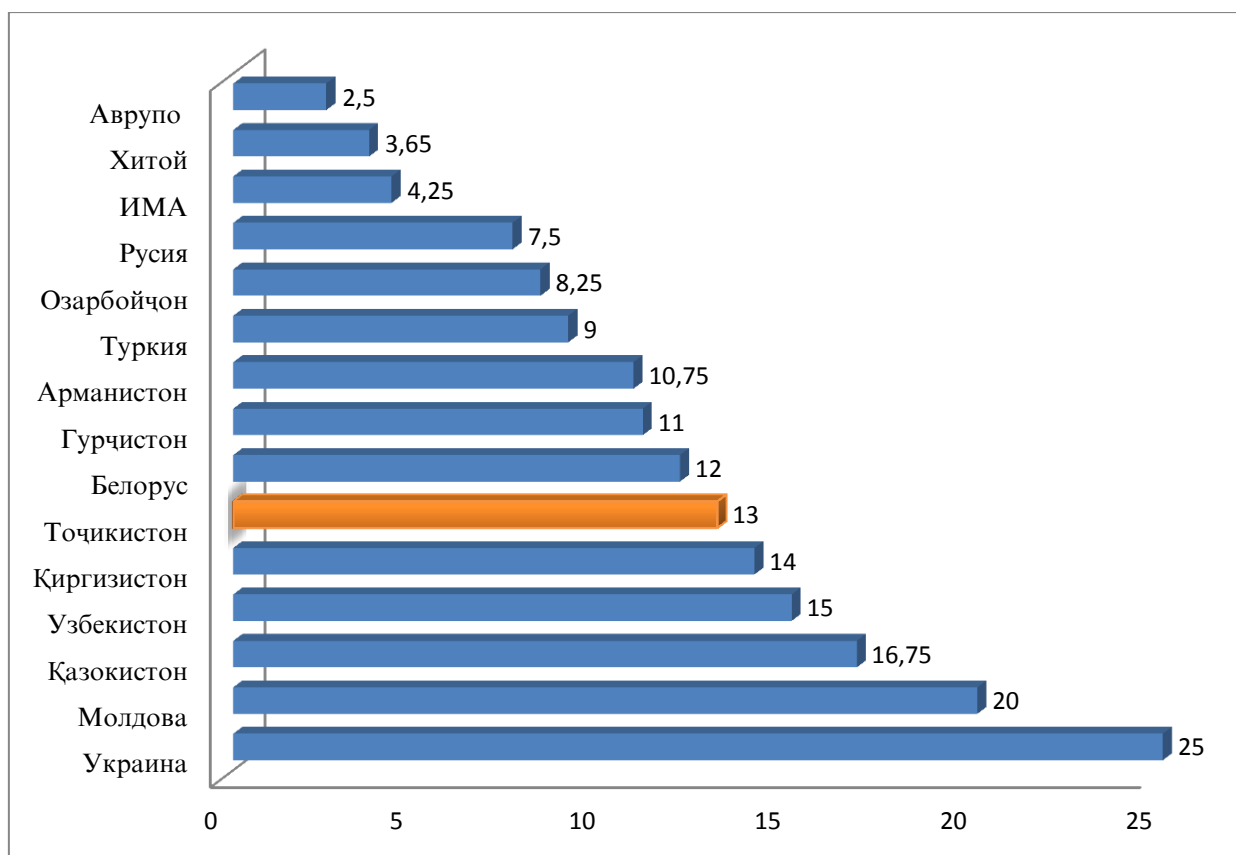
- аз муомилот ҷамъ намудани пулҳои озоди аҳоли ва сармоягузорӣ намудани онҳо ба бахшҳои воқеии иқтисодиёт;

- қабул намудани барномаҳои дахлдори соҳавӣ чиҳати гирифтани пеши роҳи омилҳои таъсиррасон ба болоравии таваррум ва ғ.

Яке аз масъалаҳои асосие, ки дар ҷараёни талаботҳои мавсимӣ ва сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт метавонад таъсир расонад, ин меъёри бозтамвил мебошад, ки дар асоси он Бонки миллии Тоҷикистон ба бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ қарзҳои кӯтоҳмуддат медиҳад. Ҳамчунин, қайд кардан зарур аст, ки дар масъалаи танзими ҳаҷми пул ва дигар меъёрҳои ба пули нақд алоқаманд метавонанд ба сатҳи таваррум аз ҳисоби зиёдшавии пули нақд таъсир расонад. Ба таври иловагӣ меъёри бозтамвил ин меъёри дастгирии бахши бонкӣ дар давраи кӯтоҳмуддат мебошад ва ин масъала дар доираи сиёсати пулиро қарзӣ низ мавриди омӯзиш қарор мегирад. Таҷриба нишон медиҳад, ки як қатор давлатҳое, ки иқтисодиёти пешрафта ва дар сатҳи низоми бонкӣ, бонкҳои устувор доранд, меъёри бозтамвил дар ин давлатҳо дар муқоиса ба Тоҷикистон камтар мебошад. Меъёри бозтамвил дар мавриди худ метавонад таъсири мусбат дошта бошад ва метавонад таъсири манфӣ. Албатта, дар баъзе маврид меъёри бозтамвилро маблағгузорию иловагӣ мегӯянд.

Вобаста ба ин, қайд гардидааст, ки бозтамвил дар бозори молиявӣ дорои он хусусият мебошад, ки қарзгир метавонад уҳдадориҳои қарзии худро дар асоси ҳадафҳои оптимизатсияи сиёсати қарзӣ аз нав маблағгузорӣ намояд. Дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта бозмаблағгузорӣ ё бозтамвил як шакли маъмулӣ қабулшудаи қарзгирандаи ипотека мебошад, ки уҳдадориҳои худро идора мекунад[25]. Вобаста ба ин, дар давлатҳои алоҳида аксаран ин масъаларо бонкҳои марказӣ ҳамчун усули азнавмаблағгузорӣ тавассути меъёри муайяншуда амалӣ менамоянд. Чӣ тавре ки маълумотҳо нишон медиҳанд, сатҳи пасти меъёри бозтамвил асосан ба давлатҳои пешрафта рост меояд ва ин тамоюлро диаграммаи 2.4. нишон медиҳад.

Диаграммаи 2.4. Меъёри бозтамвил дар баъзе кишварҳои ҷаҳон дар соли 2022 бо %

Сарчашма: захираҳои электронӣ ва сомонаи расмӣи Бонки миллии Тоҷикистон <https://www.nbt.tj> (санаи муроҷиат 25.02.2023)

Қайд кардан зарур аст, ки зиёд шудани нишондиҳандаҳои ҳаҷми пул дар соли 2022, пеш аз ҳама, вусъат ёфтани равобити тичоратӣ, авҷ гирифтани фаъолияти иқтисодӣ, рушди бахши воқеии иқтисодиёт, зиёд гардидани даромаднокии аҳоли, устувории сомонӣ нисбат ба доллари ИМА, зиёдшавии хароҷотҳои истеҳсолию истеъмоли, инчунин, зиёд гардидани назаррасии даромаднокии ташкилотҳои қарзӣ мебошад.

Маълумотҳои диаграммаи 2.4 нишон медиҳад, ки дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ меъёри минималии ҶОИ қарзӣ, ё ба таври дигар бозтамвил асосан ба давлатҳои аз лиҳози иқтисодӣ пешрафта рост меоянд. Тибқи маълумотҳои диаграммаи мазкур, меъёри аз ҳама пасттарин соли 2022 дар Аврупо 2,5%, Хитой 3,65, ИМА 4,25%, Россия 7,5%, Туркия 9% ва дар Тоҷикистон 13%-ро ташкил медиҳад. Ин тамоил вобаста ба маълумотҳои

диаграммаи 2.4 Узбекистон 15%, Молдавия 20 ва Украина 25%-ро ташкил медиҳад, ки нисбатан баландтар мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки новобаста аз он ки меъёри бозтамвил ҳамчун ҳадди ниҳии дастгирии бонкҳо ба соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ ҳамчун маблағгузори иловагӣ бошад, аз дигар тараф, дар таркиби сиёсати пулию қарзии кишвар ҳамчун механизми танзимнамоии мувозинатҳои пулӣ дар сатҳи иқтисодӣ мебошад. Ба андешаи мо, дар шароити имрӯза вазифаи асосии меъёри бозтамвил бояд инҳоро дар бар гирад:

- Нигоҳ доштани таносуби ҳаҷми пули нақд дар сурати баланд шудани талаботҳои мавсимии мизочон;
- Ба таври муваққатӣ аз байн бурдани норасоии захираҳо ё талаботҳои якдафъаинаи субъектҳои гуногуни иқтисодӣ ва ғайрииктисодӣ;
- Маблағгузори иловагӣ ба бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ва ғ.

Вобаста ба ин, қайд кардан зарур аст, ки масъалаи пешбурди сиёсати самараноки пулию қарзӣ яке аз воситаҳои муҳимми рушди иқтисодӣ ва дар заминаи ин нигоҳ доштани мувозинати сатҳи таваррум мебошад. Аз ин лиҳоз, тавассути роҳандозӣ намудани як қатор чораҳои зарурӣ ва ғаёл гардонидани бахшҳои воқеии иқтисодӣ амалкардҳои якҷояи тамоми сохторҳои дахлдор, аз он ҷумла Бонки миллии Тоҷикистон шартӣ зарурӣ мебошад.

Хулосаи зербоби 2.1.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба имкониятҳои васеи коркарданашудаи давлат, албатта, афзорҳои идоракунии таваррум гуногун мебошанд. Гуфтан зарур аст, ки новобаста аз он ки дар шароити имрӯза дар сатҳи баҳодиҳии таваррум нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ ба монанди маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, ба ҳар сари аҳоли, даромади аҳоли, тамоили тағйирёбии нишондиҳандаҳои васеи ҳаҷми пул ва пулҳои берун аз бонкҳо, тағйирёбии суръати афзоиши ҳаҷми пули нақд ва сатҳи таваррум бо як қатор масъалаҳои дигаре, ки метавонанд ба мувозинати ин масъала таъсир

расонанд, вучуд дорад. Албатта, ба андешаи мо, дар таҳия ва татбиқи чораҳои ҷиҳати стратегияи идораи босамари сиёсати пулию қарзӣ ва таваррумӣ, таҳлили тағйирёбии нишондиҳандаҳо муҳим ва зарурӣ буда, арзёбии онҳо барои сохтани моделҳои нави таъминкунандаи самаранокии иқтисодӣ муҳим ва зарурӣ мебошад. Аз ин хотир, ба андешаи мо, барои расидан ба як суботи самараноки сиёсати зиддитаварумӣ, ки дар он манфиатҳои иҷтимоию иқтисодӣ зиёд мебошанд, андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

1. Баланд бардоштани иқтидорҳои истеҳсолӣ дар дохили кишвар ва додани имконият ба истеҳсолкунандагони дохилӣ;
2. Баланд бардоштани сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт дар як сол ба ҳисоби миёна дар сатҳи поёнӣ 5% ва дар сатҳи болоӣ 10%;
3. Аз байн бурдани тамоми омилҳои сунъии боздорандаи пурзуркунии қурби пул, нигоҳдорандаи мувозинати нархҳо ва дигар масъалаҳои ба ин баробар;
4. Дарёфти роҳҳои ҳавасмандгардонии бахши бонкӣ ҷиҳати дастгирии истеҳсолкунандагони дохилӣ;
5. Бо роҳи қонунӣ ва ҷазо, гирифтани пеши роҳи худсарона ё ягон воситаи дигари ғайриқонунӣ баланд бардоштани нарх;
6. Назорат аз рӯи истеҳсолот ва мувозинатҳои истеҳсолӣ, ки дар оянда ба болоравии нархҳо боис мегарданд ва ғ.

2.2. Оқибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии болоравии таваррум ва механизмҳои паст кардани шиддати таъсири манфии он

Падидаҳои номатлуби равандҳои ҷаҳонишавӣ хусусиятҳои иқтисодӣ дошта, онҳо ҳамеша ба иқтисодиёти ин ё он давлатҳо таъсир мерасонанд. Дар сатҳи муносибатҳои иқтисодӣ таваррум ҳамчун падидаи иқтисоди доираи фарогирии васеъ дошта, он вобаста ба таркиби иқтисодиёти ҳар як давлат метавонад таъсири манфии худро ба таври шадид ва ё нарм расонад. Аз ин

лихоз, дар аксар давлатҳои рӯ ба тараққӣ масъалаи нигоҳ доштани мувозинати таваррум ва нигоҳ доштани як меъёри муайяни он дар барномаҳои давлатии худ дар доираи барнома ва дурнамои сиёсати пулию қарзӣ нигоҳ медорад.

Барномаи иқтисодии нигоҳ доштани сатҳи таваррум дар сиёсати макропридунсиалӣ ҳамчун масъалаи асосӣ нигоҳ дошта мешавад. Дар таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири манфии таваррум баъд аз соли 1991 ба худ аҳамияти хоссаро пайдо намуда, ба ҷанбаҳои манфии он баъд аз соҳибистиклолӣ аҳамият дода мешавад. Сабабҳои ба вучуд омадани таваррумро дар сатҳи иқтисодиёт вобаста ба омилҳои гуногун тавсиф намудан мумкин аст. Зеро дар иқтисодиёте, ки таркиби онро воситаҳои гуногун ташкил медиҳанд, дар чунин ҳолат масъалаҳои танзими таваррум ва омилҳои таваррумӣ ба инобат гирифта шуда, ба ин қараён аҳамияти аввалиндараҷа дода мешавад. Дар таҷриба омилҳои пулӣ ва омилҳои ғайрипулии таваррум ҷанбаҳои гуногуни пулию молӣ доранд, ки дар ин ҳолат таъсири омилҳои субъективӣ ва объективӣ нақши асосиро доро мебошанд.

Ба ин хотир, дар сатҳи муносибатҳои ҷадиди иқтисодӣ баҳодиҳии таъсири омилҳои таваррумиро метавонад оқибатҳои номуносиб ва иқтисодӣ дошта бошад, баҳо медиҳанд. Дар таркиби иқтисодиёти ҳар як давлат таваррум ба монанди бекорӣ алоқаманд ҳамчун мушкилоти дигари асосии макроиқтисодӣ буда, ҳосиятҳои номуносиб иқтисодӣ дорад. Дар давраи гузариш ба муносибатҳои нави бозорӣ ва иқтисодиёти муосир таваррум дар натиҷаи як қатор маҷмӯи сабабҳо ба вучуд меояд, ки ин аз он шаҳодат медиҳад, ки таваррум аслан ҳангоми зоҳиршавӣ хусусиятҳои хоси пулӣ надошта, он ҳамчун падидаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ сиёсӣ низ мебошад ва заминаи зоҳиршавии онро омилҳои ғайрипулӣ низ ташкил медиҳанд.

Илова бар ин, дар ҳома таваррум ба хусусиятҳои психологияи иҷтимоӣ ва эҳсосоти умумӣ вобаста буда, он дар аксар маврид ҳамчун қараёни сунъии таъсири таваррум мебошад. Дар таркиби худ таваррум ба

агентҳои иқтисодӣ таъсири шадид расонида, баъзеҳо аз он муваффақ мешаванд, баъзеҳо бошанд зарари ҷиддӣ мебинанд, аммо аксарият таваррумро мушкилоти ҷиддӣ дар сатҳи иҷтимоӣ иқтисодӣ медонанд.

Таваррум дар шароити имрӯза бо сабабҳои пулиро сохторӣ аз ҳисоби масъалаҳои зерин ба вуҷуд меояд:

- дар сатҳи талаботҳои пулӣ, пеш аз ҳама: номутобиқати байни талаботи пулӣ ва пешниҳоди мол, ҳангоми зиёд шудани талабот ба мол ва хизматрасонӣ ва зиёд шудани ҳаҷми фурӯш; зиёд шудани даромад аз хароҷоти истеъмоли; набудани бучети давлатӣ; маблағгузори барзиёд аз ҳаҷми сармоягузорӣ аз эҳтимолияти иқтисодиёт зиёд аст; дар сатҳи афзоиш зиёд намудани музди меҳнат назар ба афзоиши ҳаҷм ва ҳиссаи истеҳсолот ва афзоиши ҳосилнокии меҳнат, ки ин метавонад тамоюлҳои гуногунро ба бор оварад;

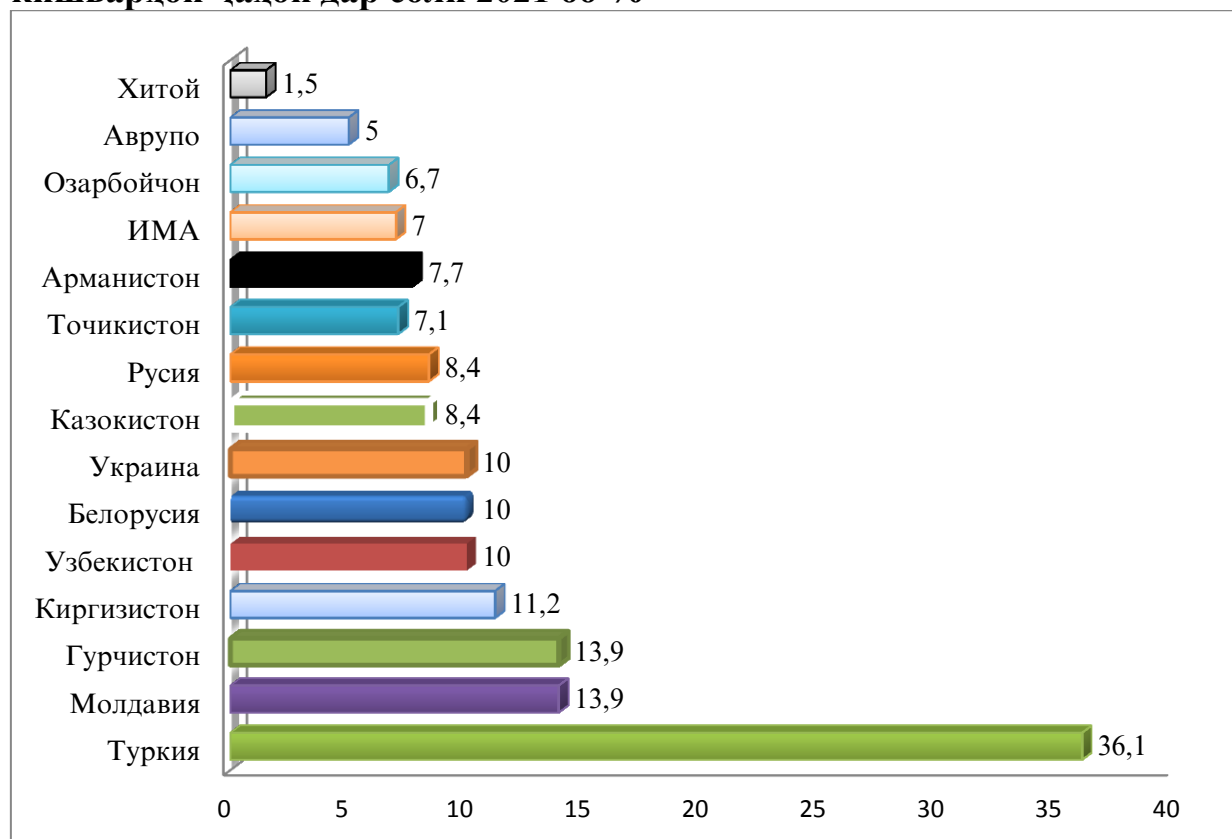
- омилҳои объективӣ ва институтсоналӣ ё иқтисодии таваррум инҳоро дар бар мегирад: тағйир ёфтани сохтори хоҷагии халқ, ки дар кашол ёфтани ташаккули соҳаҳои истеъмолии саноат зоҳир мегардад; паст шудани самаранокии сармоягузорӣ ва боздоштани афзоиши истеъмол; набудани системаи идоракунии иқтисодиёт; номутаносибии байнисоҳавӣ.

Дар шароити имрӯза, ба андешаи А.З. Селезнев, байни сабабҳои институтсионалии таваррум омилҳои марбут ба баҳши пулиро қарзӣ ва сабабҳои ба сохтори ташкилии бозорҳоро ҷудо кардан мумкин аст[45.304]. Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯза омилҳои сохтории таваррумро омилҳои ғайрипулӣ низ мегуянд, ки онҳо аз таркиби истеҳсолот ва дигар омилҳои ба иқтисодиёт ва истеҳсолот нигаронидашуда бармеоянд. Дар таҷриба таъсири таваррум ба нишондиҳандаҳои макроиқтисод вобаста ба сохтори иқтисодӣ ва сиёсати иқтисодии ҳар як давлат гуногун мебошад.

Новобаста аз он ки тамоми воситаҳои барои пешрафти ҷамъият зарур хосиятҳои мусбати иҷтимоӣ иқтисодӣ доранд, дар баробари ин, метавонанд оқибатҳои манфӣ низ дар самтҳои зикргардида дошта бошанд. Чӣ тавре ки қайд гардидааст, таваррум бо назардошти қобилияти харидории он нисбат ба

асъори хориҷӣ ё баланд будани арзиши номиналии молу маҳсулот, болоравии таваррум таъсири гуногун дорад. Қайд кардан зарур аст, ки дар баъзе давлатҳое, ки зиёда аз 50%-и ММД онҳо аз ҳисоби захираҳои истеҳсоли ва имкониятҳои мавҷудаи дохилӣ таъмин мегарданд ва дар чунин давлат аҳаммияти идоракуни хусусияти ками иқтисодиро доро мебошад.

Диаграммаи 2.5. Нишондиҳандаи меъёри таваррум дар як кишварҳои ҷаҳон дар соли 2021 бо %

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои электрони сомонии Бонки миллии Тоҷикистон <https://www.nbt.tj> таҳия гардидааст.

Чӣ гунае, ки аз маълумотҳои диаграммаи мазкур бар меояд, сатҳи таваррум дар сатҳи кишварҳои ҷаҳон аз меъёри интизорӣ зиёд буда, мутаносибан нисбат ба солҳои қаблӣ дар як қатор кишварҳои ҷаҳон тамоили зиёдшавӣ дорад. Чунин ба назр мерасад, ки сатҳи таваррум дар таркиби иқтисодиёти давлатҳои ҷаҳон, ки дар диаграмма оварда шудааст, аз ҳама баланд Туркия 36,1% ва аз ҳама паст дар Хитой 1,5%-ро ташкил медиҳад, ки таркиби иқтисодӣ ва сиёсати иқтисодии давлатҳои номбурда куллан фарқ менамояд. Ғайр аз ин, сатҳи таваррум дар Молдавия 13,9, Гурҷистон 13,9,

Қирғизистон 11,2, Узбекистон 10, Беларус 10, Украина 10, Қазокистон 8,4, Русия 8,4, Тоҷикистон 7,1, Арманистон 7,7, ИМА 7,7, Озарбойҷон 7, Аврупо 5%-ро ташкил медиҳад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоили болоравии сатҳи таваррум хусусиятҳои гуногуни сохтори иқтисодӣ дошта, ҳамасола тамоили манфии он аз як қатор омилҳо вобаста мебошад, ки сатҳи тағйирёбии онро дар диаграммаи 2.1. мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар таркиби рушди иқтисодиёти ин ё он давлати алоҳида ҳама вақт сатҳи таваррум чой дошта, вобаста ба сатҳи тағйирёбӣ ва рушди он аҳаммияти аввалиндараҷа дода, вобаста ба шиддат ва таъсири он муҳити идоракуниашро тағйир медиҳанд. Хосияти таркибӣ доштани таваррум аз он лиҳоз мураккаб мебошад, ки он аз номгӯи гуруҳи молу маҳсулотҳои хӯрокворӣ, ғайрихӯрокворӣ ва хизматрасонӣ иборат мебошад ва ин номгӯ дар таркиби сабади истеъмолии ҳар як давлати алоҳида ҳисоб карда мешавад. Сатҳи таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аини замон дар таркиби сабади истеъмолий аз зиёда 340 номгӯи молу маҳсулотҳои ниёзи аввал ва зарурӣ ҳисоб карда мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоили тағйирёбии сатҳи таваррум аз 3 самт ё соҳаи асосӣ вобаста буда, дар доираи ин чораҳои зарурӣ андешида мешавад (нигар чадвали 2.1.).

Чадвали 2.1. Цараёни тағйирёбии сатҳи таваррум вобаста ба соҳа ва сохторҳо дар солҳои 2017-2022 бо %

Тамоили тағйирёбии таваррум вобаста ба номгӯи молҳо	Солҳо					
	2017	2018	2019	2020	2021	2022
	6,7%	5,4%	8,0%	9,4%	8,0%	4,2%
Хӯрокворӣ	7,5	5,0	10,9	13,0	7,3	5,1
Ғайрихӯрокворӣ	4,4	6,0	4,2	5,8	7,5	3,2
Хизматрасонӣ	7,7	4,9	5,5	4,0	11,3	2,0

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои расмии Бонки миллии Тоҷикистон. Сомонаи <https://www.nbt.tj>, шарҳи таваррум, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022.

Дар сатҳи иқтисодиёт идоракунӣ ва таъсири равандҳои манфии таваррум гуногун буда, он аз самт ва соҳаҳои гуногун иборат мебошад, ки то

як андоза муаммодор будани онро инъикос менамояд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сатҳи таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз номгӯи маҳсулотҳои пешниҳодшуда бештар ба маҳсулотҳои хӯрокворӣ рост меояд ва дар ин самт нисбат ба дигар самту соҳаҳо сатҳи таваррум балантар мебошад.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки сатҳи таваррум дар сатҳи маҳсулотҳои хӯрокворӣ соли 2017 7,5%-ро ташкил менамояд, ки ҳамин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 4,2 % баробар гардидааст ва ин аз рӯи нишондиҳандаҳо ба андозаи 3,3 банди фоизӣ кам гардидааст. Ҳол он ки ин нишондиҳанда дар соли 2020 9,4% ва дар соли 2021 8,0%-ро ташкил меод. Сатҳи таваррум аз ҳисоби маҳсулотҳои ғайрихӯрокворӣ бошад соли 2017 агар 4,4%-ро ташкил намояд, пас ин меъёр дар соли 2022 3,2%-ро ташкил додааст, ки дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда - 1,2 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст ва албатта ин коҳишбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол идома дорад.

Ҳол он ки ин нишондиҳанда дар соли 2021 7,5%-ро ташкил менамуд. Қайд кардан зарур аст, ки сатҳи таваррум аз ҳисоби хизматрасонӣ тамоили манфӣ дошта, он дар муқоиса ба соли 2017 5,7 банди фоизи коҳиш ёфтааст. Ин нишондиҳанда дар соли 2017 7,7% ва дар соли 2022 2,0%-ро ташкил медиҳад. Ҳол он ки аз ҳама нишондиҳандаи баландтарин дар соли 2021 11,3%-ро ташкил медиҳад. Сатҳи умумии таваррум бошад, дар соли 2017 6,7% ва дар соли 2022 4,2%-ро ташкил медиҳад, ки ин тамоил дар соли 2021 9,4 ва дар соли 2022 8,0%-ро ташкил намудааст ва дар ду соли охир вобаста ба беҳтаргардии вазъи иқтисодӣ кишвар мутаносибан ба твари чашмрас кам гардидааст. Дар илми иқтисодӣ хосияти зоҳиршавии таваррум васеъ буда он аз номгӯи молу маҳсулотҳои дохилию хориҷӣ вобастагии зиёд дорад. Аз ҳамин лиҳоз идоракунии таваррум дар муқоиса бо дигар сохтору соҳаҳо нозук ва мураккаб мебошад.

Албатта, ин тамоилро ба таври зарурӣ дар ҷадвали 2.2 мушоҳида намудан мумкин аст, ки таркиби таварруму аз ногӯи молу маҳсулотҳои гуногуни истеъмолӣ нишон медиҳад.

**Чадвали 2.2. Таркиби таваррум вобаста ба номгӯи маҳсулотҳои
ниёзи аввал дар солҳои 2017-2022 бо%**

Номгӯи маҳсуотҳо	Солҳо												
	2017			2018		2019		2020		2021		2022	
	Меъёр	Афзоиш %	Саҳм дар таваррум	Афзоиш %	Саҳм дар таваррум (с.ф.)	Афзоиш %	Саҳм дар таваррум	Афзоиш %	Саҳм дар таваррум (с.ф.)	Афзоиш %	Саҳм дар таваррум	Афзоиш %	Саҳм дар таваррум (с.ф.)
Хӯрокворӣ		7,5	4,3	5,0	2,8	10,9	5,8	13,0	7,0	7,3	3,8	9,3	4,8
Орди наvényякум		0,3	0,0	9,9	1,1	21,0	2,0	16,4	1,5	8,0	0,7	38,3	3,3
Мевачот		-1,8	-0,1	4,0	0,2	-2,2	-0,1	4,7	0,2	-6,7	-0,3	-6,1	-0,3
Равғани офтобпараст		1,6	0,0			-0,1	-0,0	42,6	0,5	24,0	0,4	2,4	0,0
Равғани пахта		-0,5	-0,0	11,9	0,2			50,7	1,5	25,1	0,6	4,8	0,1
Шакар		-6,6	-0,1	2,7	0,1	-5,1	-0,1	40,8	0,9	4,4	0,1	22,0	0,4
Биринҷ		-6,9	-0,23	19,5	0,56	7,6	0,20			-7,5	-0,2	-1,2	-0,0
Картошка		49,3	0,91					19,8	0,4	7,1	0,1	15,4	0,3
Сабзӣ		-8,1	-0,1	51,8	0,4	-25,1	-0,3	12,8	0,1	17,2	0,1	-65,1	-0,5
Тухм		0,9	0,01	3,2	0,0			18,9	0,3	-14,4	-0,2	-12,1	-0,2
Себ										-21,5	-0,3	-20,6	-0,2
Гушт ва маҳсулотҳои он		13,8	1,2	8,6	0,7	21,8	1,8	5,7	0,5	15,1	1,1	0,2	0,0
Гушти гов		14,7	0,9	8,9	0,5	25,9	1,5	6,2	0,3	14,9	0,6	-4,9	-0,2
Гушти мурғ		11,7	0,1	1,4	0,0	2,9	0,0	8,7	0,1	12,0	0,1	6,1	0,1
Гушти гусфанд				8,0	0,1	28,4	0,2	8,5	0,1	24,6	0,2	2,2	0,0
Дигарҳо			1,1		-0,2		2,4		1,7		0,8		2,0
Ҳамагӣ			4,3		2,9		5,8		7,0		3,8		4,8

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои сомонаи интернетии Бонки миллии Тоҷикистон <https://www.nbt.tj>, шарҳи таваррум 2017-2022.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи салоҳиятҳои худ ҷиҳати рушди ҳаматарафаи иқтисодиёт ва танзими омилҳои таъсиррасон дар тақия ба

мақомотҳои дахлдор ба ин масъала расидагӣ намуда, онро зери назорати доимӣ қарор медиҳад. Танзими равандҳои таваррумиро дар шароити имрӯз Бонки миллии Тоҷикистон дар доираи сиёсати пулию қарзӣ ба роҳ монда, вобаста ба салоҳиятҳои худ аз рӯйи соҳаҳо таваррумро идора менамояд.

Муҳимияти соҳаи иҷтимоӣ дар сатҳи ҷумҳурий аввалиндараҷа буда, дар ҷойи аввал таъминоти ғизоии онҳо муҳим ва зарур мебошад ва сатҳи таваррум дар маҳсулотҳои хӯрокворӣ низ ҳамасола тамоили болоравӣ дорад, ки он ҳиссаи бештари таваррумро дар маҷмуи умумии таваррум ташкил медиҳад. Сатҳи содиршавии таваррум аз нуқтаи назари таркибӣ мураккаб ва печида буда, онро як қатор элементҳои нозук ва мураккаб ташкил медиҳанд ва ҳар кадоми онҳо метавонанд ба андозаи ҳаҷм ва зарурат ба сатҳи таваррум таъсир расонанд. Дар муайян намудани меъёри дуруст ва амиқ санҷидашудаи таваррум ворид намудани номгӯи молу маҳсулотҳои гуногуни ниёзи аввал, ки ба таври доимӣ ба онҳо талабот ҷой дорад, мувофиқи мақсад аст. Ҳамчунин дар чунин ҳолат имкон даст медиҳад, ки аз як қатор молҳои муҳими сабади истеъмоли таварруми ҳақиқӣ муайян ва сатҳи идоракунии он дуруст ба роҳ монда шавад. Дар Тоҷикистон низ ба ин масъала аҳаммияти аввалиндараҷа дода шуда, ҳамасола меъёри дурусти таваррум муайян ва ба самъи сокинони кишвар пешкаш мегардад.

Дар аини замон тамоили тағйирёбии сатҳи таваррум аз номгӯи маҳсулотҳои гуногуни соҳаи кишоварзӣ вобаста буда, дар он ҳиссаи як қатор маҳсулотҳое, ки аҳаммияти баланди истеъмоли доранд назаррас мебошад. Дар таркиби маҳсулотҳои кишоварзӣ ҳиссаи бештари таваррум ба маҳсулотҳои ордӣ, ки он мутаносибан 3,3%-ро ташкил медиҳад, рост меояд. Ғайр аз ин, ҳиссаи дигари он ба шакар, 0,4%, картошка 0,3, сабзӣ 0,5% ва 0,3% ба мевачот рост меояд. Қисми дигари таваррум бошад, ба дигар маҳсулотҳои кишоварзӣ рост меояд. Афзоиши сатҳи нархҳо дар таркиби таваррум ба солҳои 2019-2021 рост меояд, ки ин афзоиш дар маҳсулотҳои болозикр ба назар мерасад.

Вобаста ба таҳлили маъумотҳои ҷадвали мазкур қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯза чиҳати гирифтани пеши роҳи болоравии таваррум зарурати рушди соҳаи кишоварзӣ ва дар заминаи ин, баланд бардоштани иқтидори истеҳсолии корхонаҳои мавҷуда ва корхонаҳои саноатии соҳавӣ шартӣ зарурӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, андешидани чораҳои зерин манфиатҳои умумииктисодӣ дорад:

- баланд бардоштани истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ дар минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- ташкили боғу тоқзорҳо дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар, ки шароити баланди иқлимию табиӣ доранд;
- дар сатҳи зарурӣ фароҳам овардани шароит чиҳати дастрасӣ ба захираҳои пулӣ, ки ба истеҳсолот мусоидат менамоянд;
- дарёфти механизмҳои ғайрибонкӣ ба истеҳсолкунандагони маҳсулотҳои кишоварзӣ;
- ташкили корхонаҳои муштаракӣ коркарди маҳсулотҳои кишоварзӣ дар минтақаҳои дорои имконият;
- ба роҳ мондани шарикӣ давлат дар баҳши воқеии иқтисодиёт ва бо ин роҳ ҳавасманд гардонидани бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ;
- додани имтиёз ба истеҳсолкунандагони маҳсулотҳои кишоварзӣ ва фароҳам овардани шароити фурӯш ва боркашонӣ ба минтақаҳои алоҳида.

Вобаста ба пешниҳоди дар боло зикргардида, қайд кардан зарур аст, ки фароҳам овардани шароити зарурӣ чиҳати истеҳсоли маҳсулоти дохилӣ ва бо ин роҳ нигоҳ доштани сатҳи муътадили таваррум боиси он мегардад, ки таъсири омилҳои берунаи таваррумӣ дар сатҳи иқтисодиёти Тоҷикистон коҳиш дода шаванд. Таҳлилҳои таъсиррасон ба сатҳи таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ҳиссаи омилҳои берунитаваррумӣ низ зиёд мебошад ва ин то як андоза ба нархи маҳсулотҳои дохилӣ метавонад таъсири манфии худро расонад. (нигар ҷадвали 2.3).

**Чадвали 2.3. Сатҳи таваррум аз ҳисоби омилҳои алоҳида барои
солҳои 2017-2022 бо фоиз (%)**

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Маҳсулотҳои воридотӣ	1,7	3,2	1,0	2,2	8	1,8
Маҳсулотҳои дохила	3,8	2,2	2,8	2,0	2,5	2,4

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти Бюллетени омили бонкӣ, Сомонаи интернетии Бонки миллии Тоҷикистон <https://www.nbt.tj>, шарҳи таваррум 2017-2022.

Новобаста аз он ки таваррум дар заминаи баланд шудани сатҳи талабот аз ҳисоби нарасидани захираҳои истеҳсоли ба вуҷуд меояд, дар ин замина, таъсири омилҳои беруна вобаста ба воридоти маҳсулотҳои хӯрокворӣ ва ғайрихӯрокворӣ аз берун низ назаррас мебошад. Аз таҳлили маълумоти чадвали мазкур бармеояд, ки тамоили таъсири молҳои берунаи таваррумӣ ҳамасола тағйирёбанда буда, ба ҳисоби на он қадар баланд дар ҳоли зиёдшавӣ қарор доранд. Агар ҳиссаи омилҳои берунаи таваррумӣ дар соли 2017 ба 1,7% баробар бошад, ин меъёр дар соли 2022 1,8% ё 0,1 банди фоизӣ зиёд мебошад. Ҳол он ки ин меъёр дар соли 2021 8,0%-ро ташкил менамуд.

Аз таҳлилҳои чадвали мазкур бармеояд, ки ҳамоно дар таркиби таваррум ҳиссаи омилҳои дохилии таваррум зиёд мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки соли 2017 сатҳи таваррум аз ҳисоби маҳсулотҳои воридотӣ 3,8%-ро ташкил намуда бошад, ин меъёр дар соли 2022 2,4% баробар гардидааст, ки дар муқоиса ба соли 2017 ба андозаи - 1,4 банди фоизӣ кам мебошад.

Вобаста ба паст кардани ҳиссаи таваррум аз ҳисоби маҳсулотҳои воридотӣ, ба андешаи мо, дар айни замон андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- бо роҳи додани афзалият ба маҳсулотҳои серталаби хориҷӣ дар дохили кишвар маҳдуд кардани ҳиссаи онҳо аз ҳисоби сарчашмаҳои дохила;

- додани бартарӣ ба маҳсулотҳои воридотивазкунанда дар номгӯи маҳсулотҳои дар сабади истеъмоли мавҷудбуда;
- қорӣ намудани омилҳои маҳдудкунӣ ба маҳсулотҳои воридотӣ бо истифода аз фишангҳои дар салоҳияти давлат мавҷудбуда;
- ташкил намудани равангаи қарзӣ ба соҳаи кишоварзӣ ва корхонаҳои коркарди маҳсулотҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Бо туфайли соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон бо фароҳам овардани шароитҳои рушд дар самти такмил ва татбиқи сиёсати пулию қарзӣ, густариши заминаҳои истеҳсолот, дастгирии бахши воқеии иқтисодиёт, тақвияти робитаҳои беруна, рушди сатҳи монетизатсия, устувории қобилияти харидории пули миллий ва таъмини суботи нархҳо, бо нигоҳ доштани мувозинати сатҳи таваррум пайваста чораҳои зарурӣ андешида мешавад.

Илова бар ин, қайд кардан зарур аст, ки дар самти таъмини суботи нархҳо ва нигоҳ доштани мувозинати сатҳи таваррум чараёнҳои содирот ва воридот низ таъсир мерасонад. Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали 2.3 маълум аст, сатҳи таваррум дар давраи таҳлилшаванда аз ҳисоби маҳсулотҳои воридотӣ ҳамзамон дар таркиби умумии таваррум назаррас буда, ба ҳисоби миёна 2,9%-ро ташкил медиҳад, ки ин аз ҳисоби касри тавозуни воридот нисбат ба содирот мебошад. Вобаста ба арзёбиҳо маълумотҳои таҳлилгардида ба он ишора менамоянд, ки дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон касри тавозун дар сатҳи содирот ва воридот ба нишондиҳандаи баланд, ба ҳисоби миёна ҳамасола дар давраи таҳлилшаванда -3,3 миллиард сомони ро ташкил медиҳад ва ин тамоюл метавонад ҳар лаҳза бо таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ ба раванди таваррум таъсири манфӣ расонида, ба тағйирёбии сатҳи таваррум таъсир мерасонад. (нигар. ҷадвали 2.4).

Чадвали 2.4. Таркиби иқтисодиёт вобаста ба саҳми содирот ва воридот дар солҳои 2017-2022 (млн сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						Тағйирёбӣ нисбат ба соли 2017
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Воридот	9,7	3,1	3,3	3,2	4,2	5,2	- 4,5 млн сом.
Содирот	1,1	1,07	1,17	1,4	2,1	2,1	1 млн сом.
Касри тавозун	-8,6	-2,03	-2,13	-1,8	-2,1	-3	

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ, Сомонаи интернетии Бонки миллии Тоҷикистон <https://www.nbt.tj>, шарҳи таваррум 2017-2022.

Дар шароити бамаротиб баланд гардидани талабот ба маҳсулот ва хизматрасониҳо мутаносибан талабот ба воситаҳои пулӣ низ афзоиш меёбад, ки ин, агар, аз як тараф, ба болоравии сатҳи нархҳо мусоидат намояд, аз дигар тараф, ба додани афзалият ба молҳои хориҷа ва кам кардани ҳавасмандии истехсолкунандагони молҳои ватанӣ оварда мерасонад. Аз таҳлили маълумотҳои чадвали мазкур бармеояд, ки бо сабаби таъсири ҷанги шаҳрвандӣ ва таъсири омилҳои беруна ба рушди иқтисоди миллий, дар як давраи муайян аз қор боз мондани қисми зиёди қорхонаҳои истехсолӣ ҳамоно ҳиссаи воридот дар таркиби иқтисодиёти давлат зиёд мебошад. Чунин тамоил, агар, аз як тараф, вобастагии иқтисодиёти моро ба омилҳои беруна нишон диҳад, аз дигар тараф, он метавонад як қатор мушкилотҳои дигарро низ ба вуҷуд оварад. Тибқи маълумотҳои таҳлилгардида гуфтан мумкин аст, ки агар соли 2017 ҳаҷм ва ҳиссаи воридот дар маблағи 9,7 миллиард сомони ро ташкил намуда бошад, ҳамина нишондиҳанда дар соли 2022 маблағи 5,2 миллиард сомони ро ташкил медиҳад, ки мутаносибан он дар муқоиса ба соли 2017 4,5 миллиард сомонӣ кам мебошад.

Новобаста аз он, ки ҳиссаи воридот дар муқоиса ба соли 2017 кам гардидааст, ҳамоно қасри тавозун дар соли 2017 – 8,6 миллиард сомонӣ ва дар соли 2022 3 миллиард сомони ро ташкил медиҳад, ки барои сатҳи

вазифаҳои иқтисодӣ нишондиҳандаи баланд мебошад. Тибқи таҳлилҳо, ҳиссаи содирот дар нигоҳ доштани мувозинати таваррум ва коҳиш додани омилҳои асфӯрӣ ва ҳавасманд гардонидани истеҳсолкунандагони дохилӣ нақши назаррас дорад. Лекин дар таносуби содирот бар воридот ҳамасола қаср мебошад, ки метавонад дар нигоҳ доштани мувозинати нишондиҳандаҳои рушд кам таъсир расонад.

Дар масъалаи содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд кардан зарур аст, ки агар ин масъала дар соли 2017 1,1 миллиард сомони ро ташкил намуда бошад, ин тамоил дар соли 2022 2,1 миллиард сомонӣ баробар гардидааст, ки он мутаносибан дар соли таҳлилшаванда ба мабалағи 1 миллиард сомонӣ зиёд мебошад. Ҳамзамон гуфтан мумкин аст, ки зиёдшавии ин нишондиҳанда дар шароити имрӯза боназардошти талаботҳои мавҷуда қаноатмандкунанда намебошад. Вобаста ба таҳлил ва натиҷаҳои маълумотҳои маъмур, қайд кардан зарур аст, ки чиҳати расидан ба ҳадафҳои стратегии кишвар, таъмини рушди устувори иқтисодӣ, нигоҳ доштани мувозинати сатҳи таваррум, устувори қобилияти харидории пули миллӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва зиёд намудани ҳиссаи содирот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- Фароҳам овардани шароити рушд ба истеҳсолкунандагони маҳсулотҳои соҳаҳои гуногуни воридотивазкунанда;
- Таҳияи модели рушди индустриалӣ-инноватсионии фарогир дар ҳама самту соҳаҳои алоҳида ва муҳимми ҷомеа;
- Баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулотҳои ба содирот нигаронидашуда, дар заминаи назорати пайвасти давлатӣ;
- Ташкили хати махсуси боркашонӣ ба давлатҳои алоҳида дар заминаи низоми марказонидашудаи корхонаҳои истеҳсолӣ бо иловаи истеҳсолкунандагони маҳсулотҳои кишоварзӣ;
- Бо мурури замон, дар натиҷаи нақшаи дурнамо маҳдуд кардани молҳои воридотӣ бо роҳи додани имтиёз ба номгуи молҳои айнан дар Тоҷикистон истеҳсолшаванда;

- Дар минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ ташкил намудани марказҳои ҷамъоварии маҳсулотҳои соҳаи кишоварзӣ ва сафарбарсозии онҳо дар асоси шартномаҳои қаблан басташуда;
- Дарёфти сарчашмаҳои арзони молиявӣ барои истеҳсолкунандагони маҳсулотҳои кишоварзӣю саноатӣ бо Ҷоизаи Ҷамоатӣ ва муҳлати нисбатан дароз то 10 сол ва ғ.

2.3. Масъалаҳои муҳимми зоҳиршавии таваррум ва занҷираи таъсири он ба бахшҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Занҷираи алоқамандии соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ ва муносибатҳои пулӣ таъсири доимӣ дошта, ҳифзи канданашавии онҳо вазифаи ҳар як давлати мустақил мебошад. Вобаста ба ин, қайд кардан зарур аст, ки чунин вобастагӣ ва занҷираро дар бахшҳои иқтисодӣ, истеҳсолот ва таваррум ба таври муодим мушоҳида кардан мумкин аст. Аз ин лиҳоз, таваррум ҳамчун ҳодисаи умумиқтисодӣ метавонад таъсири манфии худро ба тамоми нишондиҳандаҳои макроқтисодӣ расонад. Ба ин хотир, дар диссертатсияи мазкур муаллифон масъалаҳои муҳимтарини равандҳои бавҷуддоии таваррумро пешбинӣ намуда, дар доираи роҳҳои ҳал ва самараноки қарорҳои ҷамъиятӣ таъсирҳои манфии таваррум таҳқиқот бурдаанд.

Аз ин лиҳоз, муаллифон бештар ба масъалаҳои муҳимме, ки бевосита ба қарорҳои сатҳи таваррум алоқамандӣ доранд, аҳаммияти ҷиддӣ додаанд ва роҳҳои ҳалли онро то як андоза пешбинӣ карданд. Ҷаъи аз ин, дар диссертатсияи мазкур оиди таъйирёбии сатҳи таваррум аз солҳои 1991-2018 таҳлилҳои мушаххас гузаронида шудааст. Ҷаъи аз ин, оиди устувории қарорҳои пулӣ миллӣ ва таъсири таваррум ба вазъи он, шакл ва намудҳои таваррум ва тартиби зоҳиршавии он таҳқиқ карда шудааст. Иброз доштан зарур аст, ки дар айни замон иқтисодиёт ҳамчун унсурҳои асосии рушди муносибатҳои ғуногунҷанба, ҳама он заруриятҳои, ки ба ҳаёти имрӯза ва қарорҳои ҷамъиятӣ зарур мебошанд, онҳоро дар бар мегирад. Дар ҳаёти қарорҳои ҷамъиятӣ дар

сатҳи бозор ва муносибатҳои ба ин алоқаманд ду элементи хусусияти макроиқтисодидошта ҷой дорад, ки яке аз онҳо нарх ва дигар таваррум мебошад. Дар сатҳи иқтисодиёт нарх ва таваррум аз омилҳои ба ҳам алоқаманд буда, пайвастагии онҳо ба иқтисодиёт ва ҳаёти имрӯзаи ҷомеа ҷудонашаванда мебошанд ва ин ҷудонашавандагӣ маънои зуд таъсиррасонӣ ба якдигарро дорад.

Дар иқтисодиёти имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста аз он, ки таваррум ва нарх аз иқтисодии давлат вобаста мебошанд, дар баробари ин, сатҳи баҳодиҳии ҷамъи онҳо аз устувории пули миллӣ, ки ҳамчун натиҷа ҳамаи ин масъалаҳоро инъикос менамояд, вобастагӣ доранд. Зеро дар дигар маврид устувории пули миллӣ, ин пеш аз ҳама, баҳои мусбати сатҳи иқтисодиёти мамлакат мебошад, ки ба воситаи баҳои воқеии иқтисодиёт арзиши даврагии он нигоҳ дошта мешавад. Ба ин хотир, дар сатҳи давлат масъалаи устувории пули миллӣ барои ҳавасмандии дорандагони пули миллӣ дар дохили давлат ба таври доимӣ масъалаи асосӣ мебошад. Дар сатҳи устувории пули миллӣ масъалаҳои институтсионалӣ ва таркибӣ нақши асосӣ дошта, ба мувозинати он метавонанд як қатор омилҳо таъсири манфӣ расонанд.

Дар дигар маврид вобаста ба устувории пули миллӣ болоравии таваррумро ҳамчун аломати паст шудани қобилияти харидории пули миллӣ меноманд. Ба масъалаи қобилияти харидории пули миллӣ омилҳои иқтисодӣ ва ғайрииқтисодӣ, ки онҳо аксар ҳосиятҳои иҷтимоӣ ва объективӣ доранд таъсир мерасонад. Ҳамзамон бо ин, масъалаи усулҳои пули миллӣ, таъмини рушди иқтисодиёт, рушди нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, нигоҳдории мувозинати таварруми бехатар ва як қатор масъалаҳои дигари ба ин монанд аз доштани пули миллӣ вобастагии зиёд дорад.

Ба ҳамин мақсад, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба зарурияти воқеии неқбинонаи рушди уствори иқтисодӣ ва бехтаргардони зиндагии шоистаи мардум, ки он бо муносибатҳои пулӣ ҳамбастагӣ дорад, ба муомилот баровардани пули

миллиро ба миён гузошт, ки ин як такони ҷиддӣ дар барои ба эътидол овардани авзои иқтисодии мамлакат аз вартаи нобудшавӣ буд.

Тибқи сарчашмаҳои мавҷуда дар асоси пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи 7-уми апрели соли 1995 бори нахуст вобаста ба расму анъанаҳои миллӣ ва инъикоси онҳо дар арсаи байналмилалӣ бодарназардошти як қатор имконоту дастовардҳо рубли тоҷикиро чун нахустин пули миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намуда, Комиссияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба ҷорӣ намудани пули миллӣ ташкил дода, ин чараёнро дар давраҳои минбаъда зери назорати доимии худ қарор дод. Ба муомилот баровардани пули миллӣ - рубли тоҷикӣ дар миқёси иқтисодиёти давлат ин як қадами устувор ва ҳадафрас дар тамоми сохторҳои иқтисодии давлат, аз он ҷумла низоми бонкӣ буд. Ба муомилот баровардани рубли тоҷикӣ дар моҳи майи соли 1995 зарурияти ба таври дақиқ муайян кардани оқибати он ба равандҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ташкили механизми пурраи танзими муносибатҳои пулию қарзӣ дар ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад.

Маълум аст, ки дар ҳар як давлати алоҳида ҷиҳати арзёбии дуруст ва муайян намудани сатҳи таваррум индекси нарх дар таркиби сабади истеъмолий, ки он аз номгуӣ гурӯҳи молҳои истеъмолий ва ғайриистеъмолий иборат мебошад, истифода мебаранд. Чунин нишондодҳо вобаста ба таносуби нархи як номгуи молҳои истеъмолий дар давраи ҳозира бар нархи ҳамин миқдори молҳои истеъмолий дар шароити имрӯза муайян гардидааст.

Таҷриба ва тамоюлҳои зуд-зуд дар иқтисодиёт бавучудоянда нишон медиҳанд, ки таварруми пул то андозае, ба таври доимӣ, вучуд дорад. Илова бар ин, ҳар як давлати мустақил кӯшиш менамояд, ки вобаста ба вазъияти иқтисодии худ ва як қатор имкониятҳои дар дастдоштаи худ мувозинати таваррумро дар як меъёри бехатар нигоҳ дорад. Вобаста ба ин, гуфтан мумкин аст, ки дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта ҳар сол таваррумро дар ҳаҷми 0,1 то 4% пешбинӣ мекунанд ва кӯшиш менамоянд, ки ин меъёрро дар давраи дарозмуддат нигоҳ доранд. Аммо дар мамлакатҳои рӯ

ба инкишоф ва акнун ба иқтисоди бозорӣ кадамгузоранда ин нишондод аз меъёри банақшагирифташуда метавонад бештар ё баръакс гардад.

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки дар дар кишвари азизи мо то ҳолати ба муомилот баровардани пули миллӣ (сомонӣ) дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ сатҳи таваррум, ки он хосияти омилӣ ва идоракунии муттамарказро доро буд, ба ҳисоб гирифта намешуд. Бинобар ин, вобаста ба арзёбиҳои мушаххаси таваррумӣ дар Тоҷикистон ҳисобкунӣ ва назорати таваррумро баъд аз ба муомилот баровардани пули миллӣ ҳисоб намуда, меъёри мушаххас ва муътадили онро муайян намуданд. Баъдан, бо фароҳамсозии чунин имкониятҳо баъд аз ба муомилот баровардани пули миллӣ, мустақилона сатҳи таваррумро вобаста ба нархи молҳои сабади истеъмоли ва ба назар гирифтани омилҳои дохилию берунии таъсиррасон ҳисоб намоем.

Дар ҳар як давлати мустақил масъалаи пайдоиш, оқибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва дигар масоили ба таваррум хос гуногун мебошад ва сатҳи баҳодихӣ ва идоракунии он низ гуногун мебошад. Дар идоракунии таваррум таъсири омилҳо гуногун буда, он дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ гуногун ва дар солҳои минбаъда, аниқтараш, имрӯза, ин омилҳо сохти таъсири худро дигар намуданд. Ҳамчунин, қайд кардан зарур аст ки, ба фикри мо, дар Тоҷикистон бозори дохилии таъсири омилҳо то ҳол зиёда аз 50% ба бозори хориҷӣ вобаста гардид.

Ин ҳолат талаботро ба асъори хориҷӣ ва пеш аз ҳама, ба доллари Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (ИМА) зиёд намуда, дар ҳар шароит таъсири он метавонад ба маҷмуи таваррум таъсир расонад. Ба ин хотир, моро зарур аст, ки чиҳати паст кардани шиддати таъсири манфии таваррум вобаста ба лаппишҳои қурби доллари ИМА сарчашмаҳои ҷалби асъори номбурдаро зиёд намуда, ҳангоми зарурият онро истифода намоем. Бо ин гуфтан зарур аст, ки сарчашмаи воридоти асъори хориҷӣ асосан аз ҳисоби муҳочират, фӯрӯши пахта ва алюминий ва дигар сарчашмаҳо мебошад.

Бояд иброз дошт, ки дар сатҳи муносибатҳои иқтисодӣ ба сатҳи таварруми пул ва мол омилҳои дохилӣ ва берунӣ таъсир мерасонанд. Фарогирии омилҳои дохилӣ ба омилҳои пулӣ ва ғайрипулӣ ифода карда мешаванд, ки онҳо хосиятҳои гуногуни умумииктисодӣ доранд. Вобаста ба баррасӣ ва арзёбиҳои таъсири аломатҳо ва омилҳои пулӣ, пеш аз ҳама, вазъи замони касри бучети давлатӣ, бемайлони зиёдшавии қарзи давлатӣ, чопи нақшавии пул (эмиссия), эмиссияи барзиёди пул дар муомилоти беназардошти талаботҳои иқтисодӣ ва сатҳи дастрасӣ ба онҳо, афзоиши ҳаҷми қарз дар иқтисодиёт ва иҷтимоиёти мамлакат ба соҳаҳои ғайрииктисодиро дар бар мегирад.

Ба омилҳои ғайрипулии таъсири таваррум бошад, асосан чунин омилҳоро дохил кардан мумкин аст: дар сатҳи давлат нобаробар таракқӣ кардани соҳаҳои истеҳсолии хоҷагии халқ, ҳодисаҳои хусусияти иҷтимоидошта, нобаробарии истеҳсолоти вобаста ба сатҳи талабот, вайрон шудани муносибатҳои иқтисодии берунисатҳӣ ва ғ. Таҷрибаи собитқадами як қатор кишварҳо, махсусан Тоҷикистон ба он ишора менамояд, ки масъалаҳои вобаста ба таварруми пулиро молӣ, ҳамчунин бухронҳои таркибии ҷаҳонӣ (ашёӣ, энергетикӣ, асёрӣ, молиявӣ), татбиқи сиёсати дурусти асёрии давлатҳо, содироти махфиёнаи тилло ва асёр тибқи талабот ва қоидаҳои иқтисодӣ, арзёбӣ ва омилҳои иловагии берунии таварруро ташкил медиҳанд.

Вобаста ба вазъи имрӯзаи таваррум, он ҳамчун чараёни бисёромила ба номутаносибии таракқиёти ҷамъиятӣ ва вайрон шудани қонуни муомилоти пулӣ оварда мерасонад, инчунин, вазъи иқтисодиёт ва суръати ҳаракати воситаҳои пулиро дар таркиби иқтисодиёт вайрон менамояд. Дар баробари гуфтаҳои боло, ба андешаи мо, як қатор омилҳои дигар, ки боиси пайдоиши таваррум ва афзоиши сатҳи якбораи он мегарданд, инҳоро дар бар мегирад:

- тағйирёбии номунтазами нархи молҳо ва хизматрасонӣ, ки он дар натиҷа боиси паст шудани қобилияти харидории пул ва тағйир ёфтани арзиши даврагии он мегардад;

- тағйирёбии бемаҳали қурби сомонӣ дар таносуб ба асъори хориҷӣ. Тибқи маълумотҳои қабл мавҷудбуда, моҳи феввали соли 2013 – 4,80 с баробари 1 доллари амрикоиро ташкил дода бошад, ин тағйирёбӣ дар санаи 1 декабри соли 2013 4,87 сомониро ташкил дода, дар давраи 10 сол 1 доллари амрикоӣ тақрибан 10,9 сомниро ташкил медиҳад.

-новобаста аз он ки сатҳи таваррум дар иқтисодиёт аз нуқтаи назари омилҳои ғайрипулӣ ҳисоб карда мешавад, ҳамоно таъсири омилҳои қурбӣ ё омилҳои дигаре, ки ба камчинии асъори серталаби хориҷӣ боис мегарданд, таъсири манфӣ мерасонад;

- дигаргуншавии нархи тилло дар бозорҳои ҷаҳонӣ ва дигар биржаҳои асъорӣ.

Бояд ибраз дошт, ки аз нуқтаи назари таркибӣ ва заминаи бавучудоии таваррум шаклҳои зоҳиршавии он вобаста ба таъсири омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ гуногун мебошанд, ки ин боиси таҳқиқи амиқи он аз нуқтаи назари гуногунӣ мегардад. Дар сатҳи таҳқиқҳои илмӣ, таваррум бори аввал аз ҷониби иқтисоддони амрикоӣ А. Делмар истифода шудааст, ки сабабаш чунин буд, ки ҷанги шаҳрвандӣ дар ИМА (соли 1861-1865) боиси зиёд шудани хароҷотҳои ҳарбӣ ва касри буҷет гардид. Зарурияти пӯшонидани касри буҷет ҳукуматро маҷбур кард, ки миқдори зиёди банкнотаю пулҳои хазинадориро ба муомилот барорад. Азбаски ҳукумат гавари бо тангаҳои тиллоӣ иваз намудани онҳоро надошт, ин омил боиси болоравии нархҳо ва таваррум гардид.

Таваррум ҳамчун падидаи номатлуб дар асри 6 то милод дар Юнони қадим, солҳои 1861-1865 дар ИМА, солҳои 1654 – 1662 дар Русия, солҳои 1789- 1791 дар Фаронса, соли 1923 дар Олмон ва солҳои 1990 – 1996 дар Тоҷикистон то ба ҳадди 2000 фоизи солона баробар шуд. Дар адабиётҳои иқтисодӣ яке аз омилҳои самаранок пурзур кардани қурби пули миллии ин тартиби ҷенкунии таваррум мебошад. Ҳамзамон бо ин, коркарди омилҳои, ки дар дохили онҳо омилҳои дигари таъсиррасон низ вуҷуд дорад, мувофиқи мақсад мебошад.

Расми 2.1. Омилҳои гурӯҳии бавучудоии таваррум

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамвобастагии омилҳо дар шароити имрӯза боиси зуд ё дертар ба вучуд омадани таваррум мегардад ва аз рӯйи хосият сатҳи идоракунӣ вобаста ба хосиятҳои бавучудоии онҳо гуногун мебошад. Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ, ба андешаи мо, омӯзиши заминаҳои пайдоиши таваррум аз рӯйи гурӯҳи омилҳо барои гирифтани пеши роҳи таъсири манфии он муҳим ва зарурӣ мебошад ва ин масъала дар таҳқиқоти илмӣ мо авлавият дорад. Барои омӯзиши таъсири заминаҳои монетарӣ ба таваррум, моро зарур аст, ки ба қонуни муомилоти пулӣ рӯй оварда, дар асоси он сатҳи нархҳо ва омилҳои ба он таъсиррасонандаро муайян намоем.

Дар пасманзари таҳқиқи ин масъала, истифодаи модул ва формулаҳои мушаххас, ки ифодаи дурусти таваррумро инъикос менамоянд, муҳим ва зарур мебошад. Вобаста ба ин, сатҳи таваррум аз рӯи формулаи $H = \frac{M_n}{C_{np} \cdot M_m}$ бо чунин тарзи тафсир ҳисоб карда мешавад:

H- нарх

M_n- миқдори пул ё ҳаҷми пул

C_{np}- суръати гардиши пул

M_m – муомилоти молӣ

Иброз доштан зарур аст, ки дар шароити имрӯза аз рӯйи гуфтаҳои боло заминаҳои бавучудоии таваррум гуногун ва дар гурӯҳи омилҳои бавучудоии таваррум боз дигар зеромилҳо низ ҷой доранд, ки хосияти таҳқиқи онҳо барои ошкорсозии мураккабҳои таваррум муҳим ва зарурӣ мебошад. Дар сатҳҳои омилҳои пулии таваррум, ки зиёд шудани ҳаҷми пул дар муомилот ба болоравии таваррум боис мегардад, мутаносибан зеромилҳои зеринро дар бар мегирад:

- эмиссияи пули нақд аз ҷониби бонки марказӣ барои пӯшонидани касри буҷет ва дигар хароҷотҳое, ки аз ҳисоби буҷети давлат руйпуш карда мешаванд;

- маҳдуд кардани салоҳиятҳои бонки марказӣ аз ҷониби ҳукумат, ки он боиси зиёдшавии ҳаҷми бемайлони пули нақди дар муомилотбуда мегардад;

- зиёд шудани пулҳои қарзӣ дар натиҷаи кам кардани меъёри захираҳои хатмӣ, ки ин амал вобаста ба маҳдудиятҳои истеҳсолӣ ва ба дигар самтҳои дорои хавфи баланд истифодашаванда зарур аст;

- афзоиши доимии сармоягузориҳои дохилӣ вобаста ба дараҷаи ғайриқонунии истеҳсоли номгуӣ ягон моли алоҳида.

Дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон чунин амал боиси болоравии якбораи нархҳо мегардад. Зеро, якбора баланд гардидани талабот аз ҳисоби камчинии як ё якчанд намуди мол, ки он боиси барзиёддии истеҳсолот дар соли ҷорӣ ва бошиддат паст гардидани талабот ва дар давраи оянда боиси баланд гардидани талабот ва кам шудани моли ниёзи аввал таварруми пулиро ба миён меоварад.

- Бамаротиб баланд намудани музди маоши кормандон дар муқоиса ба болоравии ҳосилнокии меҳнат.

- Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин масъала маъмул буда, ҳамасола дар баробари 20 – 30% зиёд шудани музди маоши кормандон, тахминан, 30-35% нархи молу маҳсулотҳо боло меравад, ки ин шакли таваррум хоси масоили мазкур мебошад.

Ҳамчуни, дигар омили бавучудоии таваррум ин гурӯҳи омилҳои ғайримонетарии таваррум мебошад, ки онҳо хосиятҳои иқтисодӣ ва объективӣ дошта, инҳоро дар бар мегиранд:

- вобаста ба мураккаб будани вазъияти иқтисодию иҷтимоии давлат риоя накардани таносуби пешрафти соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт, ки ҳамроҳи худ як қатор мушкилотҳои дигарро ба вуҷуд меоранд;

- раванқ додани соҳаи ҳарбӣ, ки ин амал боиси барзиёд баровардани пул аз ҳисоби буҷети давлат гардад ва дар натиҷа метавонад ба болоравии сатҳи таваррум таъсир расонад;

- монополияи соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт дар шароити имрӯза боиси маҳдуд гардидани як қисми чараёни истеҳсол ва пеш рафтани қисми дигари истеҳсолот бидуни таъмини талаботи аҳоли ва ҳамчун натиҷаи таваррум мегардад;

- ҳатогихо дар ташаккули буҷет, андозбандӣ ва сиёсати пулию қарзӣ, ки ин амал низ боиси болоравии сатҳи таваррум ва вайрон шудани мувозинатҳои пулӣ мегардад.

Қайд кардан зарур аст, ки мураккаб гардидани вазъияти иқтисодиёти ҷаҳон аз ҳисоби печида гардидани равандҳои геосиёсӣ як қатор муаммоҳоро дар сатҳи муносибатҳои молиявӣ пулӣ ба миён овард, ки дар ин радиф масоили марбут ба таваррум низ шомили ин масъала мебошад. Аз ин хотир, таъсири омилҳои берунӣ низ дар чанд маврид боиси болоравии сатҳи таваррум мегарданд, ки инҳоро дар бар мегирад:

- барзиёд ворид шудани асъори хориҷӣ, ки онҳо таъминоти эҳтимолии захиравии молӣ ва пулиро надоранд;

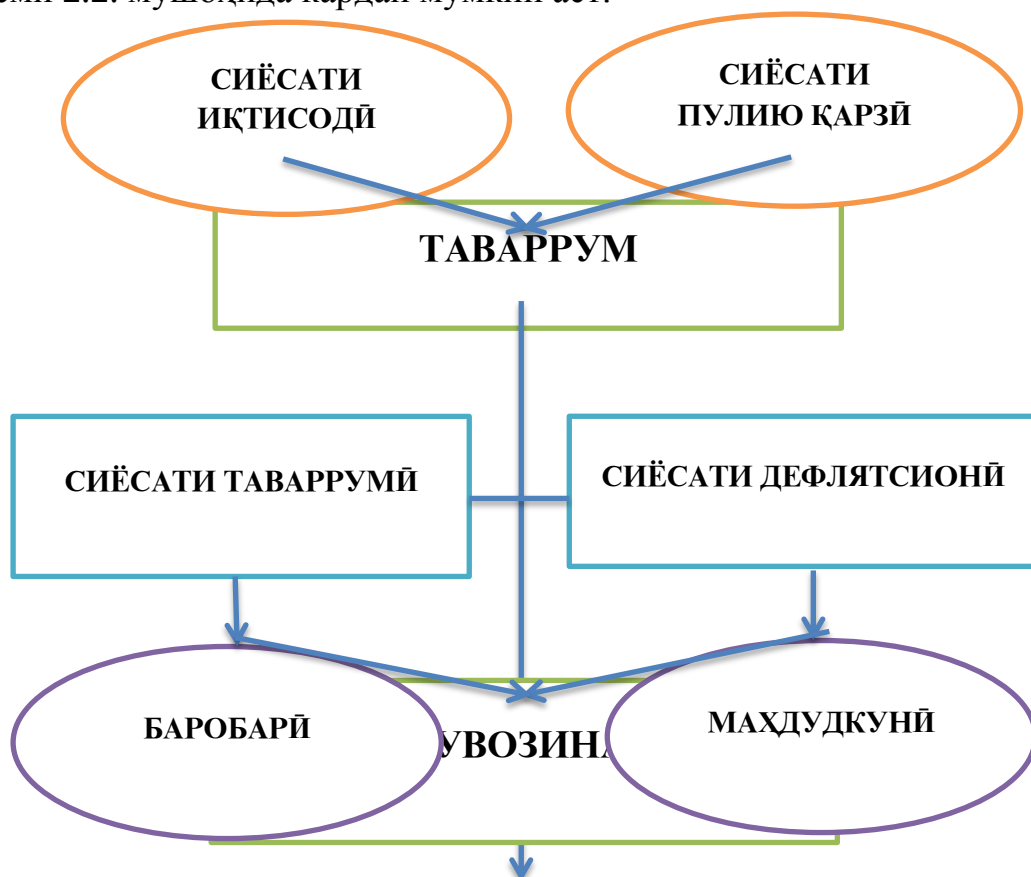
- аз хориҷи кишвар ворид кардани молҳои қимату хушсифате, ки дар дохили кишвар истеҳсол мешаванд;

- тамоили бамаротиб боло гирифтани зиёдшавии ҳаҷми пул тибқи талабот ва қонунҳои иқтисодӣ, ки ин бо миқдори зарурии молу хизматрасониҳои мавҷуда тибқи талабот таъмин нест. Ҳангоми ба пуррагӣ

таъмини талаботҳои иловагӣ, он боиси болоравии нархи молҳо ё сатҳи таваррум мегардад.

- беасос зиёд кардани музди меҳнат, болоравии арзиши ашёи хом, барқ, об ва ғайра боиси зиёдшавии хароҷот мегардад, ки молистеҳсолкунандагонро маҷбур месозад нархи молашонро боло баранд.

Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба таваррум одатан ду сиёсати ба ҳам муқобил вуҷуд дорад, ки яке бо бартарии бештар нисбати дигар мубориза мебарад. Бо иловаи ин гуфтаҳо, ибраз доштан зарур аст, ки дар танзими пасту баландшавии нархҳо ва таваррум низ ду сиёсати муқобил вуҷуд дорад, ки моҳияти назариявии онро дар расми 2.2. мушоҳида кардан мумкин аст.

Расми 2.2. Занҷираи таркибии сатҳи таваррум дар шароити муосир
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар самти сиёсати пулию қарзӣ, сиёсати бонкӣ, сиёсати асъорӣ ва дигар сиёсатҳои дорои хосияти умумииктисодӣ дар ҷамъият ҷой доранд ва онҳо метавонанд дар таркиби иқтисодиёт таҳаввулотҳои калонро ба вуҷуд оваранд. Моро зарур аст, ки барои идораи босамари сатҳи таваррум ва

гирифтани пеши роҳи таъсири манфии он, зарурияти омӯзиши масъалаҳои идоракунии таваррум ва пеш гирифтани сиёсати танзимкунанда, моро ба он водор месозад, ки вобаста ба наатиҷаҳои бадастовардашуда сиёсатҳо ё моделҳои воқеан самаранокро дарёфт намоем. Зеро дар ҳама шароит, як сиёсат метавонад сиёсати дигарро, ки он мумкин зиёновар бошад, иваз намояд. Аз ин хотир, дар таҳқиқи мо ва ба андешаи мо ҳама вақт сиёсатҳои баробар ва муқобил дар ҳама ҳолат ҷой дошта, як муқобили дигар амал намуда, барои мавқеият ва бартарӣ ба таври мудовим пеш мераванд.

Дар ҷамъияти иқтисодӣ масоили идоракунӣ ва танзими таваррум хусусияти умумичамъиятӣ дошта, он дар организми иқтисодиёт ба монанди беморӣ мебошад, ки ҳангоми бетаваҷҷӯӣ ба он доман паҳн намуда, шохаҳои гуногуни иқтисодиётро фалаҷ мегардонад. Ба андешаи мо, дар сиёсати пулиро қарзӣ, ки қисми асосии онро танзими таваррум ташкил менамояд, сиёсати дефлятсионӣ истифода мегардад, ки он ба сифати ваксина (моя) муқобили таваррум истифода бурда мешавад. Дар таҷрибаи идораи босамари таваррум ва нарх сиёсати дефлятсионӣ бо сабабҳои гуногун ҷиҳати паст кардани сатҳи нархи молу хизматрасониҳо аз тарафи мақомотҳои дахлдор ва ваколатдор истифода мегардад, ки онро дар илми иқтисодиёт дар дигар шакл дефлятсияи пул низ меноманд. Барои татбиқи сиёсати муваққатии дефлятсионӣ чораҳои зеринро андешидан мувофиқи мақсад мебошад:

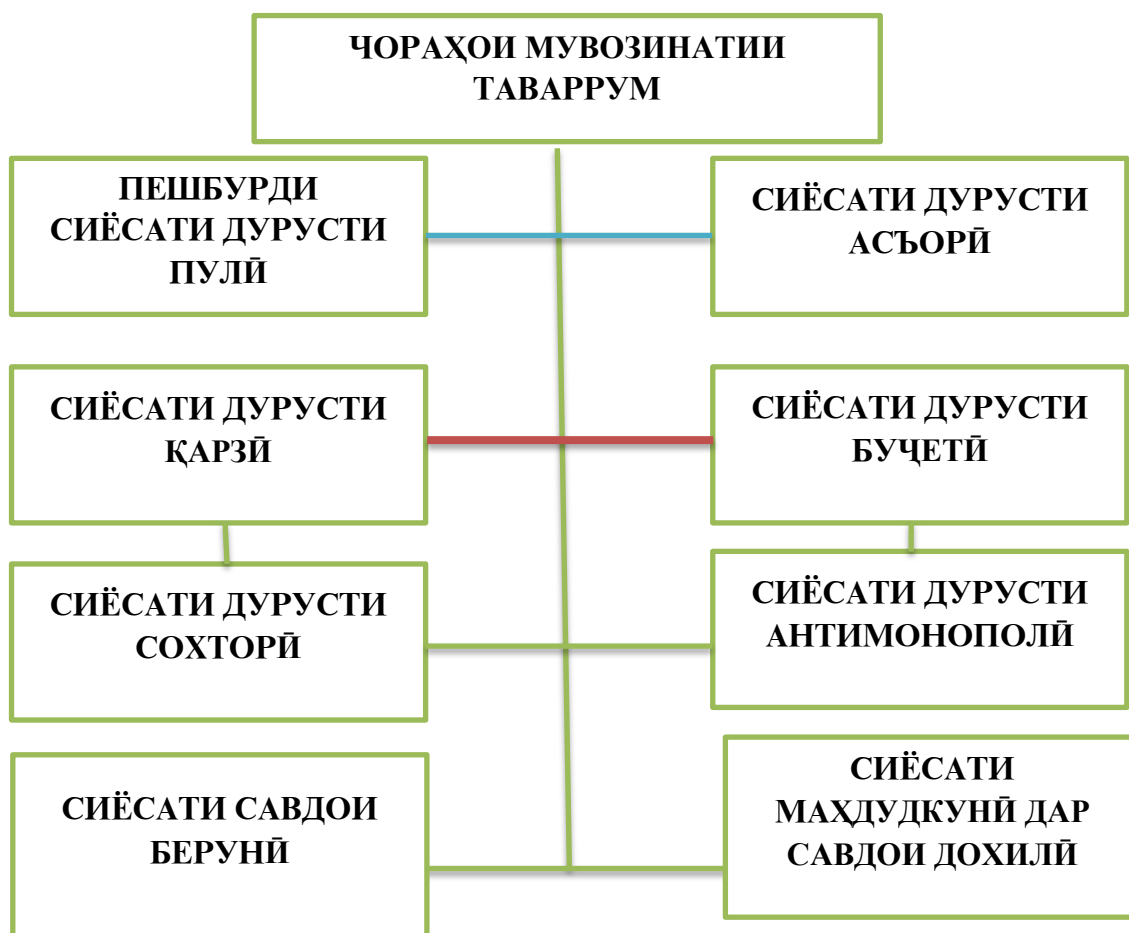
1. Пурзӯр намудани назорати нархҳо дар савдои дохилӣ ба таври муваққатӣ то муътадил шудани вазъи истеҳсолот ва қонеи барзиёди талабот;

2. Аз ҳисоби тамоми сарчашмаҳои дохил, ки дар ихтиёри истеҳсолкунандагон ва давлат қарор доранд, таъмин намудани талаботи бозор бо молҳои ниёзи аввал;

3. Назорат аз рӯйи баробарии истеҳсолот дар дохили давлат тавассути истеҳсолкунандагони дохилӣ;

4. Мақсаднок ва ба бахши воқеии иқтисодиёт зиёд намудани қарзҳои имтиёзнок дар сатҳи зарурӣ, лозима ва ғ.

Вобаста ба ҳамин, ба андешаи мо, дар айни замон, вобаста бо ҳолати ҷорӣ, хотирнишон намудан зарур аст, ки дар баробари истифодаи сиёсати дефлятсионӣ, ки он хусусияти бештари иқтисодӣ дорад, барои мувозинати сатҳи нархҳо ва таваррум як қатор масъалаҳои дигар низ истифода гарданд (нигар. расми 2.3).

Расми 2.3. Омилҳои таъмини мувозинати таваррум дар шароити имрӯза

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Новобаста аз он ки сиёсати дефлятсионӣ муқобили таваррум истифода мегардад, лекин муддати дароз нигоҳ кардани он ба дараҷаи ҳавасмандии истеҳсолкунандагон ва соҳибкорону тоҷирон боис мегардад. Аз ин хотир, ин сиёсатро бояд ҳукумат пайваста зери назорат гирифта, ин сиёсатро ба монанди он ки баъд аз сикхат ёфтани организм дигар истифода намегардад, дефлятсия низ ҳамчун ҳолати муваққатӣ баъди ба эътидол омадани нархҳо ва таваррум бояд истифода нагардад. Воқеиятҳои иқтисодӣ имрӯза дар сатҳи

сиёсати пулию қарзӣ ва муносибатҳои қарзӣ, бехатарии механизмҳои молиявӣ ва бопултаъминкунии иқтисодиёт моро ба он водор месозад, ки пайваста дар ҷустуҷӯи роҳҳои нав ва самараноки масъалаҳои номбаршуда бошем. Аз ин хотир, пайваста дарёфт намудани роҳҳои нави сатҳи самаранокии муносибатҳои пулию қарзӣ ва бехтар сохтани сифати зиндагии аҳоли аз ҳисоби зиёд намудани манбаъҳои даромади он пайваста ҷораҳои зарурӣ андешидан мувофиқи мақсад мебошад.

Дар баробари ин, яке аз омилҳои хатарафзо дар баҳши воқеии иқтисодиёт ва низоми молиявии кишвар таварруми пул мебошад, ки муқобили он мубориза бурдан шартӣ зарурӣ мебошад. Зеро таъмини суботи нархҳо ва қобилияти харидории аҳолиро дар ҳама шароит таваррум душвор менамояд. Илова бар ин гуфтаҳо, масъалаҳои дар расм овардашуда гувоҳи он мебошанд, ки дар сурати хусусияти пулӣ пайдо кардани таваррум мувозинат ва бехатарии он тавассути ин масъалаҳо имконпазир мегардад.

Вобаста ба ин, қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ вобаста ба мувозинатҳои рушди макроиқтисодӣ ва дар амал истифода намудани як қатор сиёсатҳои танзимкунанда, ки онҳо аз сиёсати иқтисодӣ ва дар таркиби он сиёсати пулию қарзӣ иборат мебошанд, пеш аз ҳама, нигоҳ доштани мувозинати таваррум бидуни хавф мебошад. Ба андешаи мо, агар таркиби сиёсати иқтисодии давлат ва сиёсати таваррумиро мо таҳлил намоем, пас, маълум мегардад, ки ҳадафи ин ду сиёсат нигоҳ доштани мувозинати таваррум мебошад. Дар сиёсати иқтисодӣ бо таъмини талаботи рӯзафзуни ҷомеа дар бозори молу хизматрасонӣ мувозинати таваррум нигоҳ дошта мешавад.

Дар доираи сиёсати пулию қарзӣ ҷамъи муносибатҳои пулию қарзӣ ва сатҳи дурусти монетизатсияи иқтисодӣ, ки дар таркиби он сатҳи нархҳо ва мувозинати таваррум нигоҳ дошта мешавад. Аз ин лиҳоз, метавон гуфт, ки мувозинатҳои таваррумӣ хусусияти ягонагии объектҳоро ба ҳам пайваस्त намуда, як занҷираи мураккаби ба ҳам печидаро ба миён меоваранд. Ба ин хотир, танзими масоили таваррумӣ дар доираи ин ду сиёсат аз нуқтаи назари

таҳлили таркибӣ боз дар худ элементҳои дигари ба ҳам хосро дар бар мегирад.

Аз ин хотир, мувофиқ ба иқтисодиёти имрӯзаи Тоҷикистон, ки дар марҳалаҳои шадиди ҷаҳонишавӣ таъсири ҳар гуна омилҳои дохилию хориҷӣ ба ин масъала зиёд мебошад, бояд сиёсатҳои мавҷуда дорои чунин имкониятҳои таъмини рушд ва мувозинатҳои нархӣ бошанд:

1. Таъмини шаффофиятҳои самаранок дар самти нишондиҳандаҳои молиявӣ ва дигар воситаҳои ба истеҳсолот алоқаманд. Ҳангоми фароҳам овардани шаффофият, ки аз иқтидор ва имконоти мавҷудаи истеҳсолот ва дараҷаи бо пул таъмин будан вобаста ба назар гирифтани имтиёзҳои давлатӣ иборатанд, имкон медиҳад, ки сатҳи ҳавасмандии истеҳсолот баланд гардида, дараҷаи дастрасӣ ба захираҳои қарзӣ бештар гардад.

2. Фароҳам овардани фазои мусоиди равобитҳои тичоратӣ дар самт ва соҳаҳои гуногуни истеҳсолот. Механизми асосии рушди устувори иқтисодӣ, ин мавҷуд будани хатҳои гуногуни иқтисодӣ ва дигар равобитҳои тичорӣ, ки онҳо метавонанд ҳавасмандии тарафхоро дар тақвияти тичорат ба вуҷуд оранд.

3. Ташкили муҳити такрористеҳсол ва дар заминаи ин баланд кардани шиддати таъминнокии маҳсулот дар сатҳи дохила ва беруна. Яке аз масъалаҳои асосие, ки ҷараёни рушди иқтисодиётро метезонад, ин такрористеҳсол мебошад, ки тавассути он самаранокии истеҳсолотро баланд намуда, ҳавасмандии истифодабарандагон ё истеъмолкунандагонро беохир ва зиёд мегардонад.

4. Дарстрасӣ ба имтиёзҳои давлатӣ ва дигар имкониятҳои дар салоҳияти он қарордошта. Яке аз механизмҳои дигари рушди иқтисоди миллӣ ин додани имтиёз ба бахши воқеии иқтисодиёт ва дастрасӣ ба имкониятҳои давлатӣ, ки дар тақвияти рушди иқтисодиёт муосидат менамояд, мебошад.

Бояд ибраз дошт, ки дар шароити имрӯза масоили мубрами таваррум ва устувори пули миллӣ бо нигоҳ доштани қобилияти харидории он дар бозори молу хизматрасонӣ, андешидани чораҳои зарурӣ ва татбиқи гуфтаҳои дар боло

зикргардида ва идораи босамари таварруму устувории пули миллӣ чунин масъалаҳо бояд авлавият дошта бошанд:

1. Баланд бардоштани маърифати молиявии мардум ва дар заминаи дарёфти роҳҳои самаранок истифода бурдани маблағҳои бекорхобида дар бахши воқеии иқтисодиёт ва бо ин восита таъмини бозори дохила бо молҳои ниёзи аввал;

2. Ташкили механизмҳои асосии дарёфти роҳҳои гуногуни воридоти ашёи хориҷӣ аз ҳисоби омилҳои содиротию ғайрисодиротӣ, ки ин амалҳо чараёни доманадор дошта бошанд;

3. Дар доираи нақшаҳои стратегӣ ва ба назар гирифтани тамоми талаботҳои пулӣ ва ғайрипулӣ (электронӣ) мустаҳкам намудани сатҳи баланди хизматрасонӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва пардохтпазирии низоми бонкӣ;

4. Аз ҳисоби тамоми сарчашма ва имкониятҳои давлатию ғайридавлатӣ рушди ММД – дар як сол ба ҳисоби миёна то 15-25%;

5. Дар доираи стратегияҳои муайяни ҳукуматию ғайриҳукуматӣ мустаҳкам кардани иқтидори содиротии кишвар аз рӯйи намудҳои гуногуни мол ба таври доимӣ ва бемахдуд;

6. Вобаста ба иқтидорҳои молиявии дохилӣ ва дар ин замина бунёди неругоҳҳои барқӣ ва зиёд намудани заминаҳои содиротии неруи барқи аз ҷиҳати экологӣ тоза ба кишварҳои ҳамсоя;

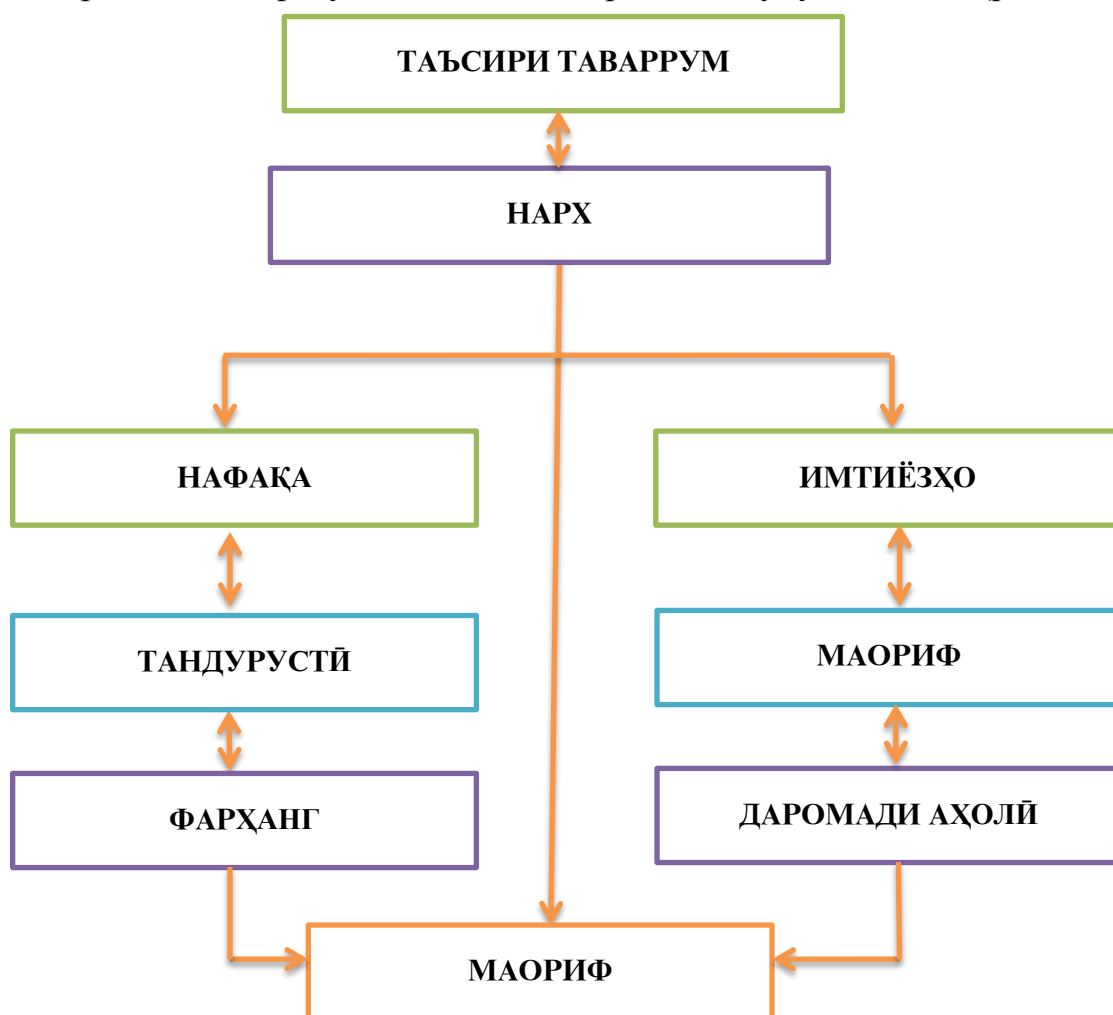
7. Дар доираи банақшагирии дуруст, марҳала ба марҳала аз рӯйи нишондиҳандаҳои алоҳида маҳдуд кардани бозори молҳои хориҷӣ ва додани имконият ба истеҳсолкунандагони дохилӣ;

8. Ҳавасманд гардонидани соҳаи хоҷагии қишлоқ аз тарафи бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ва ба таври илова баланд кардани сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт, ба ҳисоби миёна, ҳамасола ба андозаи 10-20% ва ғ.

Чӣ тавре ки таварруми пул дар сатҳи иқтисодиёт дар чараёни зоҳиршавӣ аз нуқтаи назари омилҳои нархӣ оғоз меёбад, бо мурури замон,

оқибатҳои иҷтимоии таваррум дар таркиби муносибатҳои пулӣ боиси дигаргун шудани вазъияти иқтисодии давлат мегардад, ки натиҷаи он ба масъалаҳои бӯхронӣ ва дигар мушкилотҳои бо пул алоқаманд боис мегардад, ки дар ин замина, масъалаҳои таваррумӣ низ ҷой доранд.

Ин гуфта бештар ба таварруми тезпарвоз монанд мебошад ва гирифтани пеши роҳи он аз нуқтаи назари тамоми иқтидорҳои давлатӣ муҳим ва зарурӣ мебошад, зеро дар сурати камтаваҷҷӯхӣ ба чунин суръати болоравӣ як қатор мушкилотҳои дигар низ ба вуҷуд меоянд. (расми 2.4).

Расми 2.4. Таъсири иҷтимоию иқтисодии таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: аз тарафи муаллиф таҳия шудааст.

Таваррум дар таркиби нарх нобаробарии арзиши истеъмолии соҳаҳои алоҳидаро ба вуҷуд оварда, ба ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷомеа таъсири манфӣ мерасонад. Воқеияти имрӯзаи таваррумро ба монанди рағҳои хунгузар, ки ба

тамоми узвҳои организми инсон пайвастагӣ доранд, дар сатҳи иқтисодию иҷтимоӣ чунин ташбеҳ додан мувофиқи мақсад аст.

Ҳамбастагии таваррум ва ҳамвобастагии он дар шароити печида ва мураккабу хатарафзо гардидани вазъияти иқтисодиёти ҷаҳон дар давлатҳои ба монанди Тоҷикистон, ки дар роҳи рушди устувори иқтисодӣ бо фароҳам овардани шароитҳои нав пеш мераванд, метавонад мушкилотофар гардад. Бо иловаи ин бояд гуфт, ки тибқи андешаи мо, масоили мубрами идоракунии таваррум дар Тоҷикистон барои он муҳим ва зарурӣ мебошад, ки иқтисодиёти мо то ҳол ба муҳити беруни иқтисодӣ, аниқтараш ба молҳои хориҷӣ вобастагӣ дорад ва аз ин хотир, таъсири манфии таваррум тезтар эҳсос мегардад. Таваррум, албатта, қобилияти харидории аҳолиро кам карда, таъсири манфии худро ба самти нафақа, имтиёзҳо ва дигар масоили аҳаммияти умумичамъиятидошта мерасонад.

Тибқи сарчашмаҳои дигар низ, таварруми пул, мувофиқи адабиёти муосири иқтисодӣ, ба ҳайси сабабҳои бавучудой ва амиқгардонандаи таваррум: омилҳои тавлидот, муомилот, омилҳои пулию ғайрипулӣ, суръати афзоиши нарх, ҳаҷми маҳсулот, тақозо, арза, хароҷот, воридоту содирот ва ғайра номбар карда мешаванд.

Омили асосие, ки аз ҳисоби он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таварруми пул ба вучуд омад, дар таҷрибаи собитшуда вазъи манфии иқтисоди миллӣ ва дараҷаи нокифояи истеҳсолот аст. Дар ҳолати набудани истеҳсолот ҳар як давлат барои қонеъ гардондани талаботи аҳолии худ, молҳои зарурии ниёзи мардумро аз хориҷи кишвар ворид мекунад. Норасоии асҳори хориҷӣ метавонад ба арзиш ва номгӯи молу маҳсулотҳо илова шуда, таваррумро ба таври иловагӣ ба вучуд меорад. Вобаста ба ин гуфтан мумкин аст, ки барои аз хориҷи кишвар ворид кардани номгӯи молу маҳсулотҳои гуногун зарурият ба асҳори хориҷӣ зиёд гардад, ки онро асосан давлат ва дигар сохторҳои марбута аз аҳоли ва дигар субъектони иқтисодӣ ва ғайрииқтисодӣ дастрас менамоянд, ки дар натиҷа, миқдори пул дар муомилот зиёд шуда,

беқурбшавии қурби асъори миллий бавучуд меояд. Ин беқурбшавӣ боиси пайдошавии таварруми пул мегардад.

Дар таҷрибаи собитшуда ҳосият ва омили дигари зиёд шудани хароҷотҳои истеҳсоли асоси таваррумӣ дорад, ки он боиси болоравии сатҳи нархҳо мегарданд. Дар амалия зиёдшавии нархҳо бошад, бевосита ба беқурбшавии пул оварда мерасонад. Тибқи адабиётҳои мавҷуда ва дигар сарчашмаҳои илмӣ исботшуда аини замон сабабҳои асосии ба вучуд омадани беқурбгардии пул ин номутаносибии байни унсурҳои гуногуни истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва таваррум мебошад: пасандоз ва истеъмолот, тақозо ва арза, даромад ва хароҷоти буча, миқдори пули дар муомилотбуда ва талаботи аҳоли ба пул ва ғайраҳо.

Сатҳи беқурбшавии пулро дар иқтисодиёт бо формулаи зерин ҳисоб мекунаманд;

$$B_n = \frac{I.N_4 - I.N_2}{I.N_2}$$

Дар ин ҷо:

B_n -сатҳи беқурбшавии пул

$I.N_4$ - индекси нархҳои соли ҷорӣ

$I.N_2$ - индекси нархҳои соли гузашта

Чӣ тавре ки маълум аст, таваррум, агар, аз як тараф дар сатҳи истеъмолкунанда таъсири манфии худро ба сатҳи даромади аҳоли, ки аз онҳо иловапулиро тақозо менамояд, таъсир расонад, аз дигар тараф, нархи таркибии тамоми хизматрасониҳои аҳоли ва дигар воситаҳои, ки аз хориҷ ё дохил барои расонидани ин хизматҳо таъсир мерасонад. Имрӯз зарур аст, ки барои гирифтани пеши роҳи таъсири манфии таваррум бояд масъалаҳои зерин аҳаммияти бештар дошта бошанд:

- тақвияти манбаъҳои истеҳсоли ва дар заминаи он бамаротиб зиёд намудани истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда;

- кам намудани шиддати омилҳои пулӣ бо роҳи аз байн бурдани тамоми амалиётҳои нақдӣ ё бо пули нақд алоқаманд;
- назорати ҷиддии омилҳои сунъӣ ва дигар омилҳои субъективӣ, ки дар боло бардоштани сатҳи нархҳо бо роҳҳои гуногун таъсир мерасонанд;
- тағйирот дар дигаргунсозии захираҳои молиявӣ дар сатҳи низоми бонкӣ ва дигар субъектҳои истеҳсолкунанда;
- нигоҳ доштани мувозинат дар арзиши даврагии пул бо роҳи маҳдуд кардани воридоти молҳои хориҷӣ ва додани имконият ба истеҳсолкунандагони дохилӣ ва ғ.

БОБИ 3.

МАСЪАЛАҲОИ АСОСИИ ИДОРАКУНИИ ТАВАРРУМ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

3.1. Муаммоҳои муосири сиёсати пулию қарзӣ ва алоқамандии он бо таваррум

Таҳаввулотҳо ва тамоюлҳои зуд-зуд тағйирёбанда дар солҳои охир дар тамоми кишварҳои дунё як қатор тағйиротҳои куллиро ба миён оварда, вазъияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷаҳонро мураккаб намудааст. Дар таҷрибаи равандҳои умурӣ ва иқтисодӣ давлатҳои ҷаҳон як қатор марҳалаҳои мушкили иқтисодӣ, сиёсӣ ва молиявиро аз сар гузаронидаанд, ки ин то як андоза ба як қатор давлатҳо мушкilot, ба давлатҳои дигар механизмҳои пешрафтро фароҳам овардааст. Дар таҷрибаи рушди иқтисодӣ давлатҳои дунё асосан бӯҳронҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва молиявиро аз сар гузаронидаанд, ки ин масъалаҳо дар сатҳи нигоҳ доштани мувозинати суботи ҷомеа нақши муҳим ва зарурӣ доранд. Вобаста ба ин, давлатҳои алоҳида пайваста кӯшиш менамоянд, ки ба ин масъалаҳои муҳимми ҳаёти ҷомеа аҳамияти аввалиндараҷа дода, мувозинати рушди ҷамъатарафаи худро барои суботи ҷомеа нигоҳ доранд.

Мусаллам аст, ки дар ҳар як давлати алоҳида як ё якчанд афзалияти хусусияти гуногундошта ҳукмфармост ва он давлат кӯшиш менамояд, ки дар доираи он имконияте, ки дар даст дорад, ба воситаи он ҳам фаъолияти худ ва ҳам муттаҳидонашро идора намояд. Аз ин нуқтаи назар, дар ҳар як давлати алоҳида як бартарият ва якчанд афзалият дида мешавад ва дар баъзе маворид ин афзалиятҳо метавонанд дар равандҳои тезутунди ҷаҳонишавӣ бар ғоидаи он набошад ва ё онро аз мушкilotи фарогир берун кашида натавонанд. Проблемаи охири сайёра собит намуд, ки дар сурати баръакс авҷ гирифтани тамоюлҳои умумиҷаҳонӣ, ҳатто, давлатҳои тараққикарда низ аз вартаи таъсири манфии ин тамоюлҳои печида баромада наметавонанд ва як қатор

зиёну шокхоро ба худ қабул менамоянд. Агарчанде ки мушаххас намудани таъсири омилҳо ба сатҳи иқтисодиёт вобаста ба таъсири омилҳо душвор ва мураккаб бошад, лекин ин тамоюл ва таъсирро аз рӯйи нишондиҳандаҳои рушди иқтисодиёти давлатҳои пешрафта ва рӯ ба тараққӣ мушоҳида кардан имконпазир мебошад (нигар. ҷадвали 3.1).

Ҷадвали 3.1. Рушди иқтисодиёти ҷаҳон дар солҳои 2017-2022 бо %

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Иқтисоди ҷаҳон	3,8	3,5	2,4	-4,3	5,5	2,9
Давлатҳои тараққикарда	2,4	1,5	1,6	-5,4	5,0	3,0
Давлатҳои рӯ ба инкишоф	1,4	3,4	3,5	-2,6	6,3	3,4
Ҷумҳурии Тоҷикистон	7,1	7,3	7,5	4,6	9,2	8

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои сиёсати таваррумӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2017-2022

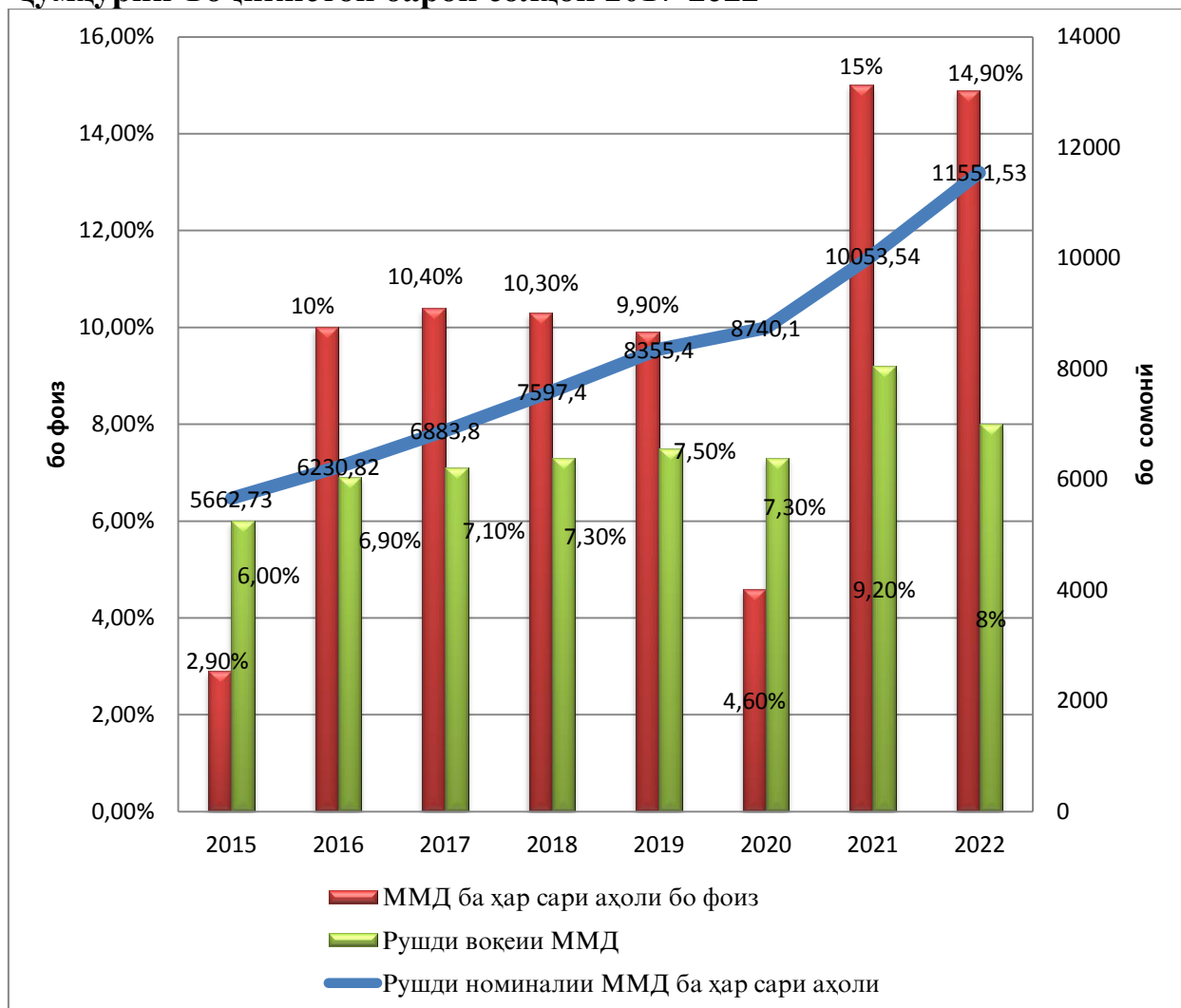
Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали мазкур бармеояд, ки сатҳи рушди иқтисодиёт дар давлатҳои тараққикарда ва давлатҳои рӯ ба инкишоф гуногун буда, ҳиссаи афзалиятноки рушд бештар дар давлатҳои рӯ ба инкишоф ба назар мерасад. Чӣ тавре ки маълумотҳо нишон медиҳанд, рушди иқтисоди ҷаҳон дар соли 2017 агар 3,8%-ро ташкил намуда бошад, пас, ин нишондиҳанда дар соли 2022 2,9%-ро ташкил медиҳад. Таносуби рушд байни давлатҳои тараққикарда ва давлатҳои рӯ ба инкишоф бештар ба давлатҳои рӯ ба инкишоф рост меояд. Тибқи маълумотҳои ҷадвали 11 рушди иқтисод дар давлатҳои рӯ ба инкишоф дар соли 2017 1,4% ва дар соли 2022 3,4%-ро ташкил намуд. Ин ҳисса дар давлатҳои тараққикарда дар соли 2017 2,4% ва дар соли 2022 3,0% ро ташкил медиҳад. Ҳол он ки ин нишондиҳанда дар соли

2020 рушди иқтисоди ҷаҳон – 4,3%, давлатҳои тараққикарда -5,4% ва давлатҳои рӯ ба инкишоф – 2,6% коҳиш ёфтааст.

Чунин тамоили коҳишбӣ дар давлатҳои пасошуравӣ, аз он ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон натиҷаи назаррас дошт, ки дар ҳадди 4,6% нигоҳ дошта шуд. Илова бар ин, кайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯза пеш бурдани сиёсати самаранокӣ иқтисодӣ бо мақсади таъмини рушди босуботи иқтисодиёт, ба роҳ мондани идоракунии он дар асоси стратегияҳои миллии дарозмуддат, қабули қонуну қарорҳои ба талаботи замон ҷавобгӯ, ташкили шароити мусоид барои рушди истеҳсолот ва соҳибкорию сармоягузорӣ асоси рушди иқтисодиёти дилхоҳ давлат мебошад[56.5]. Дар таркиби рушди иқтисодиёти ҳар як давлат ҳангоми муайян кардани рушди иқтисодиёт ҳама вақт мувозинати сатҳи нархҳо ва дастрасии аҳоли ба маводҳои ниёзи аввал масъалаи асосӣ мебошад. Зеро нигоҳ доштани мувозинати сатҳи таваррум дар таркиби рушди иқтисодиёт маънои истеҳсолоти барзиёд ва ба содирот нигаронидашуда мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди ММД - қисми мураккаби иқтисодӣ мебошад, ки тавассути он арзибии тамоми нишондиҳандаҳои иқтисодӣ мутамарказ карда мешаванд.

Ташкили муҳити рушд ва фароҳам овардани шароит яке аз механизмҳои асосии рушди иқтисоди миллий дар заминаи захираҳои арзони пулӣ ва дастрасӣ ба онҳо мебошад. Рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нигоҳ доштани мувозинати сатҳи монетизатсияи самаранок, коҳиш додани сатҳи таварруми шадид, афзоиши буҷети давлат, асосан баъд аз солҳои 1996-2001 оғоз гардид. Дар шароити имрӯза, яке аз масъалаҳои асосие, ки рушди устувори иқтисодиро баҳо медиҳад, ин ММД ва махсусан ММД ба ҳар сари аҳоли мебошад. Дар таҷрибаи давлатҳои пешрафта яке аз механизмҳои асосии баҳодихии рушди иқтисодӣ, ин ҳиссаи ММД ба ҳар сари аҳоли мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки бо фароҳам овардани шароит рушди иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи ММД ва афзоиши буҷети давлатӣ тамоили зиёдшавӣ дорад, ки натиҷаи онро дар дигараммаи 3.1 мушоҳида кардан мумкин аст.

Диаграммаи 3.1. Динамикаи тағйирёбии таркиби рушди ММД дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2022

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкии солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305).

Бо дарназардошти он ки баҳодиҳии мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муносибатҳои иқтисоди хориҷӣ (ҳолати тавозуни савдою хизматрасонӣ, ҳисоби амалиёти қорӣ ва ғ.) дар таҳия намудани сиёсати иқтисодии давлатӣ, сиёсати дурусти пулию қарзӣ, аз ҷумла сиёсати асъорӣ нақши калон мебозад, соли 1998 Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, №203 «Дар бораи тартиби таҳия ва пешниҳоди тавозуни пардохти Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид[48.45], ки ин масъала тавонист барои суботи нархҳо ва иқтисодиёт мусоидати ҳаматарафа намояд.

Илова бар ин, қайд кардан зарур аст, ки дар таркиби тавозуни пардохти давлат ҳиссаи ММД ва дигар нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ низ мавқеи калидӣ доранд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди воқеии ММД ҳамасола ба ҳисоби миёна, 9,8% афзоиш меёбад. Аз таҳлили диаграммаи мазкур бармеояд, ки агар ММД ба ҳар сари аҳоли дар соли 2017 5662,7 ҳазор сомони ро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 11551,5 сомони баробар гардидааст, ки дар таносуб ба соли 2017 103,9% афзоиш ёфтааст ва рушди ММД дар муқоиса ба соли 2017 89,6% -ро ташкил медиҳад.

Қайд кардан зарур аст, ки сатҳи баҳодиҳии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва беҳтар сохтани сифати зиндагии аҳоли асосан аз рӯйи ММД ба ҳар сари аҳоли мувофиқи мақсад мебошад ва ин нишондиҳанда моро метавонад ба масъалаҳои дигари макроиқтисодӣ наздик созад, то дар он самту соҳа тағйироти ҷиддиро ба миён орем.

Дар ҳошияи ин гуфтаҳо бояд иброз дошт, ки рушди ММД ба ҳар сари аҳоли ба ҳисоби миёна 13% афзоиш меёбад. Яъне, аз таҳлилҳо бармеояд, ки агар рушди ММД ба ҳар сари аҳоли соли 2015 дар муқоиса ба соли 2014 2,9% -ро ташкил намуда бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2022 дар муқоиса ба соли 2021 14,9% афзоиш ёфтааст, ки чунин нишондиҳанда дар шароити имрӯза назаррас мебошад ва идомаи ин тамоил ба манфиати рушди минбаъдаи иҷтимоию иқтисодӣ мебошад. Дар шароити имрӯза, яке аз масъалаҳои дигаре, ки ба сифати зиндагии аҳоли ва дараҷаи рушди иқтисодиёт ҳамчун манбаи арзони пулӣ таъсир мерасонад ин буҷети давлатӣ мебошад, ки он ҳамасола тамоили болоравиро касб намудааст. Таҳлилҳо ва сарчашмаҳои илмӣ бозгӯи рушди ҳамасолаи буҷет ва манбаъҳои ғанигардонии буҷет мебошанд. (нигар. ҷадвали 3.2).

Чадвали 3.2. Динамикаи тағйирёбии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2022 (млн сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Нисабат ба соли 2017
Харочот	19,7	24,07	23,7	24,9	29,3	34,8	76,6%
Даромад	19,5	23,9	23,2	24,3	29,5	36,3	86,1%
Фарқият	-0,2%	-0,17%	-0,5%	-0,6%	0,2%	1,5%	

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкии солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305).

Дар сомонаи расмӣ роҳбари давлат дуруст қайд гардидааст, ки “дар даврони соҳибистиклолӣ системаи молияи ҷумҳурӣ, аз ҷумла заминаи қонунгузори он дар доираи талаботи стандартҳои байналмилалӣ ташаккул ёфта, низоми нави молия дорои принципҳои шаффофият, ҳисоботдихӣ ва самаранокӣ мавриди амал қарор гирифт. Инчунин, дар системаи хазинадории молияи кишвар низоми электронии қорбарӣ қорӣ гардид, ки ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ буда, шаффофияти низоми пардохт ва хизматрасониҳои сатҳи баландро ба миқозон таъмин менамояд” [26]. Маҳз ҳамин иқдомҳо боиси он гардид, ки сатҳи буҷети давлат рушд ёфта, ба беҳтар шудани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидати ҳамаҷарафа намояд.

Нишондиҳандаҳои рушди буҷет, агарчанде ки то соли 2021 бо заминаи рушд ҳамчун қаср ҷамъбаст мегардад, ин тамоюл ҳамасола майли зиёдшавӣ дорад. Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали мазкур бармеояд, ки агар дар соли 2017 19,5 млн сомони ро ташкил намуда бошад, пас, ин нишондиҳанда дар соли 2022 36,3 млн сомони ро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса ба соли 2017 86,1% афзоиш ёфтааст. Хароҷоти буҷети давлатӣ бошад, дар соли 2017 19,7 ва дар соли 2022 34,8 миллиард сомони ро ташкил намудааст, ки муҷансибан 76,6% афзоиш ёфтааст. Ҳамзамон бо ин, фарқ байни даромад ва хароҷот дар

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1991 то соли 2021 каср мебошад ва ин бо талошҳои пайваста дар самти манбаъҳои даромади буҷети давлатӣ аз соли 2021 бе каср ҷамъбаст гардид. Новобаста аз ин, ҳиссаи буҷети давлат дар ММД дар давраи таҳлилшаванда бетағйир мебошад, ҳол он ки дар алоҳидагӣ ин масъала тамоили зиёдшавӣ дорад.

Ҷадвали 3.3. Даромад ва хароҷоти буҷет нисбат ба ММД дар солҳои 2017-2022 бо %

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Хароҷот	32,2%	35,0%	30,6%	30,2%	29,6%	30,0%
Даромад	31,9%	34,0%	30,0%	29,5%	29,8%	31,4%
Фарқият	-0,3%	-1%	-0,6%	-0,7%	0,2%	1,4%

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти сиёсати таваррумӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 2017-2022

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таркиби ММД аз як қатор сарчашмаҳои асосӣ иборат мебошад, ки дар таркиби ҳиссаи буҷети давлат низ назаррас мебошад. Аз таҳлилҳо бармеояд, ки даромади буҷед ҳамасола ба ҳисоби миёна 30,1%-и ММД -ро ташкил медиҳад ва ин дар муқоиса ба дараҷаи рушди ММД дар тӯли 6 сол қариб бетағйир мебошад. Агарчанде ки дар алоҳидагӣ буҷети давлат тамоили болоравиро касб намуда бошад, аммо дар муқоиса ба рушди ММД қариб бетағйир мебошад. Зеро, агар ҳиссаи буҷет нисбат ба ММД дар соли 2017 31,9%-ро ташкил намуда бошад, пас, ин нишондиҳанда дар соли 2022 31,4%-ро ташкил медиҳад, ки дар таносуб ба соли 2017 0,5 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст.

Вобаста ба таҳлили маълумотҳо, қайд кардан бамаврид аст, ки дар шароити имрӯза рушди буҷети давлатӣ дар таносуб ба ММД мувофиқи мақсад буда, ин ҳисса метавонад натиҷаҳои назаррасро ба бор оварад. Ба ин хотир, зарур аст, ки манбаъҳои ташаккули буҷети давлатиро дар баробари

омилҳои андозӣ аз ҳисоби омилиҳои ғайриандозӣ зиёд кардан шартӣ зарурӣ мебошад. Зеро таҳлилҳои манбаъҳо дар 5-6 соли охир қариб бетағйир мебошанд (нигар. ҷадвали 3.4.).

Ҷадвали 3.4. Ташаккул ва ҳиссаи воридоти андоз ба буҷет дар солҳои 2017-2022 бо %

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ҳиссаи воридоти андоз ба буҷет	67,6%	62,6%	67,9%	63,1%	66,7%	60,0%
Андоз аз арзиши иловашуда	27,5%	25,4%	27,7%	26,3%	27,9%	24,6%
Андоз аз даромад	15,8%	14,7%	16,4%	14,7%	16,0%	16,3%
Андози иҷтимоӣ	8,1%	7,4%	7,3%	6,9%	6,9%	5,5%

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои сиёсати таваррумӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2017-2022

Низомии андоз дар ташаккул ва рушди буҷети давлат зарур ва муҳим буда, қисми бештари онро ташаккул медиҳад ва ҳиссаи он ҳамеша назаррас мебошад. Низомии андоз дар сатҳи иқтисодӣ ва рушди ҳаматарафаи он мавқеи калидӣ дошта, дар таркиби худ дорои як қатор хусусиятҳои боздорандагӣ ва рушдро доро мебошад. Аз ин лиҳоз, бояд гуфт, ки низомии андози мукамал ва фарогир ҳамеша сатҳи мувозинати рушдро нигоҳ дошта, ҳавасмандгардонии субъектҳои гуногуни андозсупорро дар сурати расмӣҳои дурусти низомии андозбандӣ ҳавасманд мегардонад. Дар дигар маврид, низомии нобаробари андозӣ ва гаронмеёр метавонад иқтисодиёти давлатро фалаҷ ва сатҳи истеҳсолотро коҳиш диҳад.

Ҳамчунин, низомии андозӣ, нобаробар иқтисоди воқеиро метавонад ба иқтисодиёти сунъӣ мубаддал гардонад. Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали 3.4. бармеояд, ки ҳиссаи воридоти андоз ба буҷет, агар дар соли 2017 67,6%-ро

ташкил намуда бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 60% баробар гардидааст, ки дар таносуб ба соли 2017 7,6 банди фоизӣ кам мебошад.

Камшавии ҳиссаи андоз дар буҷет, агар, аз як тараф ба имтиёзҳои андоз нигаронида шуда бошад, аз дигар тараф, нобаробарии андозбандӣ дар сатҳи субъектҳои иқтисодӣ ва дигар пардохткунандагони андоз мебошад. Дар таркиби ҳиссаи андоз, андоз аз арзиши иловашуда афзалият дошта, ҳиссаи он дар маҷмуи умумии андозҳо дар соли 2017 27,5% ва дар соли 2022 24,6%-ро ташкил медиҳад. Ҳиссаи андоз аз даромад дар соли 2017 15,8% ва дар соли 2022 16,3%-ро ташкил медиҳад. Андози иҷтимоӣ бошад, дар соли 2017 8,1% ва соли 2022 5,5%-ро ташкил медиҳад. Андоз аз арзиши иловашуда дар таносуб ба соли таҳлилшаванда -2,2 банди фоизӣ, андоз аз даромад 0,5 банди фоизӣ ва андози иҷтимоӣ -2,6% тағйир ёфтаанд.

Вобаста ба талабот ва тамоюлҳои замони имрӯз, қайд кардан бамаврид аст, ки ҳама масъалаҳои таҳлилгардида дар таркиби худ ҳамчунин омили пулӣ ва ғайрипулии таваррумӣ махсуб меёбанд. Суръати баланди зиёдшавии маоши кормандон нисбат ба болоравии ҳосилнокии меҳнати онҳо дар секторҳои давлатӣ ҳамчун омили ғайрипулии таваррум боиси болоравии он мегардад[54.186]. Қайд кардан зарур аст, ки дар таркиби таваррум ҳиссаи хароҷотҳои давлатӣ, ки боиси баланд гардидани музди маош ва дигар хароҷотҳо мегардад, метавонад таъсир расонад. Вобаста ба ин, қайд кардан зарур аст, ки масъалаи баландшавии музди меҳнатро, ки ба болоравии таваррум алоқаманд мебошад, дар сатҳи давлат аз хароҷоти буҷет мушоҳида кардан мумкин аст ва дар аксар маврид махсусан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин масъала ба болоравии нархҳо аз нуқтаи назари хусусиятҳои равонӣ таъсир мерасонад.

Чадвали 3.5. Сатҳ ва ҳиссаи хароҷотҳои буҷети давлатӣ аз рӯи соҳаҳо дар солҳои 2017-2022 (%)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Идораи давлатӣ	7%	6%	6%	8%	7%	5%
Маориф	19%	16%	19%	19%	20%	21%
Тандурустӣ	7%	6%	7%	8%	11%	8%
Ҳифзи иҷтимоӣ	15%	13%	15%	16%	15%	13%
Ҳоҷагии манзил	5%	5%	5%	5%	6%	6%
Фарҳанг ва манзил	4%	3%	4%	4%	4%	4%
Сӯзишворӣ ва варзиш	16%	27%	19%	15%	17%	21%
Кишоварзӣ	3%	2%	3%	2%	3%	3%
Саноат ва сохтмон	1%	1%	1%	1%	1%	1%
Нақлиёт	5%	5%	5%	4%	6%	8%
Дигар соҳаҳо	18%	15%	16%	18%	10%	10%

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои сиёсати таваррумӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 2017-2022

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи хароҷотҳои буҷет айнаи замон ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дорад, ки дар аксар маврид ҷанбаҳои иҷтимоӣ ба болоравии сатҳи таваррум оварда мерасонад. Ҳамчунин, ҷанбаҳои иҷтимоии таваррум ба музди маоши кормандони соҳаи маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, идораи давлатӣ, фарҳанг ва дигар хароҷотҳои ҷорӣ он вобастагии зиёд дорад.

Аз таҳлили маълумотҳои чадвали мазкур бармеояд, ки хароҷоти буҷети давлат соли 2017 дар соҳаи идораи давлатӣ 7%, дар соли 2022 5%, маориф 19%, тандурустӣ 7%, ҳифзи иҷтимоӣ 15%, ҳоҷагии манзил 5%, фарҳанг ва манзил 4%, сузишворӣ ва варзиш 16%, кишоварзӣ 3%, саноат ва сохтмон 1%, нақлиёт 5%, дигар соҳаҳо бошад, 18% - ро ташкил медиҳад. Таркиби хароҷот дар соҳаҳои номбурда соли 2022 маориф 22%, тандурустӣ 8%, ҳифзи иҷтимоӣ 13%, ҳоҷагии манзил 6%, фарҳанг ва манзил 4%, сӯзишворӣ ва варзиш 21%, кишоварзӣ 3%, саноат ва сохтмон 1%, нақлиёт 8%, дигар соҳаҳо бошад 10% - ро ташкил медиҳад.

Новобаста аз оне ки таъсири хароҷоти буҷети давлат дар алоҳидагӣ ба сатҳи таваррум назарногир бошад, лекин ҳангоми муқоисаи лаппишҳои нишондиҳандаҳо маълум мегардад, ки ҳамасола ҳангоми тағйир ёфтани хароҷотҳои буҷет, таваррум дар давоми сол дар сатҳи маҳсулотҳои хӯрокворӣ низ тағйир меёбад, ки ин тағйирёбиро дар ҷадвали 3.6. мушоҳида кардан мумкин аст.

Ҷадвали 3.6. Ҳамвобастагии хароҷоти буҷет ва сатҳи таваррум дар таркиби маҳсулотҳои хӯрокворӣ дар соли 2017-2022

Номгӯи маҳсулотҳо	Солҳо												
	2017			2018		2019		2020		2021		2022	
	Меъёр	Афзоиш %	Саҳм дар таваррум (б.ф.)	Афзоиш %	Саҳм дар таваррум (б.ф.)	Афзоиш %	Саҳм дар таваррум (б.ф.)	Афзоиш %	Саҳм дар таваррум (б.ф.)	Афзоиш %	Саҳм дар таваррум (б.ф.)	Афзоиш %	Саҳм дар таваррум (б.ф.)
Хӯрокворӣ		7,5	4,3	5,0	2,8	10,9	5,8	13,0	7,0	7,3	3,8	9,3	4,8
Х		А		Р		О		Ҷ		О		Т	
Идораи давлатӣ		7%		6%		6%		8%		7%		5%	
Маориф		19%		16%		19%		19%		20%		21%	
Тандурустӣ		7%		6%		7%		8%		11%		8%	
Ҳифзи иҷтимоӣ		15%		13%		15%		16%		15%		13%	
Ҳоҷагии манзил		5%		5%		5%		5%		6%		6%	
Фарҳанг ва манзил		4%		3%		4%		4%		4%		4%	
Сӯзишворӣ ва варзиш		16%		27%		19%		15%		17%		21%	
Кишоварзӣ		3%		2%		3%		2%		3%		3%	
Саноат ва сохтмон		1%		1%		1%		1%		1%		1%	
Нақлиёт		5%		5%		5%		4%		6%		8%	
Дигар соҳаҳо		18%		15%		16%		18%		10%		10%	

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои шарҳи таваррум дар солҳои 2017-2022 бо %

Дар таҷриба вобаста ба ҷанбаҳои иқтисодӣ хусусияти таъмини рушди бахши воқеии иқтисодиётро доро мебошанд, аз нуқтаи назари хароҷоти таркиби буҷет нишондиҳандаи паст мебошад. Новобаста аз он ки

мувозинати рушди тамоми нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар заминаи бахши воқеии иқтисодиёт нигоҳ дошта мешаванд, ҳамонро сатҳи монетизатсияи иқтисодӣ, сатҳи харочотҳои буҷетӣ ба бахшҳои воқеии иқтисодиёт (саноат ва кишоварзӣ) муаммодор буда, ин нишондиҳанда аз ҳама камтарин дар муқоиса ба дигар нишондиҳандаҳо мебошад.

Гуфтан зарур аст, ки дар таҷриба масоили мубрами вобаста ба харочотҳои буҷети давлат боиси ба миён омадани таваррум мегардад. Аз ин хотир, бо мурури замон нигаронидани қисми харочотҳои буҷет аз рӯи нақшаи муайян ба бахши воқеии иқтисодиёт метавонад як қатор имкониятҳои дигари рушдро фароҳам оварад. Дастгирии бахши воқеии иқтисодиёт мутаносибан метавонад, аз як тараф, пеши роҳи болоравии нархҳоро гирад, аз дигар тараф, тавассути фароҳам овардани шароит сатҳи талаботро дар ҳама шароит нигоҳ дорад. Имрӯз зарур аст, ки барои беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ ба бахши воқеии иқтисодиёт аз ҷониби давлат, институтҳои молиявии байналхалқӣ ва минтақавӣ ва низоми бонкии кишвар бояд мушкilotҳои зерини бахши воқеии кишвар бартараф карда шаванд:

- Дастгирии бахши воқеии иқтисодиёт бо роҳи ҳиссачудокунии қарздиҳӣ дар давраҳои муайяни вақт, ки дар ин давра зарурият ба захира ё маблағҳои озоди пулӣ баланд мебошад;

- Зиёд намудани ҳиссаи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар бахши воқеии иқтисодиёт (саноат ва кишоварзӣ) ва иштироки якҷоя дар анҷоми лоиҳаи сармоягузоришаванда то лаҳзаи охир;

- Ташкил намудани бонку ташкилотҳои молиявии соҳавӣ дар доираи низоми мутамарказе, ки дар он давлат, институтҳои молиявии байналхалқӣ, низоми бонкӣ ва дигар ташкилотҳои имконияти хуби молиявидишта ширкат варзанд;

- Дарёфти механизмҳои истифодаи самараноки иқтидорҳои зехнӣ дар самти истеҳсолот ва дигар самтҳои баландкунандаи ҳосилнокии меҳнат ва тақрири истеҳсол.

3.2. Таҳлили баҳши воқеии иқтисодиёт ва таъсири он ба сатҳи таваррум ва қурби пули миллӣ

Амсилаҳои рушди иқтисоди миллӣ дар ҳама шароит хусусияти занҷиравӣ дошта, онҳо ҳамчун муҳаррик ва алтернативаи рушди дигар бахшҳои иқтисодӣ маҳсуб ёфта, танзим ва мувозинати як қатор нишондиҳандаҳои пулиро таъмин менамоянд. Таҷриба нишон дод, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз солҳои 1991 қанда шудани занҷираи муносибатҳои соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт боиси якбора коҳиш ёфтани рушди иқтисодӣ гардид. Дар солҳои аввали Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоти асосии кишвар ин бамаротиб авҷ гирифтани ҷанги шаҳрвандӣ ва ҳамзаммон бо ин коҳиш ёфтани сатҳи идорасозии давлат ва идорасозии давлатӣ ва вазъи ноустувори макроиқтисодиро дар бар мегирифт.

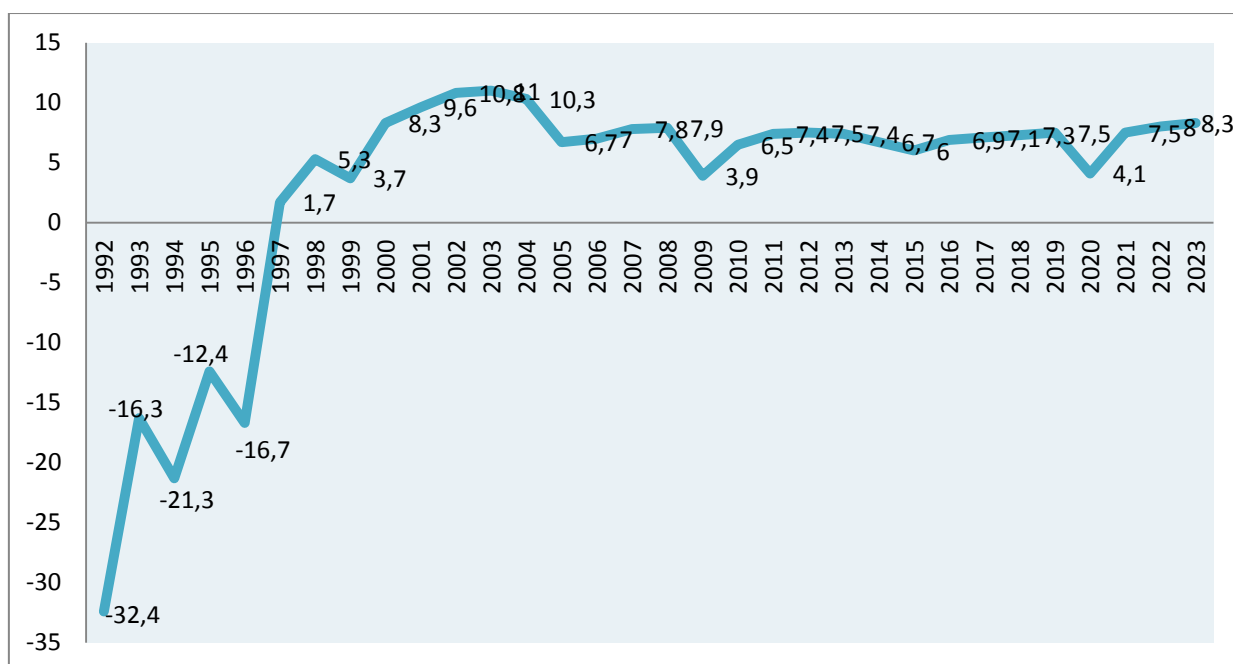
Иброз доштан зарур аст, ки дар чунин шароити тоқатфарсо фаъолият ва пешрафти сохторҳои давлатӣ, мақомоти қонунбарору судӣ ва иҷроия, соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, баҳши хусусӣ ва дигар соҳаҳо фалаҷ шуда буданд, ки тибқи таҳлилҳо ин тамоюл шадидан 5 солро дар бар гирифта, пешрафти Тоҷикистонро чандин солҳо ба ақиб кашонид. Қайд кардан зарур аст, ки баҳши воқеии иқтисодиёт, махсусан баҳши саноат ва кишоварзӣ, омили асосии нигоҳ доштани мувозинатҳои таваррум ва устувории қурби пули миллӣ мебошад. Дар таҷрибаи рушду нумуи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаштан аз як низоми иқтисодӣ (иқтисодиёти нақшавӣ) ба низоми иқтисодиёти бозорӣ дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор тағйиротҳои куллиро ба миён овард.

Тағйиротҳои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бавучудоянда бо сабаби таъсири ҷанги шаҳрвандӣ, сари вақт нагузаронидани ислоҳоти пулӣ ва як қатор масъалаҳои дигар боиси бамаротиб коҳиш ёфтани сатҳи рушди иқтисодиёт, баланд гардидани сатҳи бемайлони таваррум, густариш пайдо кардани бӯҳрони шадиди иқтисодӣ ва аз қор боз мондани қорхонаҳои

истеҳсолӣ, омили асосии таназзули иқтисодӣ гардид. Ногуфта намонад, ки аз байн рафтан ва шадидан коҳиш ёфтани муносибатҳои тичоратию иқтисодӣ, ҳамзамон бо ин ҳалалдор гардидани ҳисоббаробариҳо бо собиқ ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шуравӣ, қатъ гардидани вуруди маблағҳои мутамарказ аз буҷети умумииттифоқӣ, яқбора боло рафтани нархҳои воридотии захираҳои энергетикӣ, молҳои истеъмоли иқтисодиёти мамлакатро фалаҷ кард ва ба хоҷагии халқ миллиардҳо доллари ИМА зарар овард[57.7].

Баъди ба даст овардани истиқлолият Тоҷикистон дар як пайроҳаи печида ва душвор қарор гирифт, ки баромадан аз он як муаммои сарбаста буд. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, барои дарёфти роҳҳои нави расидан ба як кишвари пешрафта, як қатор тағйиротҳои сохторӣ ва институтсионалӣ бо талошу заҳматҳои зиёд ба амал бароварда шуд, ки ин роҳи ҷадиди расидан ба ҳадафҳои созандаро дар Тоҷикистон боз намуд. Сиёсати иқтисодии давлат дар доираи худ ҳамаи он масъалаҳоро, ки бевосита ба нигоҳ додани мувозинатҳои рушд бо назардошти мувозинати таваррум, суботи иқтисодӣ, рушди нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ба онҳо аҳамияти зарурӣ медиҳад. Проблемаҳои баучудомада дар самти сиёсат, иқтисодиёт ва иҷтимоиёт боиси он гардид, ки як қатор мушкилотҳои мавҷуда ҳал гардида дар самти рушди иқтисодиёти ва дигар бахшҳои муҳими давлатӣ ислоҳоти ҷиддӣ ворид гардида, ин бахшҳо бояд рушд дода шаванд. Тамоили тағйирёбии сатҳи иқтисодиёт ва дигар нишондиҳандаҳои макроиқтисодиро дар диаграммаи 3.2 мушоҳида кардан мумкин аст.

Диаграммаи 3.2. Динамикаи тағйирёбии ММД дар солҳои 1991-2023 бо %

Сарчашма: дар асоси ҳисобҳои Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИҚТ, Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 21.12.2021, 23.12.2022, 28.12.2023.

Истиқлолияти давлатӣ бузургтарин дастоварди Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, он дар зери таъсири як қатор мушкilotҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ омезиш ёфта, то ба имрӯз ба як зинаи устувор расидааст. Ҳамзамон бо ин, гуфтан мумкин аст, ки чиҳати ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор арзишҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро чиҳати суботу озоиши мардуми кишвар аз даст дод, ки ин то як давраи муайян вазъиёти иқтисодӣ ва сиёсии кишварро бухронӣ намуд.

Дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ, ки ҷанги таҳмилӣ – шаҳрвандӣ доман зада буд, якбора вазъияти иқтисодию иҷтимоии мамлакатро душвор намуда, сатҳи рушди иқтисодиётро ба дараҷаи пастарин расонид, ки ин масъала дар як муддати муайян идоранашаванда буд. Қатъан ибраз доштан зарур аст, ки дар рӯзҳои аввали Истиқлолияти давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳоти иқтисодиёти миллиро тавассути аз низоми банақшагирии мутамаркази давлатӣ ба иқтисоди бозоргонӣ гузаронидани соҳаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба роҳ монда, дар ин самт як қатор корҳои муҳимро ба

хотири сохтани Тоҷикстони ободу озод ва воқеан пешрафта шароит фароҳам оваранд. Дар ин самт барои гузаронидани ислохот қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии муайянкунанда ва танзимкунандаи муносибатҳои иқтисодӣ қабул карда шуданд.

Гуфтан мумкин аст, ки бидуни таҳияи чунин сохторҳои ҳаётан муҳим бартараф кардани нишондиҳандаҳои манфии ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ ғайриимкон буд. Норасоии иқтидорҳои дохилӣ ва фалаҷ гардидани муҳаррикҳои иқтисодӣ боиси ба миён омадани мушкилотҳои ҷадиди пулию қарзӣ ва дигар мушкилотҳои ба ин баробар гардид.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки соли 1992 рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон якбора -32,4% коҳиш ёфта, ин тамоил то соли 1996 идома пайдо намуда, дар ин сол – 16,7%-ро ташкил намуд, ки дар сатҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъияти душвортарин маҳсуб меёфт. Дар давраи ҳассос, агар, аз як тараф сатҳи иқтисодиёт бамаротиб коҳиш ёфта, фаъолияти корхонаҳои истеҳсоли аз фаъолият боз мемонданд, аз дигар тараф, ҳаҷми пули дармуомилотбуда бамаротиб афзоиш ёфта, таварруми пул дар давоми як моҳ зиёда аз 250%-ро ташкил менамуд.

Вобаста ба таҳлили маълумотҳои мазкур, мо ба хулосае омадем, ки давраҳои ҳассоси рушди нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба чор давраи асосӣ тақсим намудан мумкин мебошад:

- Давраи якум соҳи 1991-1996:
- Давраи дуюм солҳои 2008 – 2009:
- Давраи сеюм соли 2020

Қайд кардан зарур аст, ки ҳассостарин давраи ғарбалотуми иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои аввали ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ буд, ки ин давраи мушкил дар самти сиёсати ягонаи пулию қарзӣ, вазъияти номусоиди иҷтимодию иқтисодӣ то солҳои 1996 идома пайдо намуд. Вобаста ба таҳлил ва арзёбиҳо ёдовар шудан ба маврид аст, ки дар чунин лаҳзаҳои душвор дар назди давлати миллии тозабунёди мо масъалаи воқеан ҳам муҳим ин боқӣ мондани Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун

субъекти мустақил дар арсаи байналмилалӣ, соҳибистиклолии ҳақиқӣ ва яқпорчагии давлати тоҷикон меистод.

Табиист, ки дар чунин вазъият иқтисодиёт ва истеҳсолот наметавонист на танҳо инкишоф ёбад, балки дар як сатҳ нигоҳ дошта шавад. Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) дар тури солҳои 1992-95 босуръат, ба ҳисоби миёна 20 фоизи солона паст мешуд. Гузашта аз ин, сатҳи умумии нархҳои истеъмолӣ (таваррум) дар тури солҳои 1992-95 бо суръати хеле баланд, ба ҳисоби миёна 2483 фоизи солона меафзуд (нигар. ҷадвали 3.7.).

Ҷадвали 3.7. - Динамикаи тағйирёбии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар солҳои 1991-1996

Солҳо	Ногӯи нишондиҳандаҳо ва тағйирёбии онҳо		
	Тағйирёбии ММД (%)		Тағйирёбии таваррум бо %
	Соли 1991 – 100%	Нисбат ба соли гузашта бо %	
1992	67,7	- 32,3	1420,0%
1993	56,5	- 11,2	7430,0%
1994	44,5	- 12,5	101,1%
1995	38,9	- 5,6	983,6%
1996	32,4	-	40,6%

Сарчашма: дар асоси маълумотҳо ва сомонаи расмӣ <http://www.president.tj> (манбаи электронӣ) таҳия гардидааст.

Мушкилоти асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он давраҳои душвор фалаҷшавии иқтисоди миллӣ ва ҷараёнҳои тезутунди сиёсӣ буд, ки ба тамоми ҷараёнҳои пулӣ ва муносибатҳои пулӣ таъсир расонида, сатҳи иқтисодиётро бамаротиб коҳиш меод. Бояд ибраз дошт, ки омилҳои ба ин тарз ҷараён гирифтани сатҳи таваррум, аз як тараф, ба қаламрави ҷумҳурӣ ба миқдори зиёд ворид шудани пулҳои барориши солҳои 1961-1992-и Бонки давлатии ИҚШС (бештар аз 65 млрд рубл баҳо дода мешавад) бошад, аз ҷониби дигар, мавҷуд набудани низоми мукамал ва мустақили пули миллӣ, ки метавонист таъсири ин гуна воридшавии пулҳоро маҳдуд намояд, ба шумор мерафт.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи ба муомилот баровардани пули миллӣ сатҳи таваррум ҳисоб карда намешуд. Бинобар ин, мо хусусияти таваррумро дар кишварамон баъд аз ба муомилот баровардани пули миллӣ дида мебароем, зеро ба мо муяссар гардид, ки баъд аз ба муомилот баровардани пули миллӣ мустақилона сатҳи таваррумро ҳисоб кунем. Вобаста ба маълумотҳои чадвали мазкур ва бамаротиб зиёд гардидани ҳаҷми пули дармуомилотбуда ба андешаи мо пеш аз ҳама, дер гузаронидани ислоҳоти пулӣ, ки дар муомилоти собиқ давлатҳои аъзои ИҚШС қарор доштани рубли деревяній, ки он аз баъзе давлатҳои ҳамсоя воридаи Тоҷикистон гардида буд, илова бар ин, бо чунин пулҳои беарзиш, қисми дороиҳои мо ба сирқат бурда шуданд, як мушкилоти асосии ҳамон давра буд.

Илова бар ин, бояд қайд намуд, ки аз қор боз мондани корхонаҳои истеҳсоли ва камчин гардидани маводи ғизоӣ боиси бамаротиб боло рафтани сатҳи таваррум мегардид. Агар дар солҳои 1992 ҳаҷми пули дармуомилотбуда бештар аз 65 млрд рубро ташкил менамуд, лекин шумораи аҳоли тақрибан 5,5 млн. нафарро ташкил медод. Ҳамзамон бо ин, хотирнишон бояд намуд, ки дар давоми 31 соли соҳибистиклолӣ ҳаҷми пул беш аз 32 миллиард ва аҳолии он беш аз 10 млн нафарро ташкил медиҳад, ки то ҳол ба нишондиҳандаҳои солҳои пеш муқоисашаванда мебошад.

Новобаста аз мушкилоти нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ, вазъияти низоми бонкӣ низ ноустувор буда, шумораи бонкҳои тасодуфӣ низ бамаротиб афзоиш меёфт. Ба ғайр аз оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ, ки вазъи мураккаби умумии мамлакатро ифода мекарданд, омилҳои асосии зерин ба авзоъ ва амалиёти ҳамаҷузъи бонкӣ таъсири манфӣ мерасониданд:

- қанда шудани робитаҳои иқтисодии анъанавӣ бо кишварҳои собиқ Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ (ИҚШС) ва дар ин раванд имконнопазир шудани хизматрасонии пардохтҳои байнидавлатии воҳидҳои хоҷагидорӣ;

- тазодҳои қонунгузори амалкунанда дар танзими фаъолияти шахсони ҳуқуқии навташкили бахши хусусӣ;

- мушкил шудани ҳамлу нақли маводи гуногун дар каламрави кишвар, алокаи устувор дар дохили ҷумҳурӣ.

Ғайр аз омилҳои мазкур, мушкилоти дигари хоси низоми бонкӣ мавҷуд буданд, ки ба рушду такомули ин соҳа монеа эҷод мекарданд, аз ҷумла:

- мавҷуд набудани низоми миллии пулӣ;
- тулонӣ ва мушкил шудани анҷоми сари вақт ва пурраи ҳисоббаробарҳои байнибонкӣ дар каламрави ҷумҳурӣ ва зиёд шудани шумораи нопардохтҳои гуногун дар мамлакат;
- номувофиқ будани заминаи қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрӣ ба усулҳои нави фаъолияти бонкӣ;
- кам будани шумораи кормандони баландхатисос дар соҳаҳои мухталифи фаъолияти бонкдорӣ;
- дар муомилот истифода шудани пулҳое, ки таҳти назорати бонки марказии ватанӣ қарор надошт ва дар амалиёти ғайринақдӣ воситаи пардохт ба ҳисоб мерафт[57.28].

Дар сатҳи таъмини устувории бахши воқеии иқтисодиёт, нигоҳ доштани сатҳи минималии нархҳо, татбиқи дурусти сиёсати пулию қарзӣ ва таъмини устувории низоми бонкро метавон дар як давраи дуру дароз идома дод;

- фароҳам овардани шароити рушд дар бахши воқеии иқтисодиёти миллий;
- вусъати ҳамкориҳои бисёрҷониба ва рушди содирот дар асоси истифодаи имкониятҳои дохилӣ;
- дар сатҳи зарурӣ ва амиқшуда таъмини сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт ва назорати гардиши дурусти ҳаракати воситаҳои пулӣ;
- бо роҳҳои гуногун гирифтани пеши роҳи ба берун баромадани асъори хориҷӣ ва тағйир додани чараёни баръакси он;
- таъмини суботи низоми бонкӣ ва бо ин роҳ зиёд намудани маблағгузориҳои бахши воқеии иқтисодиёт;
- таъмини захираҳои кадрӣ дар соҳаҳои муҳими иқтисодӣ, низоми бонкӣ ва ғ.

Бояд қайд намуд, ки давраи дуҷуми ҳассос гардидани вазъияти иқтисодӣ, сиёсати пулиро қарзӣ ва дар умум низоми бонкӣ, ин сар задани бухрони молиявии ҷаҳонии соли 2008 буд, ки ин ба камшавии воридоти асъори хориҷӣ ба Тоҷикистон, тағйир ёфтани қурби пули миллӣ, кам гардидани даромади пулии аҳоли дар як давраи муайян, зиёд шудани талабот ба пули нақд ва ба таври ҷашмнорас заиф гардидани баъзе аз бонкҳои тичоратӣ гардид. Ҳамзамон бо ин, қайд кардан зарур аст, ки дар ин давра рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7,9% рушди соли 2008 ба 3,9% дар соли 2009 баробар гардид, ки дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда мутаносибан – 4% кам гардид.

Давраи сеюму осебпазири бахшҳои иқтисодӣ ва низоми бонкӣ ин идомаи муаммоҳои пурра ҳалношудаи солҳои қаблӣ, таҳримҳо ба шарикони стратегии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон, муфлис шудани як қатор бонкҳои бузург ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ, инчунин, аз 7,5% -и соли 2019 коҳиш ёфтани сатҳи рушди иқтисодиёти кишвар то ба 4% дар соли 2020, яъне дар муқоиса ба соли 2019 ба андозаи -3,5% коҳиш ёфтани сатҳи рушди иқтисодиёт, ин, агар, аз як тараф ба бемории ҳамагири КОВИД – 19 рабт дошта бошад, аз дигар тараф, таъсири хуруҷи ин беморӣ боиси маҳдуд шудани содирот ва воридоти молу маҳсулотҳои низоми бонкӣ буд (нигар. ҷадвали 3.8).

Ҷадвали 3.8. – Сатҳи номутобиқати ҳавасмандии меъёри фоизи пасандозҳо ва таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2021

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Солҳо								Тағйиёбӣ нисбат ба соли 2012
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Меъёри фоизи пасандозҳо бо пули миллӣ	15	15,3	15,8	13,9	9,5	9,2	8,15	10,07	- 4,03%
Сатҳи таваррум	7,4	5,1	6,1	6,7	5,4	8,0	9,4	8	0,6%
Фарқияти сатҳи таваррум аз фоизи пасандозҳо	7,6	10,2	9,7	6,7	4,1	1,2	- 1,24	1,4	-

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкии солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305).

Алббата, ин масъала, агар, аз як тараф, ба камшавии даромадҳои истеъмолии аҳоли боис гардида бошад, аз дигар тараф, ба кам ворид шудани маблағҳои ҷалбшуда ба бонкҳо, кам шудани истехсолот дар хоҷагиҳои хурди хонаводагӣ, инчунин, шиддат пайдо кардани гирифтани пули нақд аз бонкҳо, ки ин масъала дар солҳои 2012 – 2014 як қатор мушкилотҳоро ба миён овард. Чунин тамоил агар дар сатҳи иқтисодиёт роҳи ҳалли худро ёфта бошад ҳам, лекин таъсири манфии он баъди 4-5 сол дар як қатор душворииҳои дигар ҳамроҳ гардида, иқтисодиёт, сиёсати пулию қарзӣ ва низоми бонкиро ба як мушкилотҳо мувочаҳ намуд.

Ҳамзамон бо ин, қайд кардан зарур аст, ки дар ин давраи ҳассос таносуб байни пасандозҳои аҳоли ва сатҳи таваррум тағйир ёфта, сатҳи таваррум аз меъёри фоизи пасандозҳо боло гардид. Баланс гардидани ҳассосияти таваррум, агар, аз як тараф, ба нобаробарии меъёри фоизи пасандоз боис гардида бошад, аз дигар тараф, ба сатҳи баланди талаботи ғайриҷашмдошт дар давраи пандемия боис гардида буд. Таҳлили маълумотҳои ҷадвали мазкур нишон медиҳад, ки меъёри фоизи таваррум аз меъёри фоизи пасандозҳои аҳоли дар бонкҳо ба андозаи 1,24% баланс гардид, ки ба коҳиш пайдо кардани як қатор воситаҳои ҷалбшаванда дар бонкҳо боис гардид.

Илова бар ин, қайд кардан зарур аст, ки дар ин давра ҳамчун таҷриба як қатор чораҳои зарурӣ ҷиҳати гирифтани пеши роҳи бухронҳои мавҷуда гирифта шуда, сатҳи рушди иқтисодиёт бояд таъмин гардад. Иловатан, бояд қайд намуд, ки дороиҳои низоми бонкӣ бо сабаби таъсири ҳамаи омилҳои дар боло зикргардида аз 26,3 миллиард сомони соли 2021 то ба 22,4 миллиард сомонӣ баробар гардид, ки дар муқоиса ба соли 2020 -14,9% коҳиш ёфт. Ҳиссаи мазкур дар таркиби ММД бошад, агар дар соли 2020 31,8%-ро ташкил намуда бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2021 22,6%-ро ташкил намуд, ки дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда бо ҳисоби фоиз -9,2% кам гардидааст. Бақияи қарзу пасандозҳо низ дар ин давра тамоили тағйирёбии маҳдудро касб намуд.

Хулосаи зербоби 3.2.

Вазъияти доимотағйирёбандаи суботи иқтисодӣ ва тезутунд шудани равандҳои ҷаҳонишавӣ моро ба он водор месозад, ки дар самти рушди иқтисодӣ ва таъмини суботи бахшҳои ёрирасони бахши воқеии иқтисодиёт чораҳои зарурӣ андешида, вобастагии кишварро аз муҳити беруна комилан берун орем. Илова бар ин, дар Стратегияи миллии рушд дуруст оварда шудааст, ки иқтисоди ҷаҳон ба марҳилаи афзоиши суҳт қадам ниҳода истодааст, ки он ба шарикони азими тичоратӣ, иқтисодӣ ва сармоягузори Тоҷикистон таъсири худро мерасонад. Тағйирёбии траекторияи инкишофи онҳо ба амал омада истодааст, ки дар навбати худ мушкilotи навро ба миён оварда, имкониятҳои иловагиро барои рушди минбаъдаи Тоҷикистон фароҳам меоварад. Дар чунин шароит нигоҳ доштани суръати устувори афзоиши иқтисодӣ, таъмини диверсификатсия ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллий яке аз вазифаҳои муҳимтарин ба ҳисоб меравад[3.60].

Ба ин хотир, ба андешаи мо, моро зарур аст, ки дар татбиқи бандҳои зерини стратегияи мазкур талошҳои иҷрошаванда дошта бошем:

- таъмини шароитҳои ҷолиби андозӣ, танзимӣ ва ҳуқуқӣ барои амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар бахши воқеии иқтисодиёт;
- бунёди низоми самараноки мусоидат ба амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ;
- ташаккулдиҳӣ ва рушди кластерҳои самти индустриалию инноватсионидошта, ки дар доираи онҳо ҳамкориҳои муассисаҳои таълимӣ ва корхонаҳои БҶИ, рушди тадқиқотҳои илмӣ ва фаъолияти инноватсиониро таъмин мекунад, шомил будан дар кластер дастрасиро ба технологияҳои нав осон мегардонад;
- пешбурди манфиатҳои миллий ҳангоми ташаккулёбии чараёнҳои оптималии энергетикӣ дар Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ тавассути азхудкунии иқтидори гидроэнергетикӣ, барқарорсозии инфрасохтори энергетикӣ қаблан мавҷудбуда ва бунёди инфрасохтори энергетикӣ нав, инчунин, таъмини

истифодаи самараноки онҳо дар асоси ҳамгирии иқтисодию технологӣ ба низоми коммуникатсияҳои энергетикӣ дар минтақа;

- фаъолгардонии бахши бонкӣ чихати самаранок сафарбар кардани маблағҳои ҷалбшуда дар самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ ва назорати пайвасти онҳо аз ҳолати додан то баргаштани онҳо;

- дастгирии молу маҳсулотҳои хусусияти баланди содиротидошта ва дастгирии субъектҳои истеҳсолие, ки ба тавлиди чунин молу маҳсулотҳо машғул мебошанд ва ғ.

Қайд кардан зарур аст, ки алоқамандии рушди иқтисодиёт ё тамоили баръакси он дар алоқамандӣ бо болоравии таваррум дар ду масъалаи асосӣ зоҳир мегардад:

1. Зоҳиршавии таваррум дар вайрон шудани мувозинатҳои иқтисодӣ, ҳангоми талаботи зиёд ва тақлифоти нокифоя зоҳир мегардад;
2. Таваррум ҳангоми ба вучуд омаданаш, дараҷаҳои хавфноки ба бахши иқтисодиёту молиявӣ алоқамандро метезонад.

Амсилаҳои асосии бавучуд омадани сатҳи таваррум ва болоравии бемайлоии нархҳо аз номувозинатии иқтисодиёт ва ба қадри кофӣ рушд накардани истеҳсолот мебошад, ки ин масъала боиси доман паҳн кардани таваррум ва паст гардидани ҳавасмандии истеҳсолкунандагон мегардад. Дар маҷмӯъ агар болоравии таваррум назар ба манфиати истеҳсолкунандагон мумкин бошад, аммо ин хусусияти манфии бештар дошта ба он оварда мерасонад, ки сатҳи талабот аз ҳисоби болоравии нархҳо коҳиш ёфта, дараҷаи фурӯши маҳсулотҳои истеҳсолшуда кам гардида, сатҳи даромаднокии субъектҳои истеҳсолӣ коҳиш меёбад.

Дар марҳалаи дуюм, таваррум ба монанди бемории сироятиест, ки агар дар организми иқтисодиёт ба вучуд омад, он метавонад дигар бахшҳои иқтисодӣ ва ғайрииқтисодие, ки ба ҳамдигар алоқамандии зич доранд, ба онҳо таъсир расонад. Агарчанде ки заминаи пайдоши таваррумро сатҳи истеҳсолот ташкил диҳад, дар доираи ин сабабҳои дигари пайдоши таваррум, ки хусусияти пулӣ ва иҷтимоӣ доранд, вучуд дорад ва зарурати идоракунии

онҳо барои таъсири кам расонидан ба сатҳи иқтисодиёт мувофиқи мақсад мебошад ва таҳқиқи ин масъала низ шартӣ зарурӣ ва асосӣ махсуб меёбад.

3.3. Ҳадафгирии таваррум ва роҳҳои дар амал татбиқ намудани он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки яке аз вазифаҳои асосии Ҳукумат мубориза бар зидди болоравии нархҳо – таваррум ба ҳисоб меравад, зеро аз таҳти назорат баромадани он оқибатҳои ногувор дорад[54.197]. Илова бар ин, қайд кардан зарур аст, ки вазифаи давлат дар баробари нигоҳдории мувозинати нархҳо, ки он ба сатҳи даромади аҳолии мувофиқ карда шудааст, ин ҳавасмандгардонии субъектҳои иқтисодӣ барои таъмини талаботҳои дохилӣ ва расидан ба ҳадафҳои стратегӣ мебошад.

Дар шароити имрӯза, агар болоравии нархҳо дар давраи ҷорӣ барои истеҳсолкунанда муваққатан таъсири мусбат дода бошад, дар оянда он метавонад боиси барзиёдӣ мол ва бемайлони хоҳишҳои нархҳо гардад, ки, аз як тараф, ба истеҳсолкунанда, аз дигар тараф, ба бучети давлат таъсири манфӣ мерасонад. Дар сатҳи иқтисоди миллӣ вобаста ба бавучудоии падидаҳои номатлуб, ки дар таркиби маҳсулот вобаста ба арзиши аслии маҳсулотҳо ба таври сунъӣ ё воқеӣ арзиши изофиро ба вучуд меоранд, ки он ба сатҳи некуаҳволии мардум мусоидат менамояд, таварруми пулиро ба вучуд меорад. Қайд кардан зарур аст, ки, ба андешаи мо, таварруми пул хосиятҳои умумииқтисодӣ дошта, он на танҳо ба сатҳи истеҳсолот, балки ба захираҳои пулии бонкҳо низ таъсири манфӣ мерасонад. Агар дар таркиби иқтисоди миллӣ мунтазам болоравии нархҳо ба назар расад, пас, чунин ҳолат боиси хоҳиш ёфтани ҳавасмандии аҳолии барои гузоштани маблағҳои озоди онҳо ба сифати амонату пасандозҳо дар бонкҳо боис мегардад. Аз ин лиҳоз, назорати таваррум ва танзими меъёри мутавозини он дар сатҳи истеҳсолот ва субъектҳои ба ин баробар иборат мебошад.

Дар ҷомеаи иқтисодӣ таъмини рушди иқтисодиёт ва нигоҳ доштани мувозинати нархҳо, ки он таварруми пулро ба вуҷуд меорад, муҳим ва зарурӣ мебошад. Дар аксар маврид таваррумро ҳамчун падидаи номатлуби ҷомеаи иқтисодӣ дониста, ба оқибатҳои иҷтимоию иқтисодии он аҳаммияти аввалиндараҷа медиҳанд. Таъсири таваррум дар ҳама давлатҳои хатарафзо мегардад, ки иқтисодиёти он давлатҳо ба муҳити беруна ё иқтисодиёти беруна бисёр вобаста мебошад. Дар Тоҷикистон идораи таваррум дар таркиби сиёсати пулию қарзӣ тавассути фишангҳои мустақили иқтисодию пулӣ танзим гардида, ба он аҳаммияти аввалиндараҷа медиҳанд. Бо ин мақсад, ба андешаи мо, дар шароити имрӯза як қатор сиёсатҳои идоракунии таваррум мавриди қарор гиранд ва, ба андешаи мо, чунин сиёсатҳои идоракунӣ дар ҳама ҳолат метавонад шиддати таъсири манфии таваррумро ё СЗТ – ро коҳиш диҳад (нигар расми 3.1).

Вобаста ба маълумотҳои расми мазкур, қайд кардан зарур аст, ки дар ҳама шароит масоили танзими таваррум ва нигоҳ доштани мувозинати ҳадди имкони он дар иқтисодиёт аз роҳи воситаҳои гуногун дар доираи сиёсатҳои гуногун ба роҳ монда мешавад.

Сиёсати танзими таваррум СЗТ ё зиддитаваррумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд меёру роҳҳои дар бар гирифта, он вобаста ба вазъи иқтисодии кишвар дар ҳар шакл сурат гирифта, танзим карда мешавад. Татбиқи дурусти нигоҳ доштани мувозинати нархҳо аз сиёсатҳои таваррумӣ иборат буда, он мутобиқи сиёсати иқтисодии давлат ва иқтидорҳои мавҷудаи он ба роҳ монда мешавад. Ба андешаи мо, сиёсати маҳдудкунии таваррум яке аз механизмҳои асосие мебошад, ки ҳиссаи молҳои хориҷиро барои додани имконият ба истеҳсолкунандагони дохилӣ фароҳам месозад.

Расми 3.1. Модели сиёсати идоракунии таваррум вобаста ба нигоҳ доштани мувозинати рушди иқтисодӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати маҳдудкунии таваррум ба таври мустақим мавҷуд набошад ҳам, Ҳукумати кишвар ва Роҳбари давлат ҳама вақт талош менамоянд, ки бартарӣ ба истеҳсолкунандагони дохилӣ дода шавад. Илова бар ин, бояд гуфт, ки сиёсати маҳдудкунӣ барои таъмини мувозинати сатҳи таваррум дар давраи дарозмуддат бояд зина ба зина барои ёрӣ ба дигар сиёсатҳои танзими таваррумӣ, бояд дар як давраи муайян чораҳои зерин андешида шаванд:

1. Ташкили инфрасохтори зарурӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истеҳсолкунандагони маҳсулотҳои ниёзи аввал дар дохили кишвар ва додани имтиёз ба онҳо;

2. Вобаста ба ташкили истеҳсоли молҳои воридотивазкунанда зина ба зина маҳдуд кардани ҳиссаи молҳои хориҷӣ барои тақвияти минбаъдаи истеҳсолоти дохилӣ;

3. Танзими номгӯи маҳсулотҳои истеҳсолшаванда дар дохили кишвар, ки ҳангоми барзиёдии он бидуни баровардани он ба хориҷи кишвар дар соли оянда ба сатҳи нархҳо пасту баландшавӣ мусоидат менамояд;

4. Маблағгузори мақсаднок ва имтиёзнок ба бахши воқеии иқтисодиёт бо дарназардошти роҳ надодан ба болоравии таваррум дар сатҳи иқтисодиёти мамлакат;

5. Гирифтани пеши роҳи ғайриқонунӣ боло бурдани нархҳои бе дарназардошти тағйир ёфтани таркиби истеҳсолот дар бозорҳои дохилӣ ва дигар марказҳои фурӯш;

6. Ташкили муҳити рақобатнок байни истеҳсолкунандагони маҳсулотҳои ниёзи аввал дар дохили кишвар ва бо мурури замон дар хориҷ аз кишвар ва ғ.

Қайд кардан зарур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ сиёсати меъёрӣ ба таври озод истифода гардида, он то солҳои 2020-2021 идома дошта, он баъд аз солҳои мазкур тамоили ҷиддиятро ба худ касб намуд. Илова бар ин қайд кардан зарур аст, ки сиёсати имрӯзаи таварруми Тоҷикистонро сиёсати меъёрӣ меноманд, ки дар доираи меъёрҳои «ҳадафгирии таваррум» пеш бурда мешавад. Албатта сиёсати меъёрӣ барои соли оянда дар доираи дурнамои сиёсати пулиро қарзӣ барои соли оянда ва қабули қонуни бучети давлатӣ ба назар гирифта мешавад.

Дар баъзе сарчашмаҳо зикр шудааст, ки «сатҳи баланд ва ноустувори таваррум ба рушди устувори иқтисодиёт ва сатҳи даромаднокии аҳоли таъсири манфӣ расонида, барои паст гардидани эътимод ба пули миллӣ, тақсимоти ғайрисамараноки захираҳо ва сармоягузориҳо дар иқтисодиёт, зиёд шудани номуайяни ва интизориҳои манфии агентҳои иқтисодӣ ва ниҳоят, эҳтимоли пайдо шудани шиддати иҷтимоӣ замина мегузорад» [28].

Бояд иброз дошт, ки дар шароити аз контроли давлат муваққатан ё доимӣ берун шудани сатҳи таваррум он метавонад ба самтҳои зерин таъсири манфӣ расонад:

1. Бамаротиб беқурб шудани захираҳои пулии аҳоли, ки ба пастшавии қобилияти харидории онҳо оварда мерасонад;
2. Коҳишҳои ҳавасмандии фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар корхонаву ширкатҳои фаъолияти истеҳсолидошта;
3. Вайрон шудани чараҳои азнавтасимкунии сармоя ҳангоми пайдо гардидани талаботҳои иловагӣ;
4. Бамаротиб коҳишҳои сармоягузориҳои дарозмуддат дар соҳаҳои истеҳсолот ва хизматрасонӣ;
5. Афзоиши бемайлони пинҳонкорӣ ва истеҳсолкунандагон ва гурехтан аз пардохти андоз ва дигар пардохтҳои базиммадоштаи онҳо;
6. Даст кашидан аз истеҳсолот ва гузаштан ба соҳаҳои манфиати яктарафдошта;
7. Ғайриқобили истифода ва самар гаштани истифодаи дастовардҳои илмӣ ва техникаӣ чиҳати пешрафти прогрессияи истеҳсолот[55].

Илова бар гуфтаҳои боло, қайд кардан зарур аст, ки занҷираи сиёсати меъёрӣ таркиби амиқи масъалаи таваррумро бо дарназардошти талаботҳои иқтисодӣ ва таркиби иқтисодӣ муайян намуда, он ҳамеша зери назорати Бонки миллии Тоҷикистон қарор дорад. Дар айни замон, сиёсати меъёрии таваррум ба сиёсати қурбӣ (реҷаи шинокунонда) ва як қатор меъёрҳои дигари ба ин баробар танзим карда мешавад, ки натиҷаи онро ба таври тағйирёбанда дар диаграммаи 3.1. мушоҳида кардан мумкин аст. Бояд ёдовар шуд, ки дар соли 2023 ва давраи миёнамуҳлат (солҳои 2024-2025) ҳадафи таваррум дар доираи 6,0 фоиз (+/- 2 банди фоизӣ) пешбинӣ карда мешавад. Сатҳи тағйирёбии меъёри мазкурро дар диаграммаи 3.1. мушоҳида кардан мумкин аст.

Диаграммаи 3.1. Сатҳи таваррум ва ҳадафи он дар давраи миёнамуҳлат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: аз дурнамои сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023 ва давраи миёнамуҳлат сохта шудааст.

Аз рӯи маълумотҳо ва тамоюлҳои дар расми мазкур овардашуда, қайд кардан зарур аст, ки бо дарназардошти таъсири хавфҳои эҳтимолии ҷойдошта ва бетағйир мондани дигар омилҳо дурнамои сатҳи таваррум барои соли 2023 аз рӯи сценарияҳои оптимистӣ ва базавӣ дар доираи ҳадафи муқарраршуда дар чанд соли охир ба таври мутавозин вобаста ба ҳолати воқеӣ, меъёри ҳадаф ва ҳудудҳои поёнию болоӣ дар соли 2023 ба ҷои меъёри максималии сатҳи поён ва боло тамоили баръаксро касб намуда, -2 б\ф коҳиш ёфтааст. Дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати меъёрӣ- ин сиёсати мувофиқ ба имконият ва иқтисодии кишвар мебошад, ки аини замон амали он ба манфиати ҷомеа ва субъектҳои иқтисодӣ мебошад. Дар сиёсати меъёрӣ бартарии асосии назорат ва танзими таваррум аз масъалаҳои зерин вобаста мебошад:

1. Нигоҳ доштани мувозинати сатҳи нархҳо бо ёрии фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ ва дигар меъёрҳои қонунии ба танзими пулу қарз алоқаманд;

2. Бонки миллии Тоҷикистон ҳамчун органи асосӣ, ки масъалаи суботи нархҳо ва сатҳи таваррумро дар як давраи муайян вобаста ба нишондиҳандаҳои пулӣ ва талаботҳои пулӣ танзим менамояд;

3. Ба таври афзоянда коҳиш додани талаботҳои нақдӣ ва дар доираи имконият тақвияти амалиётҳои гуногуни бонкӣ ба тариқи ғайринақдӣ ва ғайра.

Дар шароити имрӯза вобаста ба ҳамвобастагии занҷираи чараёнҳои пулӣ татбиқи доимии сиёсати меъёриро дар айни замон ҳадафгирии пулӣ ифода менамояд, ки он аз тарафи Бонки миллии Тоҷикистон пеш бурда мешавад ва дар доираи ин суботи нархҳо, беҳатарию молиявӣ ва нигоҳ доштани мувозинати таваррум дар сатҳи зарурӣ таъмин карда мешаванд. Аз он хотир, ки сиёсати таваррумӣ ба сиёсати пулию қарзӣ алоқамандии зич доранд, Бонки миллии Тоҷикистон ҷиҳати татбиқи самараноки речаи ҳадафгирии таваррум механизмҳои трансмиссионии сиёсати пулию қарзӣ ва усули сиёсати фоизиро истифода мебарад. Вобаста ба фарогирии равандҳои танзим ва рушди ҳадафҳои гузошташуда аз тарафи Бонки миллии Тоҷикистон ҷиҳати нигоҳ доштани мувозинатҳои дар боло зикргардида чораҳои зерин ҷиҳати амалӣ шудани ин ҳадафҳои меъерӣ амалӣ гардидаанд[2.10]:

1. Идома додани тақвияти эътимоди аҳоли ва дигар субъектҳо ба ғаъолияти низоми бонкии кишвар, бахусус Бонки миллии Тоҷикистон;

2. Қорӣ намудани механизми миёнакунонии захираҳои ҳатмӣ ҷиҳати идоракунии самараноки сатҳи пардохтпазирии ташкилотҳои қарзию молиявӣ;

3. Қоннок намудани бозори байнибонкӣ тавассути бунёди низоми махсуси амалиётӣ, зиёд намудани ғаъолнокии ташкилотҳои қарзӣ ва таъмини шаффофият дар онҳо;

4. Идома додани назарсанҷӣ дар байни аҳоли вобаста ба интизории таваррум ва қорӣ намудани назарсанҷии корхонаҳои истеҳсоли бо мақсадӣ таҳияи ҳисоботи ғаъолнокии иқтисодӣ;

5. Пайваста такмил додани механизми дурнамоии пардохтпазирии ташкилотҳои қарзӣ ва раванди қорӣ намудани механизми миёнакунии захираҳои ҳатмӣ;

6. Идомаи ҳамкорӣ бо созмонҳои бонуфузи молиявии байналмилалӣ чиҳати таҳкими раванди таҳлилу таҳқиқот ва баҳодиҳии нишондиҳандаҳои асосӣ;

7. Дар ҳамбастагӣ бо вазорату идораҳои давлатӣ, шарикони рушд ва бахши хусусӣ идома додани татбиқи босамари «Сиёсати фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026»;

8. Вобаста ба саҳеҳият ва эътимодии маълумотҳо идома додани раванди пешниҳоди ахборот ба тамоми ҷомеа.

Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои пешниҳоднамудаи Бонки миллии Тоҷикистон, ки хусусияти татбиқшавии умумиинститутсионалиро талаб менамоянд, шартӣ зарурӣ буда, ин тамоюл барои кишвари мо айни замон муҳим ва зарурӣ мебошад.

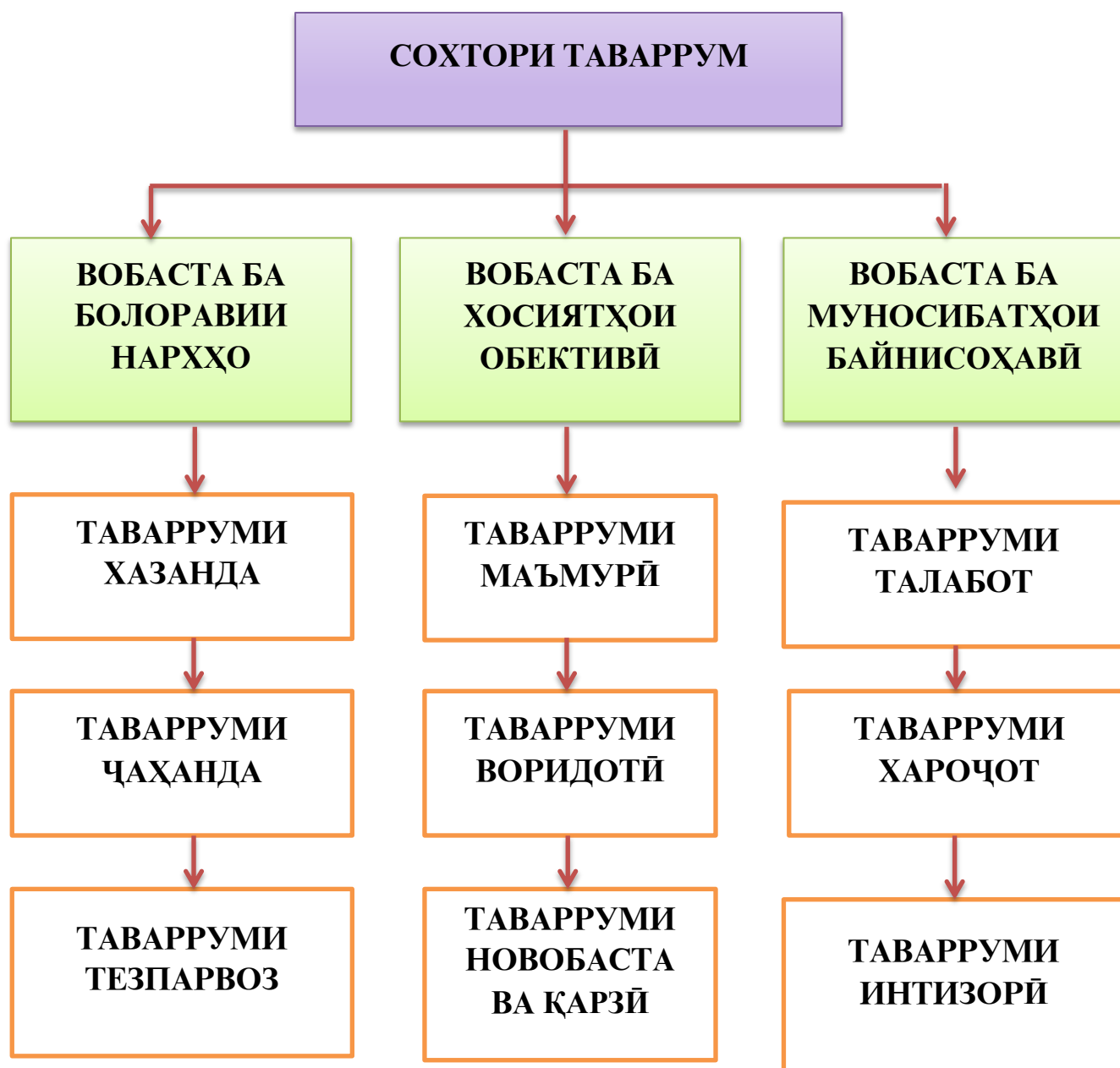
Сиёсати озод ин сиёсатест, ки он дар ихтиёри бозор ва истехсолкунанда қарор дошта, танзими он бояд мувофиқи арзиши аслий, хароҷот ва таркиби истехсолот ва хизматрасонӣ муайян карда шавад. Аслан, чунин сиёсат барои кишварҳое зарур аст, ки онҳо ҳадди ақал зиёда аз 75% талаботи аҳолии худро аз ҳисоби истехсолоти дохилӣ таъмин менамоянд. Дар баъзе мавридҳо сиёсати оздро сиёсати ҳавасмандгардонӣ низ гуфтан мумкин аст, зеро дар аксар маврид тағйирёбии таваррум ба маънои баландшавии он ба манфиати соҳибкорон ё истехсолкунандагон мебошад. Илова бар ин, бояд, ки аз рӯйи фароҳам будани фазои иқтисодӣ ва иқтисодии давлат сиёсати озоди таваррумӣ безарар буда, дар баъзе ҳолатҳо давлат барои тағйир додани муҳити фаъолияти худ чунин сиёсатро махсус пеш мегирад.

Сиёсати озоди таваррумӣ аз тарафи баъзе давлатҳое, ки иқтисодии истехсолии баланд доранд ва мавқеи онҳо дар содироти молҳои саноатӣ ва ғайрисаноатӣ назаррас мебошад, сиёсати озоди таваррумиро пеш мебаранд. Ғайр аз ин, бояд қайд намуд, ки сиёсати озоди таваррумӣ маънои бемайлони

боло рафтани таваррумро надорад, балки онро худ бозор мувофиқи мақсад танзим менамояд ва он таъсири манфии иқтисодӣ надорад ва онро ҳамавақт давлат ба зиммаи бозор мегузорад.

Вобаста ба ин Шариф Раҳимзода дуруст қайд намудааст, ки «таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки яке аз вазифаҳои асосии ҳукумат мубориза бар зидди таваррум ва болоравии нархҳо мебошад, зеро аз таҳти назорат баромадани он оқибатҳои ногувор дорад» [55].

Дар ҳама даври замон зарурияти Ҳукумат ҷиҳати гирифтани пеши роҳи таваррум сиёсатҳои гуногуни танзимнамоии таваррумро дар сохт ва шаклҳои гуногун истифода намуда, бо ин роҳ мувозинати рушди иқтисодиётро нигоҳ медорад. Зеро таваррум метавонад дар доираи равандҳои фарогири худ таъсирашро ба гурӯҳҳои ҷудогонаи аҳоли ва субъектҳои иқтисодӣ, соҳаҳои алоҳидаи истеҳсолот, минтақаҳои кишвар, хоҷагиҳои кишоварзӣ, давлат, ширкатҳои хизматрасонӣ, қарзدهҳону қарзгирон ба таври назаррас метавонад расонад. Сиёсати идоракунии таваррум ва стратегияи идора кардани он дар шароити имрӯза аз рӯйи сохтори он ба роҳ монда мешавад, ки мувофиқ ба шакл ва намудҳои он пеш бурда мешавад. Сохтори идоракунии таваррум васеъ ва фарогир буда, он дар шакли расм ба таври зерин пешниҳод гардидааст (нигар расми 3.2).

Расми 3.2. Хислатҳои асосӣ ва таркибии таваррум дар сатҳи иқтисодиёт

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Қайд кардан зарур аст, ки занҷираи бавучудоии таваррум васеъ ва беохир буда, дар доираи он муносибатҳо ва таркиби иқтисодиёт дигаргун мегардад. Аз ин хотир, идоракунии таваррум ва гирифтани пеши роҳи таъсири манфии он ҳамчун чараёни мураккаб метавонад суботи иқтисодиро ҳалалдор намояд. Вобаста ба расми мазкур, қайд кардан зарур аст, ки сохтори таваррум васеъ ва печида буда, дар тамоми чараёнҳои иқтисодӣ шаклҳои мутобиқшавандаи худро доро мебошад. Таваррум вобаста ба суръати

болоравӣ, ки он аз вайрон шудани мувозинат байни талабот ва таклифот ба вучуд меояд, ба таварруми хазанда то 10% солона, таварруми чаҳанда аз 10 то 50 фоизи солона ва таварруми тезпарвоз бошад, зиёда аз 50% солоноро ташкил медиҳад.

Қайд кардан зарур аст, ки ҳамчун таҷриба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ таварруми чаҳандаро аз сар гузаронида, нишондиҳандаи он, ҳатто, дар солҳои 1992-95 бо суръати хеле баланд, ба ҳисоби миёна 2483[48.25] фоизи солоноро ташкил медиҳад, ки барои танзими чараёнҳои иқтисодӣ ва истеҳсолот таъсири манфӣ дорад. Илова бар ин қайд кардан зарур аст, ки тибқи баъзе сарчашмаҳо, дар баробари омилҳои пулии пайдоиши таваррум боз омилҳои ғайрипулӣ низ мавҷуданд, ки ба афзоиши сатҳи таваррум таъсир мерасонанд. Дар таҷриба ва амалияи марбут ба соҳа ба «гурӯҳҳои ғайримонетарии таваррум инҳо дохил мешаванд: риоя накардани таносуби пешрафти соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт, раванқ додани соҳаи ҳарбӣ, монополияи соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт, ҳатоҳо дар ташаккули буҷет, андозбандӣ ва сиёсати пулию қарзӣ ва ғ» [104.70].

Ҳамзамон бо ин, қайд кардан зарур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таварруми талабот ва таварруми интизорӣ, ки онро таварруми нав гуфтан мумкин аст, барои манофеи ҷомеа ва амнияти иқтисодии кишвар хатарафзо мебошад ва аз рӯи чунин ҳолатҳо қорбарӣ намудан амалкардҳои институтсионалиро тақозо менамояд, ки ин ба сиёсатҳои дигари идоракунии таваррум дар сатҳи илм вобаста мебошад, ки сиёсатҳои мазкур дар аксар вақт хусусияти баръакс доранд.

Ҳадафи асосии Ҳукумати кишвар дар доираи салоҳиятҳои Бонки миллии Тоҷикистон, ки он дар таркиби сиёсати пулию қарзии мамлакат пешбинӣ шудааст, ин танзими дурусти сатҳи таваррум ва меъёри пешбининамудаи он то ҳадди имкон мебошад. Тағйирёбии сатҳи таваррум вобаста ба меъёрҳои эҳтимолии таваррум гувоҳи он мебошад, ки сатҳи минималӣ ва максималии таваррум муайян ва дар давоми соли ҷорӣ иҷроиши он таъмин карда шавад. Бо шарофати таъмини рушди иқтисодӣ ва ҳамасола

фароҳам овардани шароит ба истеҳсолкунандагони дохилӣ ва бартараф кардани як қатор мушкилотҳои ҷойдошта дар самти таъмини талаботи рузафзуни аҳоли мувозинати сатҳи нархҳои истеъмоли нигоҳ дошта шуда, ҳамзамон бо ин, мувозинати сатҳи таваррум аз меъёри пешбинишуда дар аксар маврид кам гардидааст, ки нишондиҳандаи мазкурро ҳамчун тамоили мусбат дар ҷадвали 3.9 мушоҳида кардан мумкин аст.

Ҷадвали 3.9. Динамикаи тағйирёбии меъёрҳои муқаррарӣ ва муайяншудаи таркиби таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2023

Солҳо	Номгӯи нишондиҳандаҳои таваррум					
	Воқеӣ	Ҳадаф	Ҳудуди поёнӣ	Ҳудуди воқеӣ	Ҳудуди болоӣ	Ҳудуди воқеӣ
2015	7,8%	7,0%	+/- 2		+/- 2	+0,8%
2016	6,0%	7,0%	+/- 2	-1,0 %	+/- 2	
2017	6,7%	7,0%	+/- 2		+/- 2	+3%
2018	5,4%	7,0%	+/- 2	-1,6%	+/- 2	
2019	8,0%	7,0%	+/- 2		+/- 2	+1,0%
2020	9,4%	7,0%	+/- 2		+/- 2	+2.4%
2021	8,0%	6,0%	+/- 2		+/- 2	+2,0%
2022	4,2%	6,0%	+/- 2	-1,8%	+/- 2	
2023	3,4%	6,0%	+/- 2	- 2,6%	+/- 2	

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои дурнамои сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020, 2021, 2022, 2023 ва давраи миёнамуҳлат

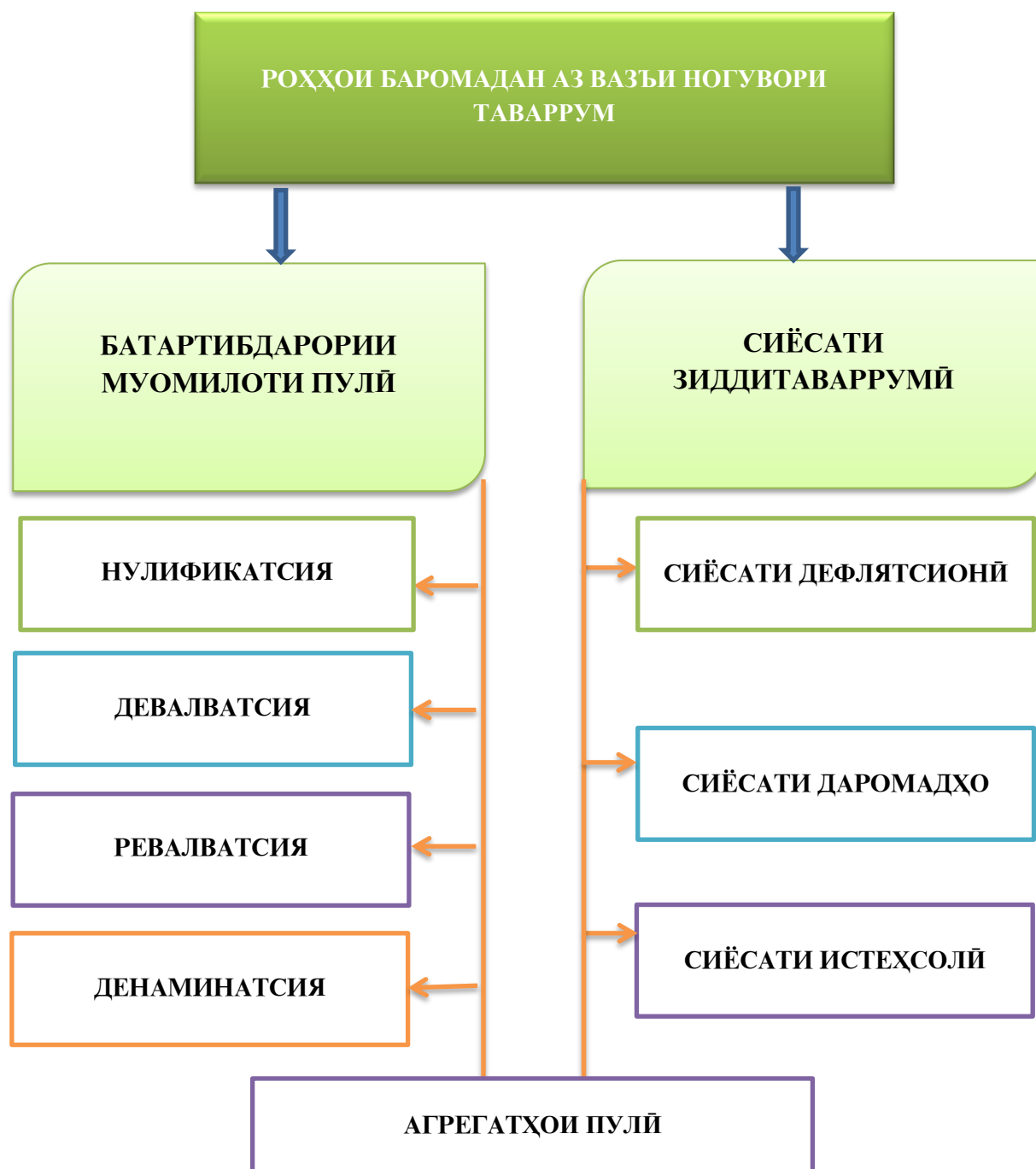
Ёдовар шудан ба маврид аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ва мустақилона пеш бурдани чараёнҳои истеҳсолот сатҳи таваррум ҳолати мутавозин дошта, дар аксар маврид аз нишондиҳандаи ҳудуди болоии банақшагирифташуда дар ҳаҷми 2 банди фоизӣ кам мебошад. Маълумотҳои ҷадвали мазкур нишон медиҳанд, ки аз соли 2015 инҷониб нишондиҳандаи сатҳи таваррум вобаста ба ҳадаф дар 8 соли охир бетағйир буда, ҳолати воқеии он низ қариб ба нишондиҳандаи

пешбинишуда баробар мебошад. Яъне, нишондиҳандаи пешбинишуда агар дар соли 2015 7%-ро ташкил намуда бошад, пас, ин нишондиҳанда дар соли 2023 6%-ро ташкил намудааст, ки дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда 1 банди фоизӣ кам мебошад. Ҳамзамон бо ин, қайд кардан зарур аст, ки, ба андешаи мо, бо шарофати додани имконият ба бахши воқеии иқтисодиёт ва тақя ба ин бахш сатҳи воқеии таваррум қариб бетағйир буда, аз сатҳи болоии банақшагирифташудаи он тамоили баръакс дорад.

Тибқи таҳлилҳои чадвали мазкур, агар сатҳи воқеии таваррум дар соли 2015 7,8%-ро ташкил намуда бошад, пас, ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 3,45 баробар гардидааст, ки дар 10 соли охир аз ҳама пасттарин ва дар давраи таҳлилшаванда ба андозаи 4,4% коҳиш ёфтааст, ки, албатта, чунин ҳолат дар муқоиса бо як қатор давлатҳои ҳамсоя қаноатмандкунанда мебошад. Бо суръати баланд идома пайдо кардани саноатикунони босуръати кишвар ва додани имконият ба бахши кишоварзӣ дар солҳои минбаъда ба мо имкон медиҳад, ки нишондиҳандаи таваррумӣ аз ин меъёри воқеии имрӯза камтар гардад. Илова бар ин бояд қайд кард, ки ҳудуди поёнии таваррум дар сатҳи воқеӣ низ аз рӯйи тағйирёбӣ қариб бетағйир буда, дар соли 2023 0,6 банди фоизӣ тағйир ёфтааст, ки ҷанбаи мусбати иқтисодӣ дорад.

Ҳамчунин, сатҳи болоии он низ дар тағйирёбии мусбат қарор дошта, танҳо дар соли 2017 1,0 банди фоизӣ ва дар соли 2020 0,4 банди фоизӣ аз меъёри пешбинишуда баланд мебошад, ки хатарафзо гардидани вазъро нишон намедод. Ҳамчунин, бояд қайд намоем, ки сабабҳои асосии болоравии таваррум дар солҳои гузашта асосан дар соли 2017 тағйир ёфтани таркиби иқтисодиёти ҷаҳон ва Тоҷикистон, инчунин дар соли 2023 аз ҳисоби бемории ҳамагири КОВИД-19 мебошад ва ин тағйирёбиҳо ба сатҳи рушди иқтисодиёти Тоҷикистон, ягон таъсири манфӣ нашошт. Ба андешаи мо, сатҳи зарурии идоракунии таваррум дар асоси сиёсатҳои идоракунии таваррум, ки пешниҳод намудаем, дар Тоҷикистон татбиқи амалии ин масъала имконпазир мегардад.

Моро зарур аст, ки новобаста аз вазъи имрӯзаи таваррум, ки он дар сатҳи мутавозин ё нисбатан пасту баланд буданаш, вобаста ба омилҳои пулӣ ва ғайрипулӣ роҳҳои баромадан аз вазъи ногувори таваррумро дошта бошем. Ба андешаи мо, дар сурати ҷой доштани таваррум ё нисбатан коҳиш додани он ҳамеша тибқи стратегияи муайян роҳҳои баромадан аз вазъи ногувори таваррумро дошта бошем (нигар. ба расми 3.3).

Расми 3.3. Механизм ва роҳҳои баромадан аз вазъи ногувори таваррум ва паст кардани шиддати он

Сарчашма: аз тарафи муаллиф таҳия шудааст.

Таркибан коҳиш ёфтани сатҳи истеҳсолот ё нобаробар рушд кардани он ба тағйирёбии нархҳо ва фондҳои истеҳсолӣ боис мегардад ва ин ба имконияти маҳдуд кардани баъзе мувозинатҳоро ба миён меоварад. Дар навбати аввал, танзими муомилоти пулӣ ва ҳаҷми самараноки он яке аз воситаҳои асосии танзим ва идоракунии таваррум аз ҳисоби омилҳои пулӣ ва муносибатҳои пулӣ мебошад. Дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба андешаи мо, роҳҳои асосӣ ва ёрирасони баромадан аз вазъи нугувори таваррумӣ дар ду сатҳ ҷой дорад, ки яке аз онҳо омилҳои пулӣ ва дигаре омилҳои ғайрипулӣ мебошад, ки алоқамандии онҳо бо вазъи рушди макориқтисодии кишвар дар доираи омилҳо ва унсурҳои пулӣ бисёр вобаста мебошад.

Барои гирифтани пеши роҳи болоравии таваррум, ки он аз таварруми талабот ва интизорӣ сарчашма мегирад дар шароити имрӯза андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

1. Дар сатҳи зарурӣ баланд бардоштани иқтидори истеҳсоли мамлакат аз ҳисоби иқтидорҳои дохилӣ ва ашёи хоми дохилӣ, бидуни истифодаи маҳсулотҳои хориҷӣ;

2. Ба таври нақшавӣ дар заминаи талаботҳои барзиёди истеҳсолот таъмин намудани аҳоли бо маҳсулотҳои ниёзи аввал;

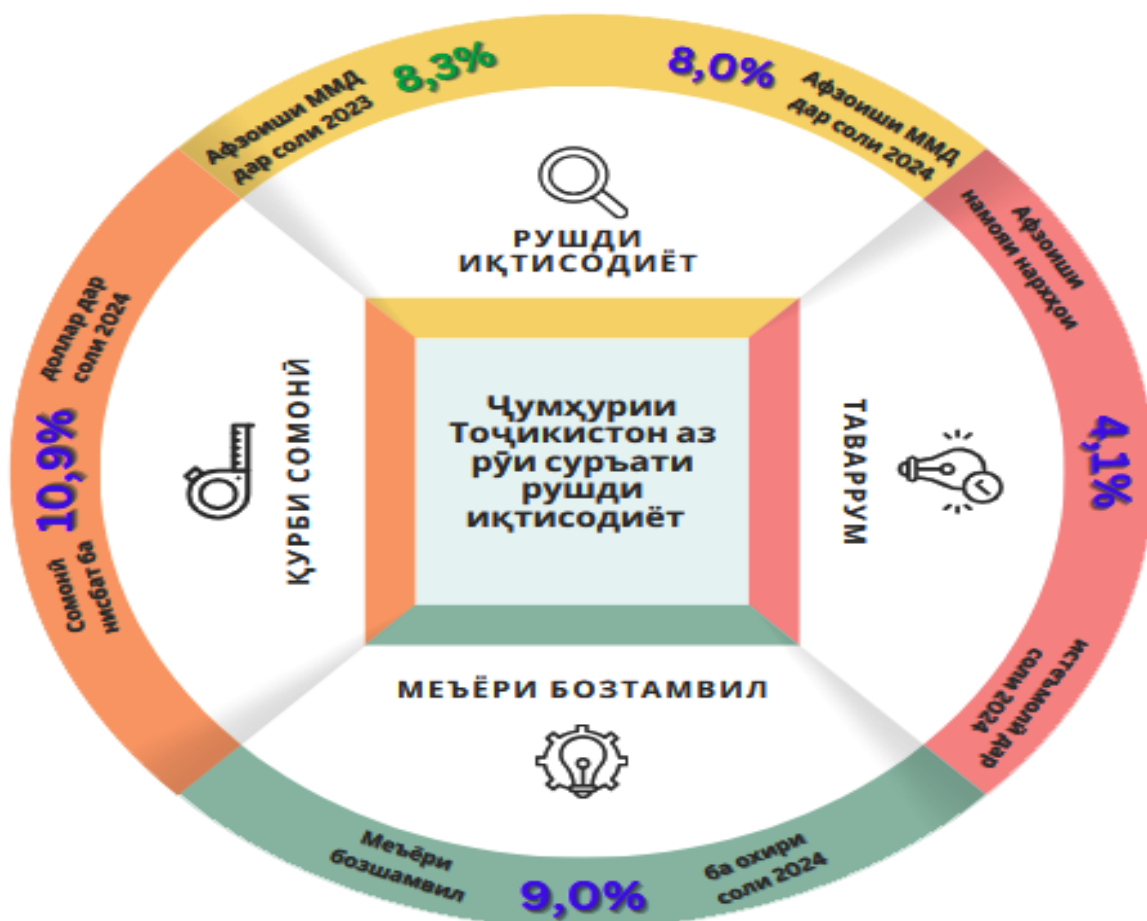
3. Тавассути роҳҳои қонунӣ гирифтани пеши роҳи болобарии нархи маҳсулотҳои ниёзи аввали дар дохил ва хориҷи кишвар истеҳсолшаванда;

4. Таъмини ҳамгироии дуруст байни бахшҳои воқеии иқтисодиёт, аз он ҷумла, байни соҳаи кишоварзӣ ва саноат;

5. Пешниҳоди дуруст ва самараноки пул ба бахшҳои воқеии иқтисодиёт бо ба назар гирифтани таъсири манфии он ва ғ.

Расидан ба ҳадафҳои рушди устувор, ки он фарогири масъалаҳои мубрами иҷтимоию иқтисодӣ мебошад, тақозо менамояд, ки дар сатҳи кишвар масъала ва меъёрҳои таъминкунандаи рушд бо ба назар гирифтани шароиту имкониятҳои мавҷуда зери назорати доимӣ қарор дода шавад. Вобаста ба қабули барномаву стратегияҳои дахлдори соҳавӣ ва дар заминаи

ин аз рӯи сценарияҳои рушд пеш рафтан ба мо имкон дод, ки як қатор меъёрҳои хусусияти мусбатдоштаро рушд ва як қатор меъёрҳои хусусияти манфидоштаро дар сатҳи зарурӣ коҳиш диҳем. (нигар расми 3.4)

Расми 3.4. Баҳодиҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи суръати рушди иқтисодӣ.

Сарчашма: аз тарафи муаллиф сохта шудааст.

Агарчанде, ки нишондиҳандаҳои рушд дар умум ба назар оддӣ ва содда намоянд ҳам, аз рӯи баҳодиҳии таркибӣ онҳо мураккаб ва пачида мебошанд. Вобаста ба ин, дар бораи ҳамвобастагии онҳо ва сатҳи таъсиррасонии онҳо низ суҳан гуфтан мумкин аст. Қайд кардан зарур аст, ки новобаста аз он, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар якуним 10 солаи охир як қатор мушкилотҳои зиёди иқтисодию иҷтимоиро ба монанди тақонҳои иқтисодӣ, бӯҳронҳо, лапишҳои қурбии бармаҳал, таҳримҳо ба шарикони стратегии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон, пандемия ва монанди инҳоро аз сар гузаронид,

ҳамчун таҷриба тавонист рушди иқтисодиёти худро дар як сатҳи мутавозин нигоҳ дошта, ба натиҷаҳои назаррас ноил гардад. Албатта ин нишондиҳандаҳои назаррасро дар 4-унсури муҳими иқтисодию пулӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Илова бар ин ибраз доштан зарур аст, ки дар шароити имрӯзаи рушди иқтисодӣ зерин назорат гирифтани чараёнҳои иқтисодӣ ба мо имкон медиҳад, ки дар асоси нигоҳ доштани мувозинати сатҳи талабот идорашаванда будани нархҳоро бо ба назар гирифтани сатҳи таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин намоем. Тоҷикистон дар сатҳи расидан ба ҳадафҳои рушди устувори иқтисодӣ боназардоршти риояи тамоми меъёрҳои беҳатарии иқтисодӣ ба як қатор натиҷаҳои назаррас ноил гардида идорашаванда будани тамоми соҳа ва сохторҳои муҳими иқтисодиро ба даст овардааст.

Зеро дар шароити имрӯз тамоили мусбати нишондиҳандаҳои молиявӣ иқтисодиро, ки хусусияти усутвории иқтисодиёти давлатро инъикос менамоянд баръало эҳсос намудан мумкин аст. Илова бар ин дар як чанд давраи мураккаби иқтисодӣ Тоҷикистон тавонист сатҳи рушди иқтисодиёти худро дар як ҳолати мутавозин нигоҳ дошта ба натиҷаҳои назаррас ноил гардад. Иловатан дар давраҳои душвортарини бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ солҳои 2008-2014, таҳримҳо ба шарикони стратегии рушди Тоҷикистон, тағйирёбии бармаҳал ва якбораи қурби асъори хориҷӣ нисбат ба сомонӣ, бемории ҳамагири COVID-19 ва монанди инҳо аз зумраи он мушкilotҳое буданд, ки кишвари мо бо сари баланд аз уҳдаи ҳалли ин мушкilotҳо баромада тавонист.

Вобаста ба ин қайд кардан зарур аст, ки вобаста ба маълумотҳои дар расм овардашуда рушди иқтисодиёт боназардошти рушди ММД дар соли 2024 8%, афзоиши нархи молҳои истеъмоли 4,1%, меъёри бозтамвил 9% ва қурби сомонӣ бо таносуби 10,9 сомонӣ дар давоми солро ташкил намуд, ки ин аз рушди иқтисодиёти миллӣ гувоҳӣ медиҳад. Илова бар ҳамаи ин нишондиҳандаҳо гуфтан мумкин аст, ки дар давоми 1-2 соли охир дар миқёси

як қатор давлатҳои шарикӣ стратегӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз пешсафони асосӣ мебошад. (нигар ҷадвали 3.10)

Ҷадвали 3.10. Дурнамои Бонки Рушди Авруосиё вобаста ба нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии кишварҳои узви ин бонк ба таври дурнамо

Кишвар	ММД			Таваррум (ба ҳолати охири сол)			Қурби пули миллӣ нисбат ба доллар (меъёри миёнаи солана)		
	2024	2025	2026	2024	2025	2026	2024	2025	2026
Арманистон	7,5	4,2	4,9	1,5	2,5	2,0	396	398	399
Белорус	3,4	1,1	1,3	6,0	6,8	7,7	3,27	3,43	3,58
Қазоқистон	5,0	5,5	5,5	8,3	6,3	4,8	447	455	473
Қирғизистон	5,5	5,3	4,1	4,3	6,9	6,5	89,4	92,6	94,9
Русия	3,0	1,1	1,6	5,8	4,7	4,1	92,8	96,7	98,4
Тоҷикистон	8,0	8,2	7,8	4,1	6,0	5,8	10,9	11,1	11,4

Эзоҳ: ММД, таваррум - % с/с, қурби доллари ИМА – воҳиди асъори миллӣ барои 1 доллари ИМА

Сарчашма: <http://anaiytics.Eabr.org/makroekonomicheskiy-prognoz-eabr-2024-2026-june>.

Вобаста ба маълумоти дар ҷадвали 3.10. овардашуда гуфтан мумкин аст, ки дар баробари кишварҳои Арманистон, Беларус, Қазоқистон, Қирғизистон, Руссия яке аз пешсафони асосӣ буда суръати рушди ММД, сатҳи таваррум ва қурби пули миллӣ нисбат ба доллари ИМА аз пешсафони асосист, ки муаррифкунандаи имкониятҳои рушди иқтисодиёти Тоҷикистон дар заминаи мувозинати таваррум ва дигар меъёрҳои макроиқтисодӣ мебошад.

Масъалаи танзими ҳаҷми пули дармуомилотбуда яке аз механизмҳои танзими таваррум буда, ҳангоми ба вуҷуд омадани номувозинатӣ дар равандҳои иқтисодӣ усулҳои танзими муомилоти пулӣ истифода бурда мешавад. Қайд кардан зарур аст, ки дар масоили муҳимми таваррум ва

баҳодиҳии таркиби он ҳаҷми пул яке аз нишондиҳандаҳои муҳимми муомилоти пулӣ буда, он аз ҷамъи пулҳои нақдию ғайринақдӣ ва дигар уҳдадорӣҳои молиявӣ давлатию ғайридавлатӣ иборат мебошад. Аз ин хотир, гуфтан мумкин аст, ки, ба андешаи мо, дар шароити имрӯзаӣ хоҷагидорӣ ҳаҷми пул бидуни ба назар гирифтани мувозинатҳои иқтисодӣ ва дигар масъалаҳои ба ин баробар метавонад оқибатҳои хавфнок дошта бошад.

Роҳи дигари мубориза бар зидди таваррум – ин истифодаи сиёсати зиддитаваррумӣ, яъне кулли ҷорабинӣҳое, ки барои батанзимдарории иқтисодиёт ва бартарафкунии беқурбшавии пул нигаронида шудааст, мебошад.

Дар назарияи иқтисодӣ ду роҳи пеш бурдани сиёсати зиддитаваррумӣ ҷой дорад:

1) сиёсати дефлятсионӣ, яъне кам кардани миқдори пул дар муомилот бо мақсади бардоштани қурби он. Ин сиёсат асосан тавассути омилҳои зерин ба роҳ монда мешавад:

- маҳдуд кардани талабот ба пул бо роҳи кам кардани хароҷотҳои давлатӣ;
- баланд кардани меъёри фоизи қарзӣ;
- зиёд кардани меъёри фоизи андоз ва кам кардани ҳаҷми пули дармуомилот буда;
- ҷори намудани баъзе маҳдудиятҳо дар фаъолияти субъектҳои иқтисодие, ки ба болоравии сатҳи нархҳо мусоидат менамоянд;
- ба таври мукамал ва афзоянда гузаштан ба низомҳои нави хизматрасони, ки талабот ба пули нақдро коста мегардонад;
- пурузур намудани назорат дар заминаи меъёрҳои қонуние, ки дар шароити имрӯза хусусияти ҷазоро татбиқ менамоянд.

Ин омилҳо боиси пешравии иқтисодиёт намегарданд ва давлатро ба бӯҳрони иқтисодӣ оварда мерасонад.

2) сиёсати даромадҳо, яъне назорат аз болои сатҳи нархҳо ва музди маош бо роҳи муайян кардани як ҳудуди муайяни онҳо ва роҳ надодан ба болоравии онҳо. Қайд кардан лозим аст, ки дар вақти маҷбуран нигоҳ доштани нархҳо камчинии маҳсулот ба вуҷуд меояд.

Агар давлат мақсади нигоҳ доштани рушди иқтисодиро дар назди худ гузорад, бояд сиёсати дефлятсиониро пеш гирад.

Агар давлат мақсади пеш бурдани рушди иқтисодиро дар назди худ гузорад – сиёсати даромадҳоро пеша мекунад.

Илова бар гуфтаҳои боло, дар сатҳи идоракунии воситаҳои пулӣ ва ҳаҷми пули нақд зарурати фишангҳои танзими пулро тақозо менамояд, то таъсири пули нақд ба дарназардошти ҳаҷми самараноки он танзим гардад. Дар таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон идоракунии самараноки пули нақд, ки асосан онҳо ба сатҳи таваррум таъсир мерасонанд, ин, пеш аз ҳама, агрегатҳои пулӣ - агрегати М-0, М-1 ва М-2 мебошад, ки асосан ба сатҳи таваррум ин агрегатҳо таъсири манфӣ мерасонанд.

Дар айни замон, барои Тоҷикистон дар идоракунии равандҳои таваррумӣ ва ҳадафгирии таваррум ҳамчун нақшаи стратегӣ ревалватсияи пул ҳамчун масъалаи муҳимми пулӣ бояд ҳадафи асосӣ бошад. Зеро таҷриба нишон медиҳад, ки талаботҳои баланди асъорӣ ва камчинии ин захираҳо боиси коста шудани қурби пули милли нисбат ба асъори хориҷӣ мебошад.

Зеро ҳадафи асосии ревалватсия ё (пурзуркунӣ) пурзур кардани қурби пули милли нисбат ба асъори хориҷӣ ва ё барқарор кардани қурби пешинаи он мебошад[49.24]. Айни замон, барои нигоҳ доштани сатҳи боварии аҳоли ба устувории пули милли ва дар доираи ин, аз байн бурдани сатҳи паника ё воҳима дар байни аҳоли, моро зарур аст, ки механизмҳои танзими сатҳи ревалватсияро дар сатҳи зарурӣ нигоҳ дошта, устувории қурби пули миллиро бо таносуби нигоҳ доштани мувозинати нархҳо таъмин намоем.

Дар сатҳи муносибатҳои иқтисодӣ вобаста ба вазъияти иқтисодию иҷтимоии кишвар нигоҳ доштани қобилияти харидории пули миллӣ вобаста ба қонуниятҳои иқтисодӣ идораи босамари таварруми пул дар ҳама ҳолат мебошад. Ин аст, ки назарияи кунунии миқдори пули барои муомилот зарурбуда аз ҷониби назариячиёни бо ном «миқдории пул» Ш. Монтеске, Ҷ. Локк, Д. Юм ва назариячиёни неоклассикии «миқдории пул» А. Маршалл, И. Фишер ва дигарон таҳлил ва таҳқиқ карда шудааст. Тибқи ақидаи И. Фишер, «қобилияти харидории пул» вобаста ба омилҳои зер муайян карда мешавад:

- Суръати гардиши пул;
- Миқдори пули нақд дар муомилот;
- Нархи миёнаи молҳои истеҳсолшуда;
- Миқдори молҳои истеҳсолшуда;
- Маҷмуи депозитҳои бонкӣ;
- Суръати гардиши депозиту чекҳо[59.36].

Муносибатҳои молию пулӣ, ҳислати ҳоси истеҳсолоти бозорӣ буда, дар муомилот ҷой доштани миқдори муайяни пулро талаб мекунанд. Ин яке аз шартҳои асосии қонуни муомилоти пул буда, миқдори пули барои муомилот зарурбударо муайян мекунад ва ин муайянӣ боиси дар як сатҳи мутавозин нигоҳ доштани таваррум мегардад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар таҷрибаи соҳибистиклолии Тоҷикистон бо шарофати афзалиятҳои муҳимми иҷтимоӣ иқтисодӣ ва дар заминаи ин паси сар намудани душвориҳо ва бухронҳои ҷойдошта дар кишвари мо барои кам кардани таъсири манфии сатҳи таваррум, ки сатҳи болоии он аз солҳои 1991 то солҳои 1994-95 то ба ҳадди зиёда аз 4000% баробар гардида буд, ду маротиба ислоҳоти пулӣ ё нулификатсияи пул гузаронида шудааст, ки асоси онро гирифтани пеши роҳи бемаврид боло рафтани таваррум ташкил медихад.

Агарчанде ки чараёни нулификатсия хусусияти умумииктисодӣ дорад, дар таркиби он дар баробари таъсири омилҳои пулӣ омилҳои ғайрипулӣ ё иқтисодӣ низ шомил мегарданд. Ба ин хотир, гузаронидани нулификатсияи пулӣ низ бо мақсади баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ мебошад. Ба андешаи мо, барои гирифтани пеши роҳи бесамаргардии муомилоти пулӣ дар таркиби иқтисодӣ бояд масъалаҳои зерин таҳти назорати доимӣ қарор гиранд:

1. Танзими чараёни такрористехсол ва дар заминаи он баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар тамоми соҳаҳои муҳимми иқтисодӣ ва ғайрииктисодӣ;

2. Баланд бардоштани маҳсулноки ва масъулнокии тақсимои ҷамъиятии меҳнат ва бо ин роҳ кам намудани хавфҳои ба ин масъала алоқаманд;

3. Самаранок истифода бурдани воситаҳои озоди пулии дар дасти аҳоли мавҷудбуда ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ;

4. Ташаккули хоҷагиҳои хурди хонаводагӣ дар самти истехсоли маҳсулотҳои ниёзи аввал ва фароҳам овардани шароити нигоҳдории онҳо барои як давраи муайян ё як соли тақвимӣ;

5. Ба гардиш даровардани маблағҳои озоди дар дасти аҳолибуда бо роҳи аз байн бурдани бӯҳрони эътимод дар байни аҳоли ва ғ.

Яке аз масъалаҳои асосие, ки дар шароити имрӯза ба он кам аҳамият медиҳанд, ин мултипликатори бонкӣ ё дар маҷмӯъ мултипликатор мебошад, ки дар аксар соҳаҳои дорои захираҳои пулӣ кам истифода мегардад. Дар сиёсати имрӯзаи фарогирии молиявӣ ва вусъати ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ мултипликатори бонкӣ аҳамияти аввалидараҷа дошта, он гардиши муомилоти пулиро дар сатҳи самаранок ва самтҳои афзалиятнок таъмин менамояд. Албатта, то ба сатҳи нулификатсия овардани таваррум як қатор мушкилотҳои дигари иқтисодиро метавонад ба миён оварад, аз ин хотир, идораи босамари таваррум ва то сатҳи нулификатсия роҳ надодан

мувофиқи мақсад мебошад. Зеро дар шароити имрӯза, дар навбати аввал, нулификатсия хароҷотҳои иловагиро ба миён оварда, метавонад иқтисодиёти мамлакатро то як андоза ба қафо барад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар айни замон яке аз механизмҳои дигар босамаргардонии воситаҳо ва захираҳои пулӣ - ин мултипликатор дар сатҳи институтсионалӣ мебошад. Дар айни замон сатҳи мултипликатори бонкӣ метавонад дар як давраи муайяни вақт ба воситаи дигар омилҳои ба он вобаста мувозинати таваррумро дар давраи дарозмуддат нигоҳ дорад. Бо мақсади гирдгариши захираҳои пулӣ ва фондҳои истеҳсоли дар соҳаҳои гуногуни муҳимми иқтисодӣ ташкили низоми тақвиятёфтаи мултипликаторӣ аз сатҳи давлат то дигар сохторҳои алоҳидаи имкониятҳои баланди пулӣ дошта муҳим ва зарурӣ мебошад.

Новобаста аз он ки муомилоти пулӣ дар марҳалаи аввал ба болоравии сатҳи таваррум таъсири камтар мерасонад, лекин дар марҳалаҳои авҷ гирифтани болоравии таваррум аз ҳисоби омилҳои истеҳсоли ва дигар омилҳои дар расми 3.5 овардашуда метавонад оқибатҳои бад дошта бошад. Иброз доштан зарур аст, ки агар дар марҳалаи аввали асосӣ бавучдоии таваррум ба омилҳои истеҳсоли марбут бошад, он метавонад бо мурури замон омилҳои пулии таваррумро ба вучуд оварад.

Омилҳои истеҳсолии таваррум метавонанд дар доираи фарогирии худ таварруми талабот, таварруми хароҷот ва таварруми интизориро ба миён оварда, муаммоҳои дигари иқтисодиро низ бештар намоянд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон агар таварруми талабот ҳамчун масъалаи анъанавӣ, ки онро борҳо таҷриба намудааст, маҳсуб ёбад, лекин таварруми интизорӣ вобаста ба тарсонидани мардум аз гуруснагӣ, ба вучуд овардани паника ва як қатор масъалаҳои дигар ба вучуд меояд. Ба андешаи мо, таварруми интизорӣ хусусияти зоҳиршавии сунъӣ дошта, он аз тарафи одамони алоҳида ё соҳибкорону монополистон ба вучуд оварда мешавад.

Асосан, ин навъи таваррум дар Тоҷикистон ҳангоми якбора доман паҳн намудани бемории ҳамагири КОВИД-19 ба мушоҳида расид, ки аз боварии аҳоли гурӯҳи алоҳидаи фурӯшандагон ва соҳибкорон аз ин фурсат истифода бурда, нархи молу маҳсулотҳои худро якбора баланд намуданд ва ин масъала боиси авҷ гирифтани таварруми интизорӣ гардид, ки ягон табакаи ҷомеа интизори якбора боло гирифтани нархҳооро надошт. Агарчанде ки идоракунии таварруми интизорӣ дар муқоиса ба шаклҳои дигари таваррум сода бошад ҳам, лекин метавонад ба сатҳи иҷтимоии ҷомеа таъсири манфӣ расонад. Барои гирифтани пеши роҳи таъсири манфии таварруми интизорӣ, ки хусусияти иқтисодии таъсиррасонии таваррумро доро мебошад, андешидани чораҳои зерин мӯвофиқи мақсад мебошад:

1. Назорат аз рӯйи худсарона боло бурдани нархи фурӯши молу маҳсулотҳои дар дохили кишвар истеҳсолшаванда ва аз хориҷи кишвар воридгардида;
2. Таъин намудани ҷазои қатъӣ ба фурӯшандагоне, ки бо дарназардошти арзиши аслии маҳсулотҳо ва арзиши иловагии онҳо нархи молу маҳсулотҳоро дар бозор боло мебардоранд;
3. Нигоҳ доштани мувозинати таъмини молҳои ниёзи аввал ба таври доимӣ дар бозори маҳсулотҳои ниёзи аввал;
4. Додани имконият ба истеҳсолкунандагони дасти аввал ва гирифтани пеши роҳи миёнаравони беинсоф дар бозори маҳсулотҳои дохилӣ;
5. Гирифтани пеши роҳи паника ё воҳима дар байни аҳоли тавассути васоитҳои ахбори омма ва мурочиати шахсони ваколатдор ва воломақом дар кишвар;
6. Додани имконияти бештар ба истеҳсолкунандагони дохилӣ ва ғ.

Хулосаи боби 3

Омӯзиши сарчашмаҳои муомилоти пулӣ нишон медиҳад, ки вобаста ба пайдоиш ва ташаккули муносибатҳои пулӣ, таваррум таърихи қадима дошта,

онро ҳамчун падидаи номатлуби ҷомеа мешиносанд ва дар аксар маврид ба он аҳаммияти аввалиндараҷа медиҳанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикстон низ таъсири манфии таваррум ҳамчун ҳодисаи номатлуб баъд аз соҳибистиклолӣ дар маркази диққати роҳбарияти олии кишвар қарор гирифта, ба он аҳаммияти аввалиндараҷа дода мешавад. Дар хулоса, қайд кардан зарур аст, ки барои ташкили дурусти сиёсати пулию қарзӣ, танзим ва назорати таварруми пул ва баромадан аз вазъи ногувори он бояд ба масъалаҳои зерин аҳаммияти аввалиндараҷа дода шавад:

1. Риояи меъёрҳои сиёсати пулию қарзӣ ва назорати доимии онҳо дар шароити тағйирёбанда будани вазъияти молиявии ҷаҳон бо таъмини сатҳи самаранокии меъёрҳои пешбинигардида;

2. Баланд бардоштани иқтидори молиявии ташкилотҳои қарзӣ ва таъмини баробари талаботҳои пулӣ, бо дарназардошти додани қарзҳои арзон ва имтиёзнок ба бахшҳои воқеии иқтисодиёт;

3. Назорат аз рӯи амалиётҳои хавфноки низоми бонкӣ, ки дар оянда онҳо метавонанд ба сатҳи рушди иқтисодиёти мамлакат таъсири манфӣ расонанд;

4. Зиёд намудани ҳиссаи содиротии кишвар ва дар заминаи ин додани имконият ба истеҳсолкунандагони ватанӣ дар минтақаҳои дорои афзалияти иқтисодӣ;

5. Тақвияти ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва дар заминаи ин маҳдуд кардани амалиётҳои нақдӣ ва дигар масъалаҳои ба ин баробар;

6. Таҳияи стратегияҳои дахлдори давлатӣ дар самти татбиқи саноатикунони босуръати кишвар ва роҳҳои расидан ба сценарияҳои асосии он;

7. Аз байн бурдани бӯҳрони эътимод ва дар заминаи ин баланд кардани қобилияти пардохтпазирии низоми бонкӣ бо роҳи қонеъ намудани талаботи аҳоли;

8. Таснифи занҷираи бавучудоии таваррум ва дар заминаи ин занҷира таҳияи механизмҳои самараноки расидан ба ҳадафи стратегии идораи ин масъала;

9. Пурзӯр намудани механизмҳои назоратӣ аз тарафи мақомотҳои дахлдори соҳавӣ, ки имконияти мустақилона назорат ва танзими масъаларо дар доираи меъёрҳои қонунӣ доро мебошанд.

10. Назорат аз рӯйи молу маҳсулотҳои хусусияти мавсимӣ дошта, ки дар ҳама шароит метавонанд ба болоравии сатҳи нархҳо таъсир расонанд.

ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДҲО

Дар шароити имрӯзаи хочагидорӣ яке аз масъалаҳои асосии таҳкими суботи молиявии кишвар ва нигоҳ доштани мувозинатҳои рушди иқтисодӣ, ки ба муносибатҳои пулӣ таъсир мерасонад, ин сиёсати пулию қарзӣ, сатҳи таваррум ва сиёсати зиддитаваррумӣ мебошад, ки дар доираи он таҳқиқоти илмӣ сурат гирифта, хулосаҳои мушаххас бароварда шудааст. Қисмати хулосаи диссертатсияи моро ҷамъбасти арзёбиҳо ва таҳлилҳои мушаххас дар бар гирифта, тавассути онҳо хулосабарориҳои амиқи санҷидашуда ба роҳ монда шудааст. Дар ҷамъбасти хулоса арзёбии натиҷавии хулосаҳои параграфҳои алоҳидаи зербобҳо ва хулосаҳои бобҳо идомаи мантиқии хулосаи ҷамъбасти диссертатсия мебошад.

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Дар ошкорсозии таҳқиқоти илмӣ вобаста ба заминаҳои бавучудоии таваррум ҳамчун ҳодисаи иқтисодӣ, як қатор сарчашмаҳои илмӣ таҳлилу баррасӣ гардида аксаран вобаста ба равандҳои ягонагӣ ва маҳдудиятҳои даври пайдоиш ва густариши таваррум хусусияти ягона дошта, тафсири он бидуни ба назар гирифтани як қатор эҳтимолиятҳои, ки дар ҷаҳони муосир ба вучуд омадаанд, тафсир гардидааст. Ба ин хотир, дар сатҳи таҳқиқоти илмӣ мо муайян гардид, ки баҳодиҳии мавқеи фарогирии таваррум дар шароити имрӯза аз нуқтаи назари тамоюлҳои раванди ҷаҳонишавӣ ва дигар элементҳои дар сатҳи иқтисодиёт бавучудомада, ки хусусияти умумииқтисодӣ доранд, ба роҳ монда шаванд. Ҳамчунин, дар таҷзияи тафсири пайдоиш ва густариши таваррум ва таъсири манфии он дар шакли нав ва фарогир коркардҳои илмӣ пешниҳод гардидаанд[1-М].

2. Ҷараёнҳои иқтисодӣ ва печида будани равандҳои ба ҳам алоқаманди онҳо дар сатҳи муносибатҳои пулӣ як занҷираи беохирро ба вучуд оварда, дар сатҳи пайвастагӣ ҷараёнҳои таваррумиро ба вучуд меоваранд. Қайд кардан зарур аст, ки ҳангоми таҳлили таркиби таваррум маълум гардид, ки

таваррум хосияти тағйирпазирӣ дошта, дар ҳар гуна вазъият метавонад шакли худро тағйир дода, мувофиқи вазъи иҷтимоию иқтисодӣ таъсири худро дар ҳаҷм ва сатҳи гуногун расонад. Илова бар ин, қайд кардан зарур аст, ки вобаста ба вазъиятҳои баамаломата, шаклҳо ва намудҳои таваррум муайян гардида, механизмҳои идоракунӣ ё усулҳои зиддитаваррумӣ дар ҳамоҳангӣ бо таҷрибаи хориҷӣ пешниҳод шудааст[3-М].

3. Вобаста ба таҳлили вазъи сиёсати пулию қарзӣ ва сиёсати иқтисодии давлат, ки дар таркиби он механизмҳои таваррум аз рӯи нишондиҳандаҳои таркибӣ муайян ва пешниҳод гардидааст, сатҳи тағйирёбии ММД, тамоили тағйирёбии нишондиҳандаҳои васеи маҷмӯӣ пулҳо ва пулҳои берун аз бонкҳо қарордошта, дигаршавии суръати афзоиши массаи пулҳои нақдӣ ва дигар омилҳои пулӣ ва ғайрипулие, ки ба ҷараёнҳои таваррумӣ метавонанд дар ҳар замон ва вақт таъсири манфӣ ё мусбат расонан, таҳлил гардида, дараҷа ва ҳаҷми таъсиррасонии онҳо муайян гардида, идора ва танзими таваррум аз таварфи мо вобаста ба арзёбиҳо ва хулосабароариҳои илмӣ мушаххас карда шудааст[3-М].

4. Дар сатҳи зарурӣ дуруст муайян намудани ҷараёнҳо ва оқибатҳои иҷтимоию иқтисодии таваррум, ки он метавонад ба сатҳи рушди иқтисодиёт ва косташавии истехсолот аз рӯи таъсири омилӣ зарар ворид намояд ва ҳамзамон бо ин метавонад як қатор мушкилотҳои умумичамъиятиро ба вуҷуд оварда таҳлилу барраси гардида мушаххасоти пешгирикунандаи ин вазъият муайян карда шудааст. Дар таҳлил масъалаи таваррум, ки имрӯз он дар доираи сиёсати пулию қарзӣ омӯхта мешавад, зарурати мустақилона омӯхтани он шартӣ зарурӣ буда, назорати пайвастаи он бисёр муҳим ва аввалиндараҷа мебошад[4-М].

5. Таҳлили таваррум аз нуқтаи назари таркибӣ муайян гардида, таъсири он вобаста ба нишондиҳандаҳои омилӣ, ки, дар навбати аввал, механизмҳои зоҳиршавии таваррумро инъикос менамояд, муайян гардида, дар натиҷа

таркиби иқтисодиёт вобаста ба ҳиссаи содирот ва воридот дар алоқамандӣ бо он пешбинӣ ва муайян гардад. Ҳамчунин, чораҳои алоқаманд бо нишондиҳандаҳои зикргардида дар сатҳи зарурӣ муайян ва татбиқ карда мешавад[2-М].

6. Ҳангоми таҳия ва дар амал татбиқ намудани чараёнҳои идоракунии таваррум ва дигар омилҳои пулӣ ва ғайрипулӣ сиёсати идоракунии таваррум ва дигар меъёрҳои дар таркиби ин сиёсат ҷойдошта коркард гардида, ҳамчун асос сатҳи поёнӣ, миёна ва болоии таваррум барои иҷрои нақшаҳои стратегӣ муайян гардидаанд. Аз ин лиҳоз, барои нигоҳ доштани чунин мувозинатҳо, ки сатҳи бехатарии иқтисодиёт дар он пешбинӣ шудааст, заруратеро ба вучуд меорад, ки сохтори таваррум аз рӯйи он муайян ва чораҳои таъсиррасон ва пешгирикунанда коркард гарданд[5-М].

7. Дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва ҳолати молиявии кишвар дар алоқамандӣ бо вазъу муқоисаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишвар, ки асоси онро мувозинатҳои таваррум бо меъёри мушаххасшуда мувофиқ ва бехатар пешбинӣ шудааст, зарурияти таркибии рушди ММД дохилиро барои баҳодиҳии вазъи дурусти кишвар ба миён меоварад. Дар айни замон, моро зарур аст, ки барои арзёбии дурусти таҳқиқи масъалаи мазкур, пеш аз ҳама, динамикаи тағйирёбии буҷети давлат, даромад ва хароҷоти он, манбаъҳои пур шудани он аз ҳисоби омилҳои андозӣ ва ғайриандозӣ, ҳамвобастагии хароҷотҳои буҷет бо сатҳи таваррум ва як қатор масъалаҳои дигар коркард ва пешниҳод гарданд[2-М].

8. Бо баназар гирифтани таъсири нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ба сатҳи таваррум иловатан дар шароити имрӯза масъалаи асёр ва талабот ба он низ дар мувозинатҳои таваррумӣ мавқеи меҳвари доранд. Дар доираи масъалаҳои меҳварӣ баназаргирӣ ва идоранамоии лаппишҳои қурбӣ вобаста ба барзиёдии талабот ба асёрҳои серталаби хориҷӣ дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим ва зарурӣ мебошад[4-М].

9. Масъалаҳои муҳимми зоҳиршавии таваррум ва занҷираи таъсири он ба бахшҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои асосӣ маҳсуб ёфта, тавассути идоракунии он, дар маҷмӯъ стратегияи татбиқи ҳадафгирии таваррум татбиқ ва сатҳи самаранокии рушди иқтисодиёт таъмин ва беҳтаршавии сифати зиндагии аҳоли хуб карда мешавад. Барои расидан ба чунин ҳадафҳо амалкардҳои якҷояи бахши институтсионалии бахши молиявӣ бонкӣ, бахшҳои воқеии иқтисодӣ дар айни замон муҳим ва зарурӣ мебошанд ва радифи ҳамаи ин таҳқиқ ва пешниҳодҳои асоснок вазифаи мо таҳқиқотчиён мебошад[4-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Вобаста ба густариш ва заминаҳои бавучудой, раванди таваррум бояд дар сатҳи зарурӣ арзёбӣ гардида, вобаста ба омилҳои амиқ санҷидашуда, ки дарвоқеъ имконияти таъсиррасонӣ доранд, идора карда шаванд. Ҳамчунин, истифодаи омилҳои воқеӣ, ки мумкин дар оянда барои беҳтарсозии мувозинатҳои таваррумӣ метавонанд мусоидат намоянд, бояд дар шакли дурнамо пешниҳод гарданд[3-М].

2. Вобаста ба шаклгирӣ ва тағйирпазирии таваррум амсилаҳои зоҳиршавии он дар марҳалаи бавучудой коркард гардида, таъсири манфии он бояд пешгирӣ гардад. Ҳамчунин, қайд кардан зарур аст, ки чихати таъсири манфии таваррум дар шароити имрӯза сиёсати идораи босамари таваррум таҳия ва барои истифодаи амалӣ ба сохторҳои алоҳида ва дахлдор пешниҳод гардад[1-М].

3. Вобаста ба таҳлили нишондиҳандаҳо ва дигар нишондиҳандаҳои пулӣ, ки ба сатҳи таваррум таъсир мерасонад, сатҳи таъсиррасонии нишондиҳандаҳо муайян гардида, вобаста ба ин, бояд стратегияи соҳавии идоракунии таваррум таҳия ва барои амал пешниҳод гардад[5-М].

4. Зарур аст, ки вобаста ба таҳлили нишондиҳандаҳои ба ҳам алоқаманд бо таваррум сатҳи он на танҳо дар доираи сиёсати пулиро қарзӣ, балки дар

алоҳидагӣ, ба монанди сиёсати иқтисодӣ ва пулию қарзӣ дар сатҳи зарурӣ таҳқиқ гардида, нисбати он вобаста ба усулҳои боздорандагӣ аҳаммияти доимӣ дода шавад[5-М].

5. Таҳлили таркиби таваррум ва ҳиссаи он дар номгӯи маҳсулоҳои дар дохили Тоҷикистон истеҳсолшуда ва берун аз он шароит медиҳад, ки вобаста ба таъсири мутавозини сатҳи таваррум як қатор чораҳои зарурӣ андешида шуда, сатҳи самаранокӣ идоракунии таваррум беҳтар ва таъсири манфии он камтар карда шавад[3-М].

6. Дар шароити чараён гирифтани муносибатҳои нави бозории гуногунсамта вобаста ба тағйирёбанда будани вазъияти иқтисодии давлат ва иқтисоди нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ вобаста ба сатҳи мувофиқашудаи таваррум чораҳои зарурӣ коркард ва ҷиҳати татбиқи амалӣ ба сохторҳои дахлдор пешниҳод гарданд. Ҳамзамон бо ин, зарур аст, ки сатҳи тахминии болоравии таваррум 1% ва сатҳи минималии он то 3-4% ҳамчун асос муайян ва назорат гардида, ҷиҳати расидан ба меъёри дуҷуми пешбинишуда стратегия таҳия гардад[5-М].

7. Зарур аст, ки барои татбиқи дурусти ҳадафгирии таваррум дар доираи сиёсати пулию қарзии кишвар ва дигар масъалаҳои муҳиме, ки ба чараёни монетизатсияи иқтисодиёт алоқаманд аст, дигар нишондиҳандаҳои молиявии кишвар таҳлилу баррасӣ гардида, сатҳ ва чараёни тағйирёбӣ ва таъсиррасонии омилҳои ба болоравии таваррум хос ё мусоидаткунанда зери назорати доимӣ қарор[2-М].

8. Таъсири омилҳои асҷорӣ ба сатҳи таваррум дар алоқамандӣ бо лаппишҳои қурбӣ, ки метавонад як қатор мушкilotҳои дигарро ба миён оварад, назорат ва танзими он шартӣ зарурӣ буда, дар шароити имрӯза диверсификатсияи захираҳои асҷориро тақозо менамояд, ки ташкили ин муҳит вазифаи аввалиндараҷаи мо мебошад[1-М].

9.Ҳадафгирии таваррум, ки ин як стратегияи мувофиқашуда бо сиёсати пулию қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, бояд дар доираи рушди соҳаҳои зерин ба таври мутавозин ва доимӣ нигоҳ дошта шавад;

- баланд бардоштани иқтидори истеҳсолии кишвар ва зиёд намудани манбаҳои зиёд намудани захираҳои ашёӣ бо истифодаи усулҳои самаранок;

- татбиқи дурусти сатҳи монетизатсияи дурусти иқтисодиёт ва ҳамасола, ба ҳисоби миёна, дар ҳаҷми 8-10% зиёд намудани монетизатсияи иқтисодиёт;

- дуруст ба роҳ мондани такрористеҳсол дар ҳама фаслҳои сол ва бо ин роҳ пайдо намудани харидорони хориҷӣ;

- назорат аз рӯйи маблағҳои бекорхобида ва дарёфти чораҳо ҷиҳати ба гардиши самаранок андохтани онҳо;

- баланд бардоштани сатҳи пардохтпазирии бонкҳо ва бо ин роҳ тақвият додани ҳисоббаробаркунӣ ва пардохтҳои ғайринақдӣ;

- ба даст овардани эътимоди аҳоли ба низоми пулию бонкии кишвар барои гирифтани пеши роҳи тақонҳои пулӣ ва дигар хавфҳои ба ин вобаста[3-М].

10.Дар илова қайд кардан зарур аст, ки ҳамчун замина пешниҳодҳои дар ҳулоса овардашуда ба мо имконият медиҳад, ки ҷиҳати расидан ба речаи ҳадафгирии таваррум, ки аз тарафи Бонки миллии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, бо роҳҳои сода ноил гардем:

- тақвияти механизми трансмиссионии сиёсати пулию қарзӣ бо роҳи такмил ва таъсирбахш намудани сиёсати фоизӣ;

- таҳкими мустақилияти молиявӣ-амалиётии БМТ ва ҳамоҳангии сиёсати монетарӣ бо сиёсати фискалӣ;

- пешбурди сиёсати қурбии ба таври муътадил тағйирёбанда ва такмили минбаъдаи фаъолияти бозори дохилии ашё (речаи қурби ашёи шинокунандаи танзимшаванда);

- таъмини устуворию молиявӣю низомӣю бонкӣю;
- таҳкими иқтидори таҳлилӣ-тадқиқотӣ ва таҳияи дурнамои нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ;
- тақвияти раванди пешниҳоди ахбор ба омма доир ба татбиқи сиёсати пулию қарзӣ ва баланд бардоштани шаффофияти он [1-М].

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ

Санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ

1. Асосҳои сиёсати макропруденсиалии Бонки миллии Тоҷикистон аз 12 июли соли 2016. – 21 с.

2. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. – Душанбе, 2016. - 283 с.

3. Дурнамои сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023 ва давраи миёнамуҳлат. Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.11.2018 № 1217. – 28 с.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” аз 28 июни соли 2011, №722 – 62 с.

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” аз 19 майи соли 2009 №524. – 43 с.

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба қонунигардонии (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи қиноят бадастоварда, маблағгузории терроризм ва маблағгузории паҳнкунии силоҳи қатли ом» (Қонун №1404 аз 24.02.17с.). – 34 с.

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12.2018, шаҳри Душанбе [Манбаи электронӣ]. – URL: [https:// president.tj](https://president.tj) (12.08.2022)

7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 28.12.2023, шаҳри Душанбе [Манбаи электронӣ]. – URL: [https:// president.tj](https://president.tj) (24.01.2023)

8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22.12.2017, шаҳри Душанбе [Манбаи электронӣ]. – URL: [https:// president.tj](https://president.tj) (18.06.2022)

9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 26.01.2021, шаҳри Душанбе [Манбаи электронӣ]. – URL [https:// president.tj](https://president.tj) (14.06.2022)

10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, 21.12.2021, шаҳри Душанбе [Манбаи электронӣ]. – URL: [https:// president.tj](https://president.tj) (24.01.2023)

2. Дурнамои сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023 ва давраи миёнамуҳлат. Қарори маҷлиси Намояндагон ва Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, 1 – уми декабри соли 2022 № 992. Саҳ 10

3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. - 60 с.

4. Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026. – Душанбе, соли 2022. - 74 с.

5. Стратегияи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. – Душанбе, 2020 - 11 с.

6. Шарҳи монетарӣ. Январ - декабри 2019, 2020, 2021, 2022.

7. Шарҳи моҳонаи таваррум. - Декабри 2019, 2020, 2021, 2022.

Маводу ҳисоботҳои оморӣ:

8. Бюллетени омили бонкӣ. –Душанбе, 2011.- №12 (197). - 144 с.

9. Бюллетени омили бонкӣ. – Душанбе, 2012.- №12 (209). - 152 с.

10. Бюллетени омили бонкӣ. –Душанбе, 2013.- №12 (221). - 150 с.

11. Бюллетени омили бонкӣ. –Душанбе, 2014. - №12 (233). - 52 с.

12. Бюллетени омили бонкӣ. – Душанбе, 2015. - №12 (245). - 164 с.

13. Бюллетени омили бонкӣ.–Душанбе, 2016.- №12 (257). - 144 с.

14. Бюллетени омили бонкӣ.–Душанбе, 2017.- №12 (269). - 145 с.

15. Бюллетени омили бонкӣ.–Душанбе, 2018.- №12 (281). - 125 с.

16. Бюллетени омили бонкӣ.–Душанбе, 2019.- №12 (293). -121 с.

17. Бюллетени омили бонкӣ.–Душанбе, 2020.- №12 (305). - 122 с.

18. Бюллетени омили бонкӣ.–Душанбе, 2021.- №12 (316). - 98 с.

19. Бюллетени омили бонкӣ.–Душанбе, 2022.- №12 (329). - 103 с.

20. Бюллетени омили бонкӣ.–Душанбе, 2023.- №12 (341). - 104 с.

21. Экономический мониторинг России: Глобальные тенденции и конъюнктура в отраслях промышленности // Бюллетень №4-5. Колл.авт. – М.; ИНП РАН, 1995

Захирахои электронӣ:

22. Сеидова А. М., Пробин П. С. Перспективы развития национальной экономики на период 2017–2019 гг. // Экономика и менеджмент инновационных технологий. 2017. № 3. URL:

<http://ekonomika.snauka.ru/2017/03/14556> (санаи мурочиат 21.06.2023)

23. [Манбаи электронӣ] <https://www.nbt.tj> (санаи мурочиат 22.01.2022)

24. [Манбаи электронӣ] <http://www.bibliotekar.ru/bank-7/227.htm> (санаи мурочиат 22.01.2022)

25. [Манбаи электронӣ] *Guttentag J. The Mortgage Encyclopedia: The Authoritative Guide to Mortgage Programs, Practices, Prices and Pitfalls.* — NY: McGraw-Hill Education, 2010. (<https://ru.wikipedia.org/wiki>)

26. [Манбаи электронӣ] <http://prezident.tj> (санаи мурочиат 25.01.2023)

27. [Манбаи электронӣ] *Cost-Push Inflation Versus Demand-Pull Inflation.* URL: <http://www.investopedia.com/articles/05/012005.asp>. [электронный ресурс].- (санаи мурочиат 01.03.2021).

28. [Манбаи электронӣ] <https://www.nbt.tj> (Санаи мурочиат 25.01.2023)

29. Бахши низоми бонкӣ [Манбаи электронӣ]. – URL: https://www.nbt.tj/tj/banking_system/banks.php. (санаи мурочиат: 02.01.2023).

30. Гредасов, А.М., Андреев, С.Ю. Антиинфляционная политика в России и за рубежом: сравнительный анализ // Молодой ученый. — 2016. — №8.8. — С. 5-8. [Электронный ресурс]. – URL: <https://moluch.ru/archive/112/28837/> (дата обращения: 29.06.2019).

31. Грищенко, А.Н. Государственный внешний долг и макроэкономическая динамика [Электронный ресурс]. – URL: [cyber leninca, ru/article/n/gosudarstvenny-vneshny-dolg](http://cyber-leninca.ru/article/n/gosudarstvenny-vneshny-dolg). (дата обращения: 25.10.2017).

32. Обязательный модуль ”Экономика” курс “Экономическая теория”. [Электронный ресурс]. – URL: <https://modle.ggau.by/mod/payg/php>. (дата обращения 24.06.2023)

33. Суботи молиявӣ [Манбаи электронӣ]. - URL: http://www.nbt.tj/46.20.206.228/tj/suboti-moliyavi/sharhi_umumi.php [санаи мурочиат 23.02.2023]

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

34. The Banker, July 1975. - P. 787.

35. А.И. «Экономическая теория». 4 – е издание: Питер, 2006 – 161с.

36. Барабанова Е.П. Инфляция и международные экономические отношения капиталистических стран. – М. Финансы и статистика, 1989. 112 с.; Белинский В. Анатомия инфляции: ее прошлое, настоящее и будущее. Азия-ЭЖ: 1996 № 13 – С. 22

37. Ашуров Н., Махшулов С.Ҷ. Идора кардани хатари бонкӣ. / Н.Ашуров. Китоби дарсӣ – Душанбе, 2013. Саҳ.109.

38. Макконнелл, К.Р. Экономикс [Текст] / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю.– М.: ИНФРА-М, 2003. – 983 с.

39. Малкина, М.Ю. Инфляционные процессы и денежно-кредитное регулирование в России и за рубежом [Текст]: учебное пособие / М.Ю. Малкина. – М.: ИНФРА-М, 2017. – 309 с.

40. Макконнелл, К.Р., Брю, С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. Т.1 - М. :Республика, 1992

41. Мукимов, К.М. Инфляционные процессы в Республике Таджикистан [Текст] / К.М. Мукимов. – Душанбе: изд-во «Ирфон», 2012. Саҳ 150

42. Румянсева, Е.Е. Новая экономическая энциклопедия. 3-изд. - М.: ИНФРА-М, 2008.

43. Экономический словарь. / Е.Г. Багудина и др.- М.: ТК Велби, Изд-во "Проспект", 2006. - С. 253.

44. Самуэльсон, П.Э. Экономика. - Пер. с англ. [Текст] / П.А. Самуэльсон, В.Д. Нордхаус. — М.: изд. «БИНОМ», «Лаборатория Базовых Знаний», 1997. — 800 с.
45. Селезнев А.З. Контроль финансовых потоков: учебное пособие / А.З. Селезнев ; под ред. В.Ю. Катасонова. - М.: ИНФРА-М. - 2010. - 304 с.
46. Продовольственная безопасность России: вызовы, риски, угрозы [Текст] / А.А. Анфиногентова, Т.В. Блинова, Е.Г. Решетникова и др.; под редакцией академика РАН А.А. Анфиногентовой. – Саратов: Изд-во «Саратовский источник», ИАГП РАН, 2011. – 270 с.
47. Ризокулов, Т.Р. Проблемы инфляции в экономике Республики Таджикистан [Текст]: монография / Т.Р. Ризокулов. - Душанбе: Ирфон, 2006. - – 118 с.
48. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар 25 соли Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикстон. Душанбе 2016. Саҳ 25,45
49. Иброҳимов И.Р. Муомилоти пул, қарз ва бонк /И.Р. Иброҳимов/ Васоити таълимӣ. Душанбе 2010. Саҳ 24.
50. Раҳимзода, Ш. Муомилоти пул ва қарз [Текст] / Ш. Раҳимзода. – Душанбе, 2008. - 480с.
51. Розенберг Дж. М. Инвестиции: Терминологический словарь. - М.: ИНФРА-М, 1997.
52. Экономическая энциклопедия [Текст] / Науч.- ред. совет изд-ва «Экономика»: Ин-т Экон. РАН; гл. ред. Л.И. Абалкин. – М.: ОАО Издательство «Экономика», 1999. – 1055 с.
53. Хейне Пол. Экономический образ мышления. Пер. с англ. - М.: Изд-во "Каталакия", 1997.
54. Ш.Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз. Китоби дарсӣ / Раҳимзода Ш. – Душанбе «Эр Граф», 2018. Саҳ. 175
55. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз. Ш. Раҳимзода. Китоби дарсӣ. - Душанбе 2018. -Саҳ.189-190-197-200

56. Шариф Раҳимзода. Ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисодиёти миллӣ / Ш. Раҳимзода. Монографияи илмӣ. Душанбе, 2019. С. 5.

57. Ҷ.Нурмахмадзода., Ҷ.Нуралиев, С.Икромӣ / Рушди низоми бонкӣ дар 25 соли истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. — Душанбе: «Вектор принт», 2016. — сах.7.

58. Ҷ.Нурмахмадзода., Ҷ.Нуралиев, С.Икромӣ / Рушди низоми бонкӣ дар 25 соли истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. — Душанбе: «Вектор принт», 2016. — 28 сах.

59. Ҷураев Б.М. Пул, қарз ва бонк /Б.М.Ҷураев / Васоити таълимӣ. Душанбе 2006. Саҳ 36.

60. Шахнович: инфляция и антиинфляционная политика в переходной экономике. Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013 –92 с.

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

61. Coibion, O. Is the Phillips curve alive and well after all? Inflation expectations and the missing disinflation [Text] / O. Coibion, Y. Gorodnichenko // American Economic Journal: Macroeconomics. - 2015. - Vol. 7. - No. 1. - P. 197–232.

62. Ахмедова, М.М. Инфляционные процессы на уровне продовольственных товаров на примере Республики Таджикистан. // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. -2022.- № 1-2 (98).-С. 257-263.

63. Абдулова, С.Ю. Вопросы определения потребительской корзины для регионов Российской Федерации в части непродовольственных товаров и услуг (на примере Астраханской области) [Текст] / С.Ю. Абдулова // Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия: Экономика. – 2020. – №3. – С. 59-70.

64. Абдулова, С.Ю. Исследование проблем формирования региональной потребительской корзины [Текст] / С.Ю. Абдулова, О.А. Гаврилова // Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия: Экономика. – 2020. – №1. – С. 68-77.

65. Абдурахимов, О.З. Амсилаи математикӣ-иқтисодии пайвастагии сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт ба таваррум дар шароити муосир [Матн] / О.З. Абдурахимов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Бахши илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. - 2022. - № 1-4-2 (104). - С. 220-225.

66. Абдурахимов, О.З. Амсиласозии тағирёбии нархгузорӣ дар соҳаҳо ба сатҳи таваррум дар иқтисодиёти миллӣ [Матн] / О.З. Абдурахимов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - 2023. - № 2-1 (46). - С. 172-176.

67. Андреев, А.Ф. Инфляция и проблемы сбалансированного развития российской экономики [Текст] / А.Ф. Андреев, А.М. Калинин, С.А. Самохвалов // Проблемы прогнозирования. - 2013. - №1. - С.63-78.

68. Андрианов, В. Инфляция в мировой экономике и в России [Текст] / В. Андрианов // Общество и экономика. - 2010. - №7-8. - С.117-198.

69. Ахмедова, М. О проблеме инфляции и импортозависимости в условиях открытой экономики (на примере экономики Республики Таджикистан) [Текст] / М. Ахмедова // Статистика и экономика. - Российский экономический университет имени Г.В. Плеханова. - 2017. – Т.14. - № 6. - С. 12-18.

70. Ахмедова, М.М. Антиинфляционная политика в условиях глобализации [Текст] / М.М. Ахмедова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2015. – №2/5(172). – С. 212-214.

71. Ахмедова, М.М. Инфляционный механизм в контексте основных теорий международной торговли [Текст] / М.М. Ахмедова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2018. – №5. – С. 164-167.

72. Ахмедова, М.М. Регулирование инфляционных процессов в условиях открытой экономики (на примере экономики Республики Таджикистан) [Текст] / М.М. Ахмедова // Статистика и экономика. - 2019. - Том 16. – №3. – С. 4-14.

73. Бақоев, П.С. Вазъ ва омилҳои таъсири таваррум дар шароити имрӯза [Матн] / П.С. Бақоев // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Бахши илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. - 2022. - № 1-4-2 (104). - С. 184-186.

74. Балацкий, Е. В. Прогнозирование инфляции: практика использования синтетических процедур [Текст] / Е.В. Балацкий, М.А. Юревич // Мир новой экономики. – 2018. - №12(4). – С.20-31.

75. Василега, В.Г. Инфляция в Беларуси: причины и условия современных трендов [Текст] / В.Г. Василега // Белорусский экономический журнал. – 2015. – №2. – С. 99-109.

76. Ғафуров, П.Ҷ. Таҳлили таъсири сатҳи таваррум ба рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / П.Ҷ. Ғафуров, Ф.С. Мусофирова, Н.Т. Шаҳриёри // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. - 2020. - № 4 (43). - С. 135-141.

77. Проблема инфляции и роста цен [Текст] / С.А. Далин // Мировая экономика и международные отношения. - 1978. - №10. - С. 75-80

78. Денежная эмиссия: сущность, свойства и оптимальность [Текст] // Деньги и кредит. – 2001. – № 5. – С. 34–45.

79. Досиев, М.Н. Влияние инфляции на экономическое и социальное положение: проблемы и пути их преодоления [Текст] / М.Н. Досиев, Ф.А. Хасанзода // Реформа системы государственного управления и государственной службы: её современные эффективные модели: материалы международной научно-практической конференции. - Душанбе, 2021. - С. 228-234.

80. Дробышевский, С. Макроэкономические предпосылки реализации новой модели роста [Текст] / С. Дробышевский, С. Синельников-Мурылев // Вопросы экономики. - 2012. - № 9. - С.4-24.

81. Дрючевский, Д.В. Инфляция как экономический феномен с позиций различных школ и направлений экономической науки [Текст] / Д.В.

Дрючевский // Вестник Челябинского государственного университета. - 2012. – №19(273). – С. 26-31.

82. Экономическая теория. Макроэкономика-1,2. Архивная копия от 7 января 2019 на Wayback Machine / 3-е изд. Под общ. ред. Г. П. Журавлёвой. — М.: издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2014. — С. 243.

83. Икромӣ, Н.Қ. Масоили арзёбии таваррум ва таъсири коронавирус (COVID-19) ба сатҳи афзоиши он дар иқтисодиёти миллӣ Механизми идоракунии молияи давлатӣ дар раванди рушди босуботи инноватсиониву индустриалии Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмуаи мақолаҳои илмӣ. - Душанбе, 2024. - С. 318-330.

84. Икромӣ, Ф.Н. Пешбурдани сиёсати қурби асъор ва таваррум дар доираи дурнамо ва барномаҳои давлатии рушд [Матн] / Н.Қ. Икромӣ, М.К. Файзуллоев // Механизми идоракунии молияи давлатӣ дар раванди рушди босуботи инноватсиониву индустриалии Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмуаи мақолаҳои илмӣ. - Душанбе, 2024. - С. 374-381.

85. Ильяшенко, В.В. Монетаристская теория и инфляционные процессы в России [Текст] / В.В. Ильяшенко // Известия УрГЭУ. - 2014. – №5(55). – С. 6-10.

86. Ильяшенко, В.В. Инфляция в современной России: теоретические основы, особенности проявления и региональный аспект [Текст] / В.В. Ильяшенко, Л.Н. Куклина // Экономика региона. - 2017. – Т. 13, вып. 2. – С. 434-445.

87. Колемаев, В.А. Математическое моделирование государственного регулирования экономики [Текст] / В.А. Колемаев // Известия Международной академии наук высшей школы. - 2004. – №3. – С125-132

88. Красавина, Л.Н. Актуальные проблемы инфляции и её регулирования в России: системный подход и опыт развитых стран [Текст] / Л.Н. Красавина // Деньги и кредит. - 2011. - №3. – С. 19-21.

89. Красавина, Л.Н. Регулирование инфляции как фактор экономической стабилизации [Текст] / Л.Н. Красавина // Финансы. - 2000. - N 4. - С.36-39.
90. Курганский, С.А. Факторы инфляции в России в 2016 году [Текст] / С.А. Курганский // Известия Иркутской государственной экономической академии. - 2016. - Т. 26. – №2. – С. 229-241.
91. Кяжин, М.С. Опыт антиинфляционного регулирования за рубежом [Текст] / М.С. Кяжин // Научный альманах. – 2016. - № 3-1(17). - С. 191-196.
92. Қурбонова, Ф.А. Масъалаҳои амалигардонии сиёсати пулию қарзии Бонки миллии Тоҷикистон ва ҳадафгирии таваррум [Матн] / Ф.А. Қурбонова, А.Ж. Зокиров // Паёми молия ва иқтисод. - 2023. - № 2 (36). - С. 366-376.
93. Малкина, М.Ю. Инфляционный процесс как единство накопления инфляционного потенциала и открытой инфляции [Текст] / М. Ю. Малкина // Финансы и кредит. - 2005. – №24(192). – С. 2-7.
94. Малкина, М.Ю. Инфляция и фискальные дисбалансы в Российской экономике [Текст] / М.Ю. Малкина // Финансовая аналитика проблемы и решения. - 2011. – №2(44). – С. 2-8.
95. Махлуп, Ф. Этот изменчивый обменный курс [Текст] / Ф. Махлуп // Сборник статей. – Пер. с англ. – М.; Дело. 2001. – С. 25-26.
96. Маъдиев, С. Тақмили механизми молиявии идоракунии раванди таваррум дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / С. Маъдиев, Д.С. Хушвахтов // Паёми молия ва иқтисод. - 2023. - № 3 (37). - С. 73-84.
97. Мирзоев, А.М. Таҳлили назариявии таваррум ва танзими зиддитаваррумӣ [Матн] / А.М. Мирзоев // Паёми молия ва иқтисод. - 2021. - № 3 (27). - С. 171-177.
98. Мирзоев, С.С. Таҳлили омилҳои таваррум мувофиқи модели монетарӣ [Матн] / С.С. Мирзоев, Р.Ш. Холов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. - № 4-1 (38). - С. 56-62.
99. Муқимов, Қ.М. Таваррум ҳамчун категорияи иқтисодӣ: муаммоҳо ва роҳҳои баҳодиҳии он Қ.М. Муқимов, С.Қ. Раҳимов // Паёми молия ва иқтисод. - 2021. - №4.2 (29). - С. 282-292.

100. Мусофирова, Ф.С. Такмилдиҳии самаранокии идоракунии чараёни таваррум тавассути сиёсати монетарӣ // Паёми молия ва иқтисод. - 2021. - № 4-1 (29). - С. 158-164.

101. Мусофирова, Ф.С. Влияние уровня инфляции на экономический рост [Текст] / Ф.С. Мусофирова, Ш.Н. Турахонзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2018. - № 10. - С. 161-166.

102. Насриддинов, Ф.И. Особенности формирования потребительской корзины в Республике Таджикистан [Текст] / Ф.И. Насриддинов // Таджикистан и современный мир. С. 108-118.

103. Ниёзов, М.А. Вобастагии байни таваррум ва қурби пули милли ҳамчун нишондиҳандаҳои муҳими макроиқтисодӣ [Матн] / М.А. Ниёзов // Паёми Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. - 2023. - № 2 (14). - С. 227-232.

104. Нурализода А.Н., Махшулов С.Д. Инфляция, появление и её воздействие на курс национальной валюты. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 8. С. 70.

105. Одинаев, Ф.Б. Робитаи таваррум ва сармоягузорӣ ба иқтисодиёти Тоҷикистон [Матн] / Ф.Б. Одинаев, Ғ.Ҷ. Ғоибов, М.И. Зоғова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2020. - № 8. - С. 160-166.

106. Осадчая, И. Инфляция: суть, причины, формы проявления [Текст] / И. Осадчая // Наука и жизнь. - 2008. - №4. -С.14-20.

107. Плышевский, Б. Инфляция: причины и механизм [Текст] / Б. Плышевский // Экономист. - 2008. - №7. - С.25-33.

108. Рахматова, Н.М. Роҷеъ ба масъалаи таваррум дар ақидаи муҳаққиқони мактабҳои гуногуни иқтисодӣ [Матн] / Н.М. Рахматова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2022. - № 10. С. 118-124.

109. Раҳимзода, Ф.М. Чанбаҳои назариявии таваррум ва танзими зиддитаваррумӣ [Матн] / Ф.М. Раҳимзода, И.Ҳ. Ҳакимзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2023. - № 10-1. - С. 184-190.

110. Ризоқулов, Т.Р. Амсиласозии ҳамкориҳои таваррум ва рушди иқтисодӣ дар шароити муосир [Матн] / Т.Р. Ризоқулов, О.З. Абдурахимов, Н. Рустамов // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. - 2021. - Т. 59. - № 4. - С. 151-157.

111. Саъдулозода, С.С. Зависимость процесса привлечения иностранных инвестиций от инфляции в развитии национальной экономики [Текст] / С.С. Саъдулозода, Н.Г. Шарипов // Совершенствование финансово-кредитной системы в условиях цифровизации национальной экономики: сборник научных трудов посвященный «Дню работников финансовых органов Республики Таджикистан». - Душанбе, 2024. - С. 533-544.

112. Семенов, В.П. Управление инфляцией на уровне потребительской корзины [Текст] / В.П. Семенов, Ю.П. Соловьев // Финансы и кредит. – 2010. – №15(399). – С.25-32

113. Урунов, Б. История возникновения инфляции в сборнике: проблемы перехода к системе национальных счетов и совершенствование методологии расчета статистических показателей [Текст] / Б. Урунов, Б. Махмадуллоев // Материалы республиканской научно-практической конференции. - 2019. - С. 183-187.

114. Файзиева, П.У. Танзими давлатии таваррум дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҷабҳаҳои амалӣ [Матн] / П.У. Файзиева // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. - 2019. - № 2 (11). - С. 112-127.

115. Файзиева П.У. Танзими давлатии таваррум дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҷабҳаҳои амалӣ П.У. Файзуллоева / Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. 2019. № 2 (11). С. 112-127.

116. Фетисов Г.Г. Инфляция и обеспечение стабильности уровня цен // Экономическая наука современной России. 2007. №1, 2.; Фетисов Г.Г. Задачи

снижения зависимости российской экономики от сырьевого экспорта и альтернативы экономической политики // Проблемы прогнозирования. 2008. №3.; Фетисов Г. "Голландская болезнь" в России: макроэкономические и структурные: аспекты // Вопросы экономики. 2006. №12.

117. Хасанзода, Ф.А. Понятие инфляции, причины и факторы ее появления [Текст] / Ф.А. Хасанзода // Укрепление национальной государственности Таджикистана в годы независимости: материалы республиканской научно-теоретической конференции. - Душанбе, 2021. - С. 346-350.

118. Ходжахонова, Г. Причины появления инфляции [Текст] / Г. Ходжахонова, Б. Махмадуллоев // Проблемы перехода к системе национальных счетов и совершенствование методологии расчета статистических показателей: материалы республиканской научно-практической конференции. - 2019. - С. 51-55.

119. Хушвахтов, Д.С. Мақоми низоми идоракунии таваррум дар рушди иқтисоди минтақа [Матн] / Д.С. Хушвахтов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2023. - № 9. - С. 91-96.

120. Хушвахтов, Д.С. Моҳият ва аҳамияти механизмҳои молиявии рушди идоракунии таваррум [Матн] / Д.С. Хушвахтов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2023. - № 2. - С. 192-197.

121. Хушвахтов, Д.С. Низоми муфидгардонии таъсири таваррум дар иқтисоди миллӣ [Матн] / Д.С. Хушвахтов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2024. - № 4-1. - С. 146-157.

122. **Ҷ.**Нурмаҳмадзода, **Ҷ.**Нуралиев, **С.**Икромӣ, **М.** Ниёзов, **М.** Султонов // Рушди низоми бонкӣ дар 25 соли Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. — Душанбе: «Вектор принт», 2016. — Саҳ 25-26.

123. Ҷ.Нурмаҳмадзода., Ҷ.Нуралиев, С.Икромӣ / Рушди низоми бонкӣ дар 25 соли истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. — Душанбе: «Вектор принт», 2016. — 294 саҳ.

124. Ҷурабобов, Ғ.Ҷ. Андозагирии оморӣ ва баҳои иқтисодии сатҳи таваррум [Матн] / Ғ.Ҷ. Ҷурабобов, З.Х. Иматҷоев // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Баҳши илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. - 2021. - № 1-3 (89). - С. 169-173.

125. Ҷурабобов, Ғ.Ҷ. Моделҳои иқтисодӣ-оморӣ ва истифодаи он дар сатҳи таваррум [Матн] / Ғ.Ҷ. Ҷурабобов, З.Х. Иматҷоев // Паёми молия ва иқтисод. - 2021. - № 3 (27). - С. 20-26.

126. Шарипов, А.Қ. Баҳисобгирии омили таваррум дар раванди гузаронидани амалиёти депозитии бонкӣ [Матн] / А.Қ. Шарипов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Баҳши илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. - 2019. - № 1-3 (65). - С. 312-315.

127. Шарипов, А.Қ. Таҳлили нақши таваррум дар раванди гузаронидани амалиёти кредитии бонкӣ [Матн] / А.Қ. Шарипов, М.Н. Мамадхӯчаева // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. - 2021. - Т. 56. № 1. - С. 123-126.

128. Югай, Т.А. Тернистый путь монетаризма: к столетию Милтона Фридмана [Текст] / Т.А. Югай // Экономика, Статистика и Информатика, - 2012. – №3. – С. 102-108.

129. Якубов, А.А. Таваррум дар низоми мӯътадили макроиқтисодӣ дар давраи гузариш [Матн] / А.А. Якубов // Кишоварз. - 2019. - № 3. - С. 214-217.

130. Янкович, Л.Д. Ретроспектива теории инфляции [Текст] / Л.Д. Янкович // Вестник Белорусского государственного экономического университета. - 2005. – №2. – С. 17-23.

Диссертатсия ва авторефератҳо:

131. Аҳадов, И.Қ. Такмили низоми идоракунии дороиҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии

номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.07 - Молия, муомилоти пулӣ ва қарз / И.Қ. Аҳадов. – Душанбе, 2024.- 193 с.

132. Белоусов, Д.Р. Механизм инфляции в современной экономике России (финансово-воспроизводственный аспект) [Текст]: диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук: 08.00.07 / Д.Р. Белоусов. – Москва, 1998. – 184 с.

133. Махшулов, С.Қ. Таъсири қарздиҳии бонкӣ ба самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 / С.Қ. Махшулов. - Душанбе, 2020.- 189 с.

134. Хайрзода, Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботи молиявӣ [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 / Ш. Қ. Хайрзода. - Душанбе, 2021.- 430 с.

135. Чалых, Е.В. Инфляция и антиинфляционная политика государства: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук: 08.00.01 / Чалых Евгений Владимирович; Воронежский государственный университет. – Воронеж, 2011. – 20 с.

136. Рыскина, Т.М. Современная система кредитования российских предприятий и перспективы ее развития [Текст]: дисс. на соис. уч. ст. к.э.н.: 08.00.10 / Т.М. Рыскина. - М., 2000. – 186 с.

137. Сайфуров, К.Ф. Совершенствование финансово-кредитного механизма воспроизводства основных фондов сельского хозяйства в условиях рынка (на материалах Республики Таджикистана) [Текст]: дисс. на соис. уч. ст. к.э.н.: 08.00.10 / К.Ф. Сайфуров. – Бишкек, 2013. - 156 с.

138. Сакнко, В.И. Развитие рынка розничных банковских услуг [Текст]: дисс..кан...эк..наук. / В.И. Сакнко. – Краснодар, 2008. – 156 с.

139. Сафаров, Қ.С. Такмили низоми идоракунии хавфҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дисс. барои дарёфти дараҷаи илмии н.и.и. аз рӯйи ихтисоси 08.00.10 / Қ.С. Сафаров. – Душанбе, 2021. – 177 с.

140. Татаркулова, Р.А. Методы и инструменты повышения качества банковских услуг кредитных организаций региона [Текст]: диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.10; [Место защиты: Сев. Кавказ. гос. техн. ун-т]. / Р.А. Татаркулова. - Ставрополь, 2010. – 145с.

141. Хайрзода, Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботи молиявӣ [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 / Ш.Қ. Хайрзода. - Душанбе, 2021.- 430 с.

142. Шебаров, А.И. Методология организации управления инновационно-ориентированным развитием промышленных предприятий [Текст]: автореферат дисс... д.э.н. 08.00.05 / А.И. Шебаров. - М., 2012. – 176 с

143. Анисимова Н.Ю. Организация подготовки кадров в цифровой экономике: методология трансформации и реализация. [Текст]: дисс. ... доктора экономических наук: 5.2.3. / Н.Ю. Анисимова. – Симферополь, 2023. – С.4. (345 с).

144. Бычкова И.И. Цифровизация банковских продуктов как основа формирования экосистемы банка [Текст]: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / И.И. Бычкова. – Ростов-на-Дону, 2021. – 18 с.

145. Магомаева Л.Р. Банковские инновации в условиях цифровой экономики: теория и практика. [Текст]: дисс. ... доктора экономических наук: 08.00.10 / Л.Р. Магомаева. – Владикавказ, 2020. – 367 с.

146. Piirainen L. Digitalization of the financial sector and change management. Bachelor's Thesis. 2016. - 60 p.

147. Резник И. А. Развитие электронных банковских услуг [Текст]: автореф. дисс.... канд. экон. наук: 08.00.10: – СПб, 2008. – 19 с.

148. Уланова Е.С. Эффективная национальная платежная система в условиях развития цифровой экономики [Текст]: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Е.С. Уланова. – М., 2022. – 158 с.

149. Хайрзода Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботии молиявӣ. (назария, методология, амалия) [Матн]: дисс. докт. илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10. / Ш.Қ. Хайрзода. – Душанбе. – 276 с.

150. Ҳалимов Л.М. Такмили механизми нархгузори бонкӣ (дар асоси бонкҳои тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон) [Матн]: автореф. дисс. номз. илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 / Л.М. Ҳалимов. – Душанбе, 2021. – 25 с.

151. Юсеф Р. Развитие электронных банковских услуг и их оценка соответствия потребностям национальной экономики [Текст]: дисс. ... канд. экон. наук: 5.2.4. / Р. Юсеф. – Белгород, 2022. – 163 с.

Феҳристи интишороти илмӣ довталаби дарёфти дарачаи илмӣ

Мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризшаванда:

[1-М]. Қурбонов, В.Н. Пули миллӣ ва рушди иқтисодиёти мамлакат [Матн] / В.Н. Қурбонов // Паёми молия ва иқтисод. - 2022. - № 4/2 (34). – С. 167-171. ISSN2663-0389

[2-М]. Қурбонов, В.Н. Ҳадафгирии тавррум ва роҳҳои дар амал татбиқ намудани он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / В.Н. Қурбонов, С.Ҷ. Махшулов // Паёми молия ва иқтисод. - 2022. - № 2/1.S (31). – С. 143-154. ISSN2663-0389

[3-М]. Қурбонов, В.Н. Таҳлили вазъи сиёсати пулию қарзӣ ва таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / В.Н. Қурбонов // Паёми молия ва иқтисод. - 2023. - № 4/1 (38). – С. 177-185. ISSN2663-0389

[4-М]. Қурбонов, В.Н. Механизмҳои танзими таваррум ва сиёсати зиддитаваррумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / В.Н. Қурбонов // Паёми молия ва иқтисод. - 2023. - № 4/2 (39). – С. 313-320. ISSN2663-0389

[5-М]. Қурбонов, В.Н. Танзими таваррум ва роҳҳои пешгирии таъсири манфии он ба иқтисодиёт [Матн] / В.Н. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2024. - № 6.Қисми 2 – С. 66-73. ISSN2413-5151

[6-М]. Қурбонов, В.Н. Оқибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии таваррум ва механизмҳои паст кардани шиддати таъсири манфии он [Матн] / В.Н. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - 2024. - №1 (51). – С. 134-142. ISSN 2308-054X

Дар дигар нашрияҳо

[7-М]. Қурбонов, В.Н. Ҷанбаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии таваррум ва механизмҳои паст кардани шиддати таъсири манфии он [Матн] / В.Н. Қурбонов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Афзалиятҳои стратегии рушди иқтисоди миллӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти индустриалию инноватсионӣ» бахшида ба «Солҳои рушди саноат» (2022-2026), 01.04.2024. – Душанбе, 2024. – С. 374-381.

[8-М]. Қурбонов, В.Н. Ҳолат ва вазъияти сиёсати пулию қарзӣ ва таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / В.Н. Қурбонов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Афзалиятҳои стратегии рушди иқтисоди миллӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти индустриалию инноватсионӣ» баҳшида ба «Солҳои рушди саноат» (2022-2026), 01.04.2024. –Душанбе, 2024. – С. 374-381.

[9-М]. Қурбонов, В.Н. Ҷанбаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии таваррум ва механизмҳои паст кардани шиддати он [Матн] / В.Н. Қурбонов // Маҷмуи маводҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Афзалиятҳои рушди баҳши молиявӣ дар давраи гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ”, ш.Душанбе, 7-уми декабри соли 2023. – Душанбе: ДДМИТ, 2024. -. С. 317-320.

[10-М]. Қурбонов, В.Н. Равандҳои таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / В.Н. Қурбонов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои рушди хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити гузариш ба низоми нави рақамикунории иқтисодиёт”, 18-19-уми апрели соли 2024. – Душанбе, 2024. –С. 256-261.

[11-М]. Қурбонов, В.Н. Заминаҳои назариявӣ ва методологии пайдоиши таваррум дар иқтисодиёт [Матн] / В.Н. Қурбонов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Занон ва рушди илми муосир» баҳшида ба рӯзи умумичаҳонии занон дар соҳаи илм, ш. Кӯлоб, 10 феввали соли 2023. – Кӯлоб, 2023. – С. 250-253.

[12-М]. Қурбонов, В.Н. Таваррум ва таъсири он ба сатҳи иҷтимоию иқтисодӣ [Матн] / В.Н. Қурбонов // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир: муаммоҳои рушд ва роҳҳои ҳалли онҳо», 11-уми март соли 2023. – Душанбе, 2023. – С.135-142.

[13-М]. Қурбонов, В.Н. Хусусиятҳо ва ҷараёнҳои тағйирпазирии таваррум ва таъсири он ба сатҳи иҷтимоию иқтисодӣ [Матн] / В.Н. Қурбонов // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Муаммоҳо

ва дурнамои рушди бахши молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ» бахшида ба 100-умин солгарди таъсисёбии мақомоти молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 07-уми декабри соли 2024. – С.335-1339

[14-М]. Қурбонов, В.Н. Ҳолат ва вазъияти сиёсати пулию қарзӣ ва таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / В.Н. Қурбонов // Маводҳои конференсияи умумидонишгоҳии илмию назариявии ҳайати устодону кормандон, магистрантону докторантон ва донишҷӯён бахшида ба «30-юмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Соли маърифати ҳуқуқӣ». 22-27-уми апрели соли 2024. – С.96-102.